

०॥ श्रीकाशीजीमेमहद्वाघुघुरनासामाकीगलीश्रीयुतवावुहरखचंद्रजीकेवाडेमेदुर्गाप्रसा
दारेकेगणेशयंत्रालयमेमंजूषासहितशक्तिवादकापागयालिखाभगवानरत्नउपाध्यायनेकेलिउ
नवासीजिसेलेनाहोयसोचाननीचौकमेकुंजगलीकेपछिमफाटककेपासदुर्गाप्रसादकारेकेदुकानप
रमिलेगा ॥०

[illegible]

श. वा. २
न्यादिः कर्मप्रत्ययार्थः बोधयदसंपातायातं। अंतःपातित्वं तदाश्रयजनकत्वे विरहितं तापन्नबोधनिष्ठत्वं निरूपकत्वं वा। वाच्यदिपदतादृशप्रकारः
यत्पदं कर्मप्रत्ययार्थं तदाचपदनिष्ठेऽप्यविशेष्यता निरूपितजनकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपकबोधनिष्ठप्रकारतानिरूपकविषयितासंबंधा
नप्रकारतानि श्रयागौरिति बोधः। वैपरीत्यमिति। श्रयेऽप्यविशेष्यता बोध्यत्वेन याविषयतासंबंधात्। तदाश्रयत्वं च कर्मत्वं कर्मप्रत्ययेन बोध्यते
बोधात्। अतः ज्ञानत्वं तृतीयार्थः। पदेन गौरुच्यते। तदाचपदनिरूपितजनकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितेऽप्यविशेष्यताश्रया
र्थवाचकपदेन तज्जदर्थविषयकत्वरूपतत्तत्कर्मकत्वं धात्वर्थैः। कदेशे बोधे बोध्यते पदेन गौरुच्यते पदस्य गौरवाच्च। तदाचो
पदनिष्ठधात्वर्थीभूततादृशविषयतायाः परंपर्या निरूपकत्वं धात्वर्थीभूततादृशविषयतानिरूपकबोधजनकत्व
प्रकारतांतःपातिबोधनिष्ठविषयतां निरूपकविषयितासंबंधावच्छिन्नप्रकारतानि श्रयत्वरूपं तद्वदशक्त्या कर्मत्वं गवा
शे कर्मप्रत्ययेन बोध्यते द्वितीयेऽप्यविशेष्यतासंबंधात्। तदाचपदनिरूपितजनकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितेऽप्यविशेष्यताश्रया
भूतादपिशक्तिभ्रमेणार्थप्रत्ययात्सन्मात्रं॥ (गौरिति बोधः। पदनिष्ठजनकत्वसंबंधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितेऽप्यविशेष्यताश्रया
निरूपितजनकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितेऽप्यविशेष्यताश्रया बोधनिष्ठप्रकारतानिरूपितबोधविषयतानि श्रयत्वरूपं तद्वदशक्त्या कर्मत्वं गवा
बोधनिष्ठधात्वर्थीभूततादृशविषयता निरूपकविषयितासंबंधावच्छिन्नप्रकारतानि श्रयत्वरूपं तद्वदशक्त्या कर्मत्वं गवा
निरूपितजनकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितेऽप्यविशेष्यताश्रया बोधनिष्ठप्रकारतानिरूपितबोधविषयतानि श्रयत्वरूपं तद्वदशक्त्या कर्मत्वं गवा
बोधनिष्ठधात्वर्थीभूततादृशविषयता निरूपकविषयितासंबंधावच्छिन्नप्रकारतानि श्रयत्वरूपं तद्वदशक्त्या कर्मत्वं गवा
निरूपितजनकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितेऽप्यविशेष्यताश्रया बोधनिष्ठप्रकारतानिरूपितबोधविषयतानि श्रयत्वरूपं तद्वदशक्त्या कर्मत्वं गवा
बोधनिष्ठधात्वर्थीभूततादृशविषयता निरूपकविषयितासंबंधावच्छिन्नप्रकारतानि श्रयत्वरूपं तद्वदशक्त्या कर्मत्वं गवा

वह्निप्रकाराग्नयः पदवतिवाच्यः

[illegible]

श. वा.

३

चतादशवाक्यार्थविषयकं वेदवक्तुर्भगवतोक्तानुमिव तादशवाक्यार्थबोधयिष्यपिहेतुः अथवा तात्पर्यानिर्वाहान् तदुबोधयिष्याच वाक्यार्थोपरक्तत्वोदधेः ।
हमानावाक्यार्थमप्यवगाहति भगवदिच्छायाः पदविशेषबोद्धव्यत्वविशिष्टपुत्रविषयकत्वेन संकेतविषयकत्वसिद्धौ पदविशेषबोद्धव्यत्वविशिष्टपुत्र-
यकत्वमप्यसिद्धं तथा च चक्षुरादिपदे बोद्धव्यत्वप्रकारानि रूपिते श्वरेच्छाविशेष्यतायाश्चैत्रादौ सत्त्वेन पितृसंकेतितस्यादौ चैत्रादिपदस्य पुरुषविशेषवाक्य-
त्वं सिध्यति न चैवमप्येवैत्रत्वादजातेः कथं प्रवर्तते नैमित्तत्वं यदि शिष्टेयत्पदबोध्यत्वं श्वरसंकेतेनावर्गायते तस्यैव तत्पदप्रवृत्तिनिमित्तत्वात् दर्शिते-
च्छायांच पुत्रश्च विशिष्टस्यैव बोध्यत्वेन भानं ननु जातिविशेषाणामिति वाच्यं पुत्रसाधारणधर्मं पुरस्कृत्यैव पुत्रविषयकसंकेतस्यैव विधेयतया तादशवा-
क्यमविशिष्टावगाहित्वस्य संकेतविशेषणतया वाक्यार्थघटकतया तादशवाक्यार्थविषयिण्यां भगवदिच्छायां पुत्रसाधारणधर्मत्वोपलक्षितजातिवि-
शेषाणां बोद्धव्यत्वविशेष्यतापन्नधर्मिणिविशेषणतया वगाहनध्रौ व्यान् एवमानुपूर्वीविशेषाणां बोद्धकतावच्छेदकत्वमपि उपलक्षणीभूतेन
केनचिद्धर्मेणानुपूर्वीविशेषाणामप्यबोधविशेषणतावच्छेदकतया तद्विच्छायावगाहनस्यैव गतव्यत्वात् तादशसंकेतस्यैव पदविशेषबोद्धव्य-
त्वविशिष्टिवेरुविशेषविनियकत्वेन वेदार्थत्वेमानाभावेन तद्विषयवस्तुतस्तत्पदबोध्यतया भगवदिच्छाविषयत्वमुक्तं । अतः मिति तादशसं-
केतविषये पदभवाचकमेव यद्यपि चैत्रत्वावच्छिन्नस्य पदे बोध्यत्वं जातिविशेषवांश्चैत्रादिपदबोध्यो भवत्विति पितृसंकेतस्यैव साधानेन भासत-
न तथा प्राधान्येन संकेतबोधविषयकभगवदिच्छायां भासते किं नु सुखी स्यामित्यादौ सुखत्वादिवदुद्देश्यव्यवहाराभिर्यामुकां कथं चैत्रा रूपतद्विष-
यत्वं भोजनमेव व्यापितत्पदबोध्यतायास्तदर्थो भगवतेच्छाप्रकारनामात्रमनर्थस्य तत्पदवाच्यतानियामकं न तद्देश्यव्यवहारप्रयोजक-
विषयमेवेत्यदोषः दृष्ट्यांतरमाह एवमिति तादशेच्छाप्रयोज्योच्चारणजन्यवेदतत्पर्यविषयपदान्तरत्वं वाचकत्वं इत्यनुशास्यते हेतुना तत्तार-
णं अयं शब्दो वाचकत्वात्तेरिदानीमनुद्हरणीयत्वात् नैव तर्गतायं शब्दानां हेतुयत्वादीनां सत्त्वाच्च ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

श. टी.

रामः

गिद्वोधिर्निश्चरीयत्वव्यापिसंवेदज्ञानासंभवात्तद्विषयतादाच्यादिव्यवहारेऽश्चरीयत्वस्योपलक्षणत्वसूचितं सिद्धान्तसिद्धमाधुनिकं वि-
 शेषवृत्तिवत्तुश्चरीयत्वव्यापितो ज्ञेयनिदर्शयति तद्विषयता आधुनिकसंकेतस्तुल्यै शक्तिभ्रमएवशाद्वोध्ययोगीति तस्य वृत्तिमानाभाव इति।
 काच्यं सर्वत्र तत्त्वज्ञानाभावात् नैवेहतीति लाघवात् तत्त्वज्ञानत्वेनैव हेतुत्वाविति भावः प्रसंगतस्तत्त्वस्य वृत्तिवन्निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य
 दिपदसंख्याणां भगवदनुच्चरितत्वात् तद्विषयसंकेतस्य शक्तिवैश्वरानुगीकर्तृनयेशाद्वोध्यनुप्रयोज्यैश्वर्याद्वोध्यो-
 योगितायां भूमीश्वरीयत्वमनुपादेयं एतच्च तद्विषयसंकेतज्ञानादपि शाब्दबोधस्तादृशसंकेतस्य वृत्तिवन्निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य
 नकसंकेतस्य वृत्तिवत्तात्पर्यस्यापि तद्विषयसंकेतज्ञानादपि शाब्दबोधस्तादृशसंकेतस्य वृत्तिवन्निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य
 यासति लक्षणात् तद्विषयस्य वृत्तिवत्तात्पर्यस्यापि तद्विषयसंकेतज्ञानादपि शाब्दबोधस्तादृशसंकेतस्य वृत्तिवन्निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य
 केतो वृत्तिः तात्पर्यज्ञानं तद्विषयसंकेतज्ञानादपि शाब्दबोधस्तादृशसंकेतस्य वृत्तिवन्निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य
 वक्तृतात्पर्यात् तद्विषयस्य वृत्तिवत्तात्पर्यस्यापि तद्विषयसंकेतज्ञानादपि शाब्दबोधस्तादृशसंकेतस्य वृत्तिवन्निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य
 गितं ते पदं तद्विषयस्य वृत्तिवत्तात्पर्यस्यापि तद्विषयसंकेतज्ञानादपि शाब्दबोधस्तादृशसंकेतस्य वृत्तिवन्निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य
 तत्त्वज्ञानं तद्विषयस्य वृत्तिवत्तात्पर्यस्यापि तद्विषयसंकेतज्ञानादपि शाब्दबोधस्तादृशसंकेतस्य वृत्तिवन्निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य
 तद्विषयस्य वृत्तिवत्तात्पर्यस्यापि तद्विषयसंकेतज्ञानादपि शाब्दबोधस्तादृशसंकेतस्य वृत्तिवन्निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य
 तद्विषयस्य वृत्तिवत्तात्पर्यस्यापि तद्विषयसंकेतज्ञानादपि शाब्दबोधस्तादृशसंकेतस्य वृत्तिवन्निराचिकीर्षुः प्रतिबंधात्तस्य

श. वा.

४

कत्वेनेकाविषयतावच्छेदकं गंगापदसमभिव्याहृतार्थघोषान्वयिप्रवाहकत्वात् यद्यत्पदसमभिव्याहृतपदार्थान्वयितत्पदशकार्यकं तत्तत्पद
जन्यत्वेनेकाविषयतावच्छेदकमिति व्याप्तेः सर्वेति उपस्थित्यंतरस्वीकारे मौरवान्ते प्रमाणान्तरेणोपस्थितिव्यतिरेकनिश्चयस्कसेतकत्वात्
संभवाच्चेति भावः नन्वेवमपियादृष्टिकसंकेतस्य कथं वृत्तित्वं तादृशसंकेतितत्पदज्ञानेयि अनापत्त्यर्थं विशेषेतात्पर्यज्ञानस्येव

स्य पदार्थसमभिव्याहृतत्वे निर्वहरेति चेत् कुं ॥ तथा चलक्षणस्यावृत्तित्वानभ्युपगमे गंगादियदातीराद्यनुपस्थितौ तत्र
त्पदव्यक्तेस्तात्पर्यग्रहात्कादवोधानुपयतिरिति तस्यावृत्तिश्च मावश्यकं न च तात्पर्यग्रहार्थलक्षणाधीनोपस्थितेरपि क्षि
तत्वेपितदधीनोपस्थितित्वेन शाब्दधीहेतुत्वे मानाभावात्तस्यावृत्तित्वासिद्धिः लक्षणास्तु लेतात्पर्यात्मकसंकेताधीनोपस्थि
तितएव शाब्दवोधनिर्वोहादाधुनिकसंकेते तात्पर्याधीनोपस्थितेः शाब्दवोधप्रसंगे जकतायाः कृमत्वादिति वाच्यं लक्षणाधी
नपदार्थोपस्थितिसत्वे मुख्यार्थवाधादिना तत्तदर्थे तत्तत्पदव्यक्तेस्तात्पर्यग्रहे उपस्थित्यंतरमंतरेणोपस्थितपदार्थानुम
वस्य सर्वांशुभवसिद्धत्वात् आधुनिकसंकेतस्कलेष्वसंकेतकर्तृपुरुषाक्यादितोर्थविशेषेडित्वादिषु पदस्य संकेतग्रहा
त्तत्तत्पदार्थविशेषोपस्थितेः प्रकरणादिना तत्तत्पदव्यक्तेस्तत्र तात्पर्यग्रहे सति शाब्दवोधस्यैव तत्तत्पदार्थोपस्थितिमं
तरेणोपस्थित्या आधुनिकसंकेतस्य वृत्तित्वमपीति चेत् एवमपि संकेतस्य संवधत्वे मास्माभावेनानेकानियोगिकतया त
दसंभवेन च पदार्थोपस्थापकत्वासंभवेन वृत्तित्वानिर्वाहान् ॥ ० ॥ ० ॥

संस्थापकत्वोपगमात्तात्पर्यस्य वृत्तिनाया आवश्यकत्वादिति शंका मुद्गरति आधुनिकेति संबंधविशिष्टज्ञानत्वेनैव स्मारकत्वमित्यभिप्रा

हं. टी.

येन द्रव्ययति एवमिति ॥ ४

[illegible]

श. वा
५

रश्चरेच्छाज्ञानयोर्विनिगमनाविरहेण संकेतात्मकत्वाज्जिह्वयतयोः संबंधत्वे रश्चापत्तिरित्यतोऽस्मदादिज्ञानं संयुद्धाह समानेति यस्मिन्मि
मतविशेषरूपमिमेणान्वयः गुणापदादेस्तोरादिवोध्ययिकसामर्थ्यवाचकताप्रसंगानिरस्यतिलाक्षणिकमिति नानाभावादिति मिति
नपदयोस्तु मित्यादिविषयकत्वेन कार्यतावाचकत्वे रश्चापत्तिरिति भावः कार्यान्वितेति घटपदार्थः कार्यताबन्ध
तस्यैव तदा बोधश्चेति न न ते कार्यताभावनस्य विषयकतया घटपदादेः कार्यतावाचकत्वापत्तिरित्यर्थः साक्षादिति क्रियायां कार्यतान्व
अकुप्रस्यतादृशेच्छाविषयत्वस्य संबंधतोपगमेतादृशज्ञानविषयत्वसमानकालीनज्ञानविषयत्वादियरंपरायां अपि
विनिगमनाविरहेण संबंधताप्रसंगात् तस्मात्पदपदार्थयोः संबंधांतरमेव वाच्यवाचकभाववतिवदंति यस्तु तज्ज्ञानशक्त
त्वं तद्वाचकत्वं तच्च न द्विषयकशाब्दधीजनकतावच्छेदकधर्मवत्त्वं सच धर्मो वत्स्योदिनिष्ठदाहानुकूलाशक्तिरिव पदा
र्थांतरमेव लाक्षणिकं नानुभाविकमेवेति न तत्र शक्तिः घटादिपदस्य मिति मातृ ॥ समभिवाहनपदान्तरार्थः ॥ धीजन
कविपित्तं दाचकत्वं तद्विषयकत्वावच्छिन्नज्ञानशक्तपदस्यैव तद्वाचकत्वाभिति मातृ विषयकत्वं तच्च ज्ञानस्य न
किंचित्पदशून्यताज्ञानसामान्यसामग्याएवमिति मातृ भासकतया तद्विषयकत्वस्य पदजन्यतावच्छेदकत्वे माना
भावात् कार्यान्वितस्वार्थे पदानां शक्तिरिति वादिनां गुरुणां साक्षात्परंपरासाधारणकार्यत्ववि ॥ यः साक्षादप्यत्र तद्वारा अ
थावेनिगमनाविरहेण घटादिविषयतानिरूपितकार्यताविषयताया अवच्छेदकत्वं अनिरूपितत्वाविशेषणतया अवच्छेदकीभूतकार्यत्वविष
यतामादाय घटादिपदस्य कार्यतावच्छेदकवाचकत्वं दुर्वारमेवेति चेन्न घटादिपदस्य कार्यतावाचकत्वमयेनैव अनिरूपितत्वाविशेषणतया का

यताविषयतायाजन्तावच्छेदकत्वस्थीकासम्
परंतकार्य ॥

विविषयानिरूपितत्वेन पदानां विविषयताकार्यता चेद्वैक्यापदानां तद्वर्गीवच्छिन्नवाचकता कार्यत्वत्वविषयतायानिरवच्छिन्नत्वाद्युदा-
 हृत्यमपि घटादिविषयानिरूपितसंसर्गिकविषयानिरूपितकार्यत्वविषयतायां रवघटविषयानिरूपितकार्यताविषयानिरूपित-
 सांसर्गिकविषयतायां अयं च क्तेदकत्वात् पदानां संसर्गवाचकत्वं डर्वा रमिति वाच्यं यद्वर्गीवच्छिन्नविषयतायाः संसर्गविषयता सत्वेन वि-
 शेषणीयत्वं नन्वेवमापलिङ्गदेः कार्यतावाचकत्वानुपपत्तिः तत्र कार्यताबोधोपायैकसामर्थ्यसत्वेपि कार्यताविषयानिरूपितकार्य-
 यता निरूपितत्वेन घटादिविषयतायां घटादिपदजन्यतावच्छेदकत्वेपि न घटपदस्य कार्यतावाचकत्वमिति लिङ्गदिपदस्यैव-
 मयकत्वावच्छिन्नेत्यत्र साक्षात्परं परसाधारणनिरूपितत्वांशो विशेषणतया वच्छेदकत्वस्यैव निवेशात् न च कार्यानुकूलश-
 कः स्वरूपसत्याएव कार्यानुकूलतया पदार्थोपस्थितौ शाब्दबोधे च ज्ञातोपयोगिनोऽर्थे पदस्य वृत्तिरूपशक्त्यंतरस्वीकारः ॥
 अथ करति वाच्यं दाहकार्ये वक्ष्यादिनिष्ठशक्तेः स्वरूपसत्याएवोपयोगित्वेपि शाब्दबोधोपयोगिनोऽर्थे पदस्य वृत्तिरूपशक्त्यंतरस्वीकारः ॥
 स्थितौ च ज्ञातोपयोगित्वोपगमे बाधकाभावात् अतीतानागतपदज्ञानादपि शाब्दबोधोपयोगिनोऽर्थे पदस्य वृत्तिरूपशक्त्यंतरस्वीकारः ॥
 तावच्छेदकशक्त्या संभवति तु न शक्यं ननु ते पदानां नित्यत्वात् अस्तु वा तद्ज्ञाननिष्ठशक्त्या तदा च कत्वमिति मीमांसकमत-
 विशेषः न चासौ विचारः सह यतस्तस्मात्तदाशक्त्या ननु भावकत्वं डर्घः ॥ ताविषयतायास्तत्कार्येता न वच्छेदकत्वात् सर्वम-
 नापदोषः कार्यताविषयतायानिरूपितत्वं विशेषणतया पन्नत्वाक्षतेरिति चेत् एषा कार्यान्वितेशक्तिः लौकिकवृत्तिरुत्पद्यते अथैव कार्यतायां-
 कार्यत्वविषयकत्वावच्छिन्नजनकतागर्भः वच्छेदकतापर्याप्तिप्रवेशाच्च न घटादीनां कार्यतावाचकत्वं प्रसंगवैदिकसिद्धानुकार्यसाकार्यत्वाविशि-

विविषयकत्वावच्छिन्नजनकतागर्भमिति चेदिति चेत्
 मानपदस्य कत्वावच्छिन्नजनकतागर्भमिति चेत्

श. वा.
६

स्वनिवेशेणैवादाह असुवेतियप्रकारकज्ञानजनकतावच्छेदकोभूतशक्तिमत्तत्वाचकत्वमित्यर्थः लाक्षणिकस्यानुभावकत्वप्रथमतोदधेति
मतेरनिर्द्वारत्वात्तत्रापि गंगयाधोषरत्वादेरुत्तरादिर्वाधोषरतिबोधादिति भावः कथं तर्हि लक्ष्यार्थस्य शाब्दोनुभावस्तु माह तैरिति वाक्यार्थेति गंगयाधो
षरत्वादौ वाक्यार्थघटकमर्थान्तरबोधादितद्व्ययबोधोपादिपदं ॥ ॥ ॥ स्पेवतदन्वयप्रतियोगिनः लक्ष्यार्थस्य तीरादेरप्यनुभावकमित्यर्थः सर्वशक्त
घटितवाक्यानुरोधेन पदस्य शङ्कार्थान्तरविषयतानिरूपितस्वशङ्कार्थविषयताशालिशाब्दबोधप्रतिकारणत्वं एकपदाच्छाब्दबोधवारणायोयेयं न
मेव पदार्थोपस्थितिद्वारा शङ्कार्थानुभवेशक्तस्यैवलक्ष्यार्थानुभवे लाक्षणिकस्यापि हेतुतायादुर्वारत्वात् तत्रापि शक्तिरावश्यकतया
वाचकतापत्तेः पदार्थोपस्थित्याऽन्यथासिद्धत्वे शक्तस्यापि तथात्वायातात् न चानुभावकतावच्छेदकशक्त्यभावाद्वा लाक्षणिकस्य नानु
भावकत्वसंभवः तैर्वाक्यार्थघटकार्थान्तरवाचकमेव पदं स्वार्थस्यैव तदन्वयप्रतियोगिलक्ष्यार्थस्याप्यनुभावकमुपेयतरेति व्यच्यं
वं प्रतिगंगायाधोषरत्वादौ बोधादिपदस्यापि गंगातीरादिरूपांथानुभावकतावच्छेदकशक्तिमत्त्वेन तदाचकतापत्तेः लाक्षणिकस्य
ननुभावकत्वे शक्तपदाघटितधूमादिति हेतुवाक्यादन्वयानुपपत्तेश्च तत्र धूमादिपदस्य तानेर्विभक्तेश्च तत्राप्येव लाक्षणिकत्वान्
तत्रैवादिधस्वलक्ष्यार्थविषयताशालिशाब्दबोधप्रति तदनुपगमेप्यक्षतेलाघवेन शक्यत्वे स्यान्निवेशेन लक्ष्यशङ्कार्थान्तरविषयतालाभादिति
भावे घटादिपदस्य काण्टावाचकत्ववारकवर्त्मना बोधादिपदानां तीरादिवाचकत्ववारणसंभवादाह लाक्षणिकस्येति तत्रेति विभक्तैरेव तानशा
प्यत्वे लक्षणापक्षे नीतादिति हेतुर्बोध्यः लक्ष्यार्थस्यानेन भवमालम्ब्य शङ्कते अथेति न प्रवेश इति एतेन लाक्षणिकस्यानुभावकत्वे शक्त्यभावरू
पबाधकं गंगापदबोधोपदयोस्तीरादिवाचकत्वापत्तिश्चोद्धृता ॥ ० ॥

क. टी.

रामः
६

अपित्विति एतच्च विभक्त्या नान्यथा न रूप्या मरुत्तकं नावलाभाय तेन बोधे तीरप्रकारतानिरूपित्तद्वयेत्यत्र प्रकारतानिरूपित्तद्वयोऽविशेष्यता
त्वन्मादीषोगंगायामर्वादिना निवेश्यनिवृत्तिः तीरप्रकारं तायां न्यायमते शाब्दबोधी यत्वं ननु मीमांसकमते रतिविशेषः लक्ष्यस्मृतिरेव नानुभव
वंशेति पक्षस्य चाज्ञाते यती स्मृततत्का को स घोषा उभयस्यानुपपन्निरिति तु मिश्राः न्यायमते पि नीरं शृणोमीति न प्रत्यय इत्याह लक्ष्यार्थस्येति ।
विधाविति जैमिने सूत्रे परौ मुख्यार्थाभिन्नः लक्ष्यः पदार्थो न विधेय इति तदर्थः स्मरणेति मीमांसकैः सामान्यलक्षणानुपगमादिति भावः न
अथ लक्ष्यार्थस्य नशाब्दबोधे प्रवेशः अपितु स्मृतस्य तस्य समभिवाहतपदार्थेरसंसर्गाग्रहमात्रं तथा च नानुपपत्तिः न च ल
क्ष्यार्थस्य शाब्दबोधविषयत्वानुपगमे तदुपरागेण शृणोमीत्यनुव्यवसायानुपपत्तिरिति वाच्यं इत्यत्रात् विधेयोपरागेणे च त
था प्रत्ययात् लक्ष्यार्थस्य शाब्दबोधविषयत्वेऽपि तस्य विधेयतया भानान्मुपगमात् विधौ न परः शब्दार्थ इति सिद्धांत इति
चेन्नमंचाः क्रौञ्चीत्यादौ लक्ष्यार्थमंचस्कुरुषादेः शाब्दबोधविषयताया आवश्यकत्वात् अन्यथा सर्वाननुभूतस्य पुरु
षादेः प्रतीत्यनिर्वृत्तात् अननुभूतस्य स्मरणा संभवात् ° समानप्रकारकत्वमात्रेण शाब्दबोधपदार्थोपस्थित्यादेः कार्यका
रणभावमुपगच्छतामीमांसकानां शाब्दबोधयोग्यतावलेनापूर्वीर्यस्य भानेन लक्ष्यार्थस्य शाब्दानुपगमे सर्वस्यापि तस्य प्रा
तीत्युपपत्तिरिति तद्विषयकशाब्दत्वावच्छिन्नं प्र ॥ नुमीमांसकमते अर्धपुरुषादेः शाब्दबोधोद्धरणवकारेणाभावादित्यत आह समाने
तिहा क्षणिकेतस्य लक्ष्यार्थानुभावकत्वे मोखात्रदाचकेतरस्यापि तदर्थानुभावकत्वप्रसंगाच्च लाक्षणिकस्यैवल्लक्ष्यार्थानुभावकत्वं वाच्यं ने
था च द्वाक्षणिक् स्य तद्वाचकतायतिर्द्वीरेवेति भावः इदानीं सामर्थ्यरूपशक्तिपदार्थं ह धयति तद्विषयकेति ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

श. क.

अवस्थिति तत्र तदधर्मिकभिराकांक्षत्वं ज्ञानदृश्यां शाब्दबोधवारणायैत्यादिः ईदृशेति साकांक्षपदज्ञानेन शाब्दबोधजननेन तद्विज्ञानजन्यत्वार्थो
पस्थितेः सहकारितया पदार्थोपस्थितिप्रतिशक्तिज्ञानस्यावश्यं हेतुत्वेऽपि शक्तिमत्त्वपुरस्कारेण पदादेः शाब्दबोधहेतुत्वेऽपि शक्तिविरहात्कथं पदार्थो
दावतिरिक्तशक्तिः स्यादिति भावः एवं च तद्विज्ञानस्य शक्तिमत्त्वेन कारणत्वे मानाभावान्न द्विषयकशाब्दबोधजन्यकतावच्छेदको भूतशक्ति
मज्ञानप्रकोरताय न स्यावच्छिन्नतद्विज्ञानकधर्मवत्त्वावच्छिन्नमपि प्रसक्तं अयं शब्दपि शाब्दबोधोदयाद्यभिचारवारणाय तत्र तज्ज्ञाने
ति शक्तिविशेषपुरस्कारेण तद्वाचकपदस्य तज्ज्ञानस्यैव हेतुतासंभवविशिष्यतत्र तदर्थोपस्थिततत्र तदर्थबोधे तत्र तदसाकां
क्षतत्र तदज्ञानत्वेनावश्यजन्यकारणतयेवोपयत्नो ईदृशकार्यकारणभावस्य निर्युक्तिकत्वात् इदं तु तत्त्वं तीरं हि गंगादि
पदजन्यबोधविषयता सत्त्वेऽपि तदंशे शुद्धविषयत्वत्वादि नैव तादृशविषयत्वादिप्रकारकत्वमीश्वरेच्छासुपगम्यते न तु
गंगादिपदजन्यबोधविषयत्वत्वादिनापि तत्प्रकारकत्वमानाभावान् तदनभ्युपगमेऽपि तस्याः सर्वविषयकत्वात्
धातात् न च तथा ॥ शक्तिस्वीकारेण सापेक्षावच्छिन्नतया तद्विज्ञानात् लाक्षणिकायं भ्रंशयोः संकेतशक्तिपक्षे वाचकत्वापत्तेरुक्तत्वात्
मुद्दिधीर्षराह इदं त्विति सीरादाविति तीरं गंगापदजन्यबोधविषयत्वं तीच्छाकारो नोपगम्यते येन तीरादिविशेष्यतानिरूपितप्रकारताव
च्छेदकपदकतया बोधो गंगापदजन्यतावगाहित्वेन गंगादिपदस्य तीरादिवाचकत्वमाशङ्क्येति किंतु तीरबोधविषयो भवत्वित्याकारण
वेत्यर्थः एवमयं भ्रंशोपि मानाभावादिति न च प्रवाहो गंगापदजन्यबोधविषयो भवत्विति तीच्छाकारे किं मानमिति वाच्यं पदानां कुत्रचिदे
व शक्तिः कुत्रचित्तुनेति वाच्यं वाच्यवस्थासिद्धयेत्यर्थः तत्र तदज्ञानत्वं तत्र तत्र पदजन्यबोधविषयतात्वेन अन्यत्र तु शुद्धबोधवि

क. ३.

संयत्ता
रामः
७

न विषयताप्रकारकत्वविशेषस्य श्रवणात् अर्थानामपभ्रंशवाच्यत्वरणा यमुद्धो धविषयतात्वेन विषयताया अप्यावश्य
कतया तदोक्तव्यवस्था सति नार्थवाचकारतिमतमप्यनादेयं तादृशविशेषपरस्कारेण शक्तिग्राहकं चलाघवी पट्टहितं को
शाद्येव यजु एवं सति तदज्ञानस्य शाब्दधीहेतुतया लोहितोष्णीषी गजमानः प्रसाररतिवेदस्थलाक्षणिकस्त्वेति विशेषविषयक
भगवतात्पर्यस्यावश्यकत्वे तदादाय वेदस्थलाक्षणिकानां वाचकत्वापत्तिरिति तत्र च शब्दस्वातंत्र्यशेषे मणिकृतैव पदनात्पर्याप्रयोज
कत्वोक्तेः वस्तुतस्तु तात्पर्यज्ञानस्य साक्षात्कारणताया व्यवस्थापितत्वाच्च वेदस्थलाक्षणिकानां वाचकत्वं प्रसज्यते पदार्थोपस्थितिप्रस
जकविषयताया एव शक्तिसंबंधत्वोपगमात् न चैवं लौकिकलाक्षणिकेष्वपि भगवदिच्छायास्तत्पदजन्यबोधविषयतात्वेन तादृश

सतिबोधोऽंशो गंगा यदजन्म तानवगाहितया सर्वविषयकत्वानुपपत्तिरिति वाच्यं तीरादिनिष्ठ विशेष्यतानिरूपितप्रकार
तावच्छेदकघटकतया तदेनवगाहित्वेपि बोधोऽंशोऽस्मात्तत्रैण तदवगाहित्वोपगमात् तथा च तत्पदजन्मबोधविषय
विषयतादिप्रकारकत्वं स्वीकर्तुं शक्यं लक्ष्यार्थवृत्तिविषयतायाः पदार्थोपस्थित्यप्रयोजकत्वोपगमेन सामंजस्यादि तात्वावच्छि
न्निवाच्यं तेषां भगवद्वचरित्वेनेच्छायास्तात्पर्यत्वा संभवात् शक्तित्वे च तादृशविषयतायाः पदार्थोपस्थित्यप्रयोजकताया उद्धारत्वात् स्वा
तंत्र्ये गतिरीरबोधविषयः गंगा यदजन्मश्च बोधोऽंश इति समूहात् त्वेनेच्छायां तीरबोधोऽंशो गंगा यदजन्म तानवगाहित्वेपि तीरांशो बोधविषय
त्वबोधोऽंशो गंगा यदजन्मत्वोभयविषयकत्वात् स्थित्यर्थः तत्पदेति न च तत्पदोत्तरकालीनबोधविषयत्वत्वावच्छिन्नप्रकारतागर्भसंबंधसं
भवाच्च तन्मते निश्चयानर्थ इच्छाप्रकारतावच्छेदकताया अनतिप्रसक्तत्वादिति वाच्यं आधुनिकसंकेतस्तुल्येऽदृशविषयतायाः संबंधा

इं प्रत्वा न निरुप्ये तत्त्वं त्रिसंसर्गना वच्छे
० इकमिति ना ॥

श. वा.

यपरंपरासंबंधविषयविशेषणरूपेणसंबंधतायांमानाभावादाहर्श्वरेच्छेतितादृशविशेष्यतावत्वस्येति तत्पदजन्यवोधविषयतावच्छिन्नप्रकारानि
रूपितविशेष्यतावत्वस्येत्यर्थः तल्लिखविशेष्यतानिरूपकविषयतात्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितवोधनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितजन्यत्वनिष्ठाव
च्छेदकतानिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकेतासंबंधेनेच्छावत्त्वैश्वरेच्छीयतादृशवच्छेदकत्ववाघटादिकम्बकत्वनातिप्रसंगान्तराणि
कापभंशोक्तीचकत्वानिप्रसंगः सर्वसर्वार्थवाचकाश्चेद्वटपदादेर्घटकर्मकानयनवाचकत्वापत्तिव्यञ्जयन्स्वमतेतामुद्धरतिउक्तरीत्येवेति।
अन्वितात्वयादेः तत्पदजन्यवोधविषयतात्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वानुपगमेनेत्यर्थः शक्तिज्ञानाविषयस्यशब्दबोधावि
न्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंबंधेनेश्वरेच्छावत्वस्येश्वरेच्छानिरूपिततादृशविशेष्यतावत्वस्यवातन्यदृशक्यतारू
पेनयानातिप्रसंगः उक्तरीत्येवचघटादिपदजन्यवोधविषयस्यघटान्वितकर्मत्वान्वितानयनादेर्घटादिसंसर्गस्यचता
दृशवोधविषयत्वप्रकारकेच्छाविषयत्वेपिघटादिपदावाच्यत्वमुपपादनीयं अन्विताभिधानवादिनस्तुपदार्थसंसर्ग
स्यापिवाच्यतास्वीकुर्वन्ति तन्मतेइतरान्वितघटोघटपदशक्यः इत्येतादृशमेवशक्तिज्ञानंशाब्दबोधप्रयोजकं घटोघ
टपदशक्यइत्याकारकांन्वयांशानंतर्भावे ॥ (ययत्वनियममुपगच्छतांमहानांमतमुत्थापयतिअन्वितेति तंथात्वेशाब्दबो
धप्रयोजकत्वेअन्वयांशेति संसर्गतावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मपुरस्कारेणैवान्वयस्यशक्यतावच्छेदककीटोनिवेशः नतुसंबंधत्वेनतेन
शाब्दबोधेनसंसर्गतावच्छेदकभानानुपपत्तिः महमतं हयतिअत्रैतिस्वतंत्रैतिघटत्वंघटपदकच्यमितिज्ञानाद्वटत्वोपस्थितिः घटपद
वाच्योमेयइतिज्ञानानुपपत्तिनाघटोपस्थितिः विश्ववलोपस्थितिरित्यर्थः घटेघटत्वेचनिर्दिष्टतावच्छेदकशक्तिज्ञानादित्यर्थः इत्ये

केयुक्तंमणेत्पयपयः नमैगीवतत्रयो
निष्ठत्वात्वाचेतिहमिहा

नजन्मघटाद्यवच्छिन्नकर्मविशेषादिति शक्तिग्रहस्य शाब्दबोधे भानुतेषाम् हवस्तु नस्त्विति इत्थंच कार्यता वच्छेदा
नशक्तिग्रहस्य तथा त्वेति गतौ प्रयुक्त्या पदार्थसंसर्गस्य शाब्दबोधविषयतानुपपत्तेः नचेतरान्वितघटस्य वाक्यप्रतिपाद्यत-
या शाब्दबोधात् प्राक् शक्तिग्रह एव दर्धटः अनुपस्थितत्वादिति वाच्यं विशेषतः पदार्थांतरघटितस्य तदन्वितघटादिरूपवाक्या।
र्थस्य प्रागनुपस्थितत्वेऽपि रतरपदार्थत्वादिना सामान्यधर्मप्रकारेण तद्घटितस्य तदन्वितघटादेः प्रागुपस्थितिसंभवेन तत्र शक्तिग्र-
हस्य सुघटत्वात् वस्तुतस्तु पदार्थांतरमनंतर्भावकेवलान्वयांशां तर्भावेन शक्तिग्रहस्य शाब्दबोधप्रयोजकतोये या पदार्थांतरस्य
पदान्तरलक्ष्यतया तदंशां तर्भावेन शक्तिग्रहस्यानुपयुक्तत्वात् न चान्वयस्य पदवाच्यत्वे तदंशे शक्तिग्रहस्य शाब्दबोधे ययो-
गित्वे च मानाभाव इति वाच्यं तद्विषयकशाब्दबोधप्रतिवृत्तिज्ञानजन्यतदुपस्थितिहेतुतायाः सामान्यतएव कृतमाचारिणा-
नादनुपस्थितौ तस्य शाब्दबोधविषयत्वासंभवान्न अन्वयांशे शक्तिग्रहस्य शाब्दबोधे वक्ष्यापेक्षणीयत्वात् संसर्गादिनि-
विषयतायास्तादृशी उपस्थितिजन्यता वच्छेदकत्वे गौरवान्न अवदन्ति सामान्यतस्तद्विषयकशाब्दबोधे प्रतिज्ञात्वेनैव
स्थितिर्विमनहेतुत्वात् तत्र प्रतिज्ञात्वं तु लभावेनैकपदोपस्थितयोः पदार्थतत्वावच्छेदकयोर्विशेष्यविशेष्यभावमे-
व शाब्दबोधापत्तेः किंतु तद्धर्मः तद्विषयकोपस्थितिर्न ज्ञानजन्यतदुपस्थितिर्न द्वर्मावच्छिन्नतद्विषयकोपस्थितिर्न हेतु-
यवत्तितोक्तत्वे निवेशे च संसर्गतायाः तावत् कत्वासंभवान्न प्रतिवृत्तिरिति शक्तिलक्षणान्यतरत्वं न प्रतिवृत्तिरिति निवेशे अन्यतरत्वं धटकमे-

श. वा.

दयोर्मिथो वि. शा. श. षण्मासभेदेन कारणताभेदापत्तेः ॥ उपस्थिते ॥ घटोपस्थिते ॥ कारणतावच्छेदके इति ॥ शाब्दबोधमित्यादिः पदे घटपदे घटपदे वा त

क. टी.

सर्गकबोधस्य किंचिद्वैयर्थ्यप्रकारेण तद्विषयकत्वाभावाद् द्विज्ञानात्तदनुपस्थितावपि तत्सर्गकशाब्दबोधः संभवत्येव वस्तुतस्तु
शक्त्यालक्षण्याच्चोपस्थितस्य तत्रार्थस्य शाब्दबोधभावाद् भयविधत्तदर्थोपस्थितेरेव तद्विषयकशाब्दबोधे हेतुतावाच्यता
दृशोपस्थित्योश्चानुगतानतिप्रसक्तस्य कारणतावच्छेदकस्यागुरोर्द्वैचतया व्यभिचारवारणाय शक्त्यादिज्ञानजमोपस्थिति
जन्यतावच्छेदककोटौ तत्र तत्कारणा व्यवहितोत्तरत्वनिवेश आवश्यकः इत्थंच वृत्त्यनुपस्थितस्यापि संसर्गस्य शाब्दबोधोऽप्यगमे
व्यभिचारप्रसक्त्यान्वयस्य पदवाच्यत्वेऽपि न किंचिद्वैयर्थ्यमिति किं तत्र वृत्तिकल्पनेन एव तद्विषयकशाब्दबोधे द्रष्टव्यं तदज्ञानज
न्यतदुपस्थिति तन्नाशकपदज्ञानजन्यतदुपस्थित्योर्द्वयोरेव हेतुतावाच्यतया परस्परजन्यबोधव्यभिचारस्य वारणाय त
त्र तत्कारणानंतर्यस्य तत्र तत्कारणजन्यतावच्छेदके प्रवेशोऽर्थेण पदार्थद्वयसंसर्गावगाहिवोधे वृत्तिज्ञानजन्यतदुपस्थितेऽपि भि
चासप्रसक्त्यान्वयस्य पदवाच्यत्वमप्रामाणिकं न च शक्तिलक्षणयोर्द्वैतत्वेनानुगमसंभवात्तदभयविषयकज्ञानजन्योपस्थि
त्योरेकस्यैव हेतुतया नोक्तव्यभिचारप्रसक्तिरिति वाच्यं उभयसाधारणवृत्तित्वस्यानुगतस्यैव वचनान् यत्र शक्तिविषयक
ज्ञानजन्यतदुपस्थित्युत्पत्तेर्नैव शक्तिलक्षणाधीनपदार्थोपस्थित्योरनुगमसंभवः घटशक्तं घटपदमित्येतादृशशक्तिः ॥ ० ॥

स्यपि भानस्वीकारेनानुपस्थितिरित्यत आह वस्तुत इति ननु शक्तित्वावच्छिन्नसंसर्गिकविवक्षितानिरूपितपदनिष्ठप्रकारतानिरूपितार्थविशेष्यता

श.

[illegible]

श.वा. १० एवमिति पदं शाब्दबोधप्रयोजकत्वात् ननु तदर्थं पदार्थान्यतरप्रकारकवाच्यत्वं वाचकत्वान्यतरसंसर्गिकज्ञानत्वेनानुगमेत्वाह अर्थधर्मिकेति कयोरिति यथा घटपदं
 घयताप्रयोजकत्वात् ननु तदर्थं पदार्थान्यतरप्रकारकवाच्यत्वं वाचकत्वान्यतरसंसर्गिकज्ञानत्वेनानुगमेत्वाह अर्थधर्मिकेति कयोरिति यथा घटपदं
 शाब्दबोधप्रयोजकत्वात् ननु तदर्थं पदार्थान्यतरप्रकारकवाच्यत्वं वाचकत्वान्यतरसंसर्गिकज्ञानत्वेनानुगमेत्वाह अर्थधर्मिकेति कयोरिति यथा घटपदं
 किंचिन्निरूपितत्वोपरक्तशक्तिविषयताप्रयोज्यतदर्थविषयताकोपस्थितित्वेनशाब्दधीप्रयोजकत्वोपगमान्नायमतिप्रसंगः उ
 क्तज्ञानीयशक्तिविषयतायाः किंचिन्निरूपितत्वविषयतानिरूपितत्वविरहादितिवाच्यं एवमपिघटकालीनायापटमिरूपितत्वा
 त्तिस्तद्वत्पदमितिज्ञानजपिघटाद्युपस्थितैरव्यावृत्तैः अथकिंचिन्निरूपितत्वेनशक्तिविषयतायादृशकारणतावच्छेदिका
 तादृशकारणताप्रतियोगिकप्रकृतार्थविषयतावच्छिन्नकार्यताशालित्वेनपदार्थोपस्थितेर्हेतुत्वोपगमान्नायमतिप्रसंगः श
 क्यशेउदासीनस्यपटनिरूपितत्वादेरभानेपिघटकालीनशक्तिरूपघटीयपरेपरासंबंधविषयकपदज्ञानस्यघटादिस्मरणकृतां
 यातन्मृतिजनकतायापटादिनिरूपितत्वविषयतानिरूपितत्वस्यशक्तिविषयकत्वेनिवेष्टादितिचेद्वंसन्नियत्रघटादेःश
 क्तत्वंसंबंधिनपदांशेप्रकारतातज्जन्योपस्थितिर्तोपिघटादेःशाब्दबोधोत्पत्त्यातदनुपपत्तिर्दुर्वीरेवतत्रपदांशोऽर्थसंसर्गतया
 शक्तैर्भानेशक्तावर्थस्यनिरूपितत्वरूपसंबंधांतराभानात् वस्तुतोघटत्वाद्युपलक्षितत्वाच्चकाद्रव्यादिपदाद्वक्त्याभ्रान्तस्यघट
 घमृदायोः॥ययोश्चेतिब्राह्मणविभेत्तादौ॥

क.टी.

90

कालिकादिसंबंधस्य चाकांक्षयादिजन्यतावच्छेदककोटौ प्रायशो प्रवेशान्न तेन संबन्धेन बोधापत्तिः एवकारेणान्वयांशो शक्तिव्यवच्छेदः तदपग
 तद्वर्मप्रकारकशाब्दबोधशक्तौ तद्वर्मविशिष्टनिरूपितत्वावगाहित्वेन शक्तिरान्वयोपयोगितावाच्या तथा च तत्संबन्धिशक्तत्वा
 वगाहिनीलक्षणाग्रहस्य तेन रूपेणासंग्रहादननुगमेन व्यभिचारप्रसक्तयोक्तकार्यकारणभावे कारणानंतर्यप्रवेश आवश्यकः
 एवं शक्तिज्ञानमुभयविधं विविगमनाविरहाच्चाब्दबोधप्रयोजकं पदार्थवाचकत्वावगाह्यर्थे पदवाच्यत्वावगाहित्वेन तयोरपि ना
 नुगमसंभवः वाच्यत्ववाचकत्वयोः शक्तिप्रतियोगित्वशक्त्याश्रयत्वरूपमिथोविलक्षणसंबन्धरूपतयानुगतानतिप्रसक्त
 पाभावान् संबन्धत्वादिनानुगमेतदीयकालिकादिसंबन्धज्ञानादर्थधर्मिकपदवाचकतायाः पक्षधर्मिकार्थवाच्यतास्तथा
 नाच्चाब्दबोधापत्तेः तज्जन्योपस्थित्योरपि परस्परजन्यबोधे व्यभिचारः एवं लक्षणाज्ञानमपि पदार्थसंबन्धिवचकतावगा
 हितयाऽर्थे पदवाच्यसंबन्धितवगाहितया च द्विविधं शाब्दबोधप्रयोजकं तदधीनोपस्थित्योरप्यनतिप्रसक्तरूपेणानुगमा
 संभवेन परस्परजन्यबोधे व्यभिचार इति चेत्तदा वच्छेदकगर्भे तत्कारणानंतर्यप्रवेशो ध्रुवरूपवधेयस्य अथवा तद्व्या
 स्थितस्यापि पदार्थद्वयसंसर्गस्य पदार्थवच्छेदः तेष्वप्यनुगमे संबन्धभावेन नियामकाभावात्सर्वत्रावाधितयावत्तद्व्या
 नापत्तिरिति चेन्न कयोश्चिदर्थे तत्संबन्धेन स्वार्थान्वयबोध एव साकांक्षतया आकांक्षज्ञानस्यैव पदार्थद्वयसं
 र्गभाननियामकत्वान् ॥

मयिसामान्यरूपेणैवान्वयस्य शक्त्योऽवतमानवतया पदार्थसंसर्गविधयान्ते त्रैकैकस्यैव भावात्कचित्कस्यचिद्भानमित्यनियमप्रसंगेन

त्रिष्वेति न च जात्या कृतिव्यक्तयः पदार्थ इति सूक्ते आकृतावपि शक्तिकल्पना तद्विरोध इति वाच्यं यं यत्कृतैः न स्य समाधास्यमानत्वात् शब्दाश्रयत्वे प्रलक्षितं ।
 ते गगनपदशक्तेः शब्दाश्रयत्ववारणाय वाच्यत्वे सतीति अवयवसंयोगरूपा कृतिवारणा मवाच्यवृत्तिव्ये सतीति न च परंपरायाः काव्यिकादिसंबन्धेन च त-
 स्यां अपि वाच्यवृत्तिव्यमिति वाच्यं सर्वाधारतानियामकान्यसंबन्धेन वृत्तिव्यस्य निवेश्यत्वात् परंपरायाश्च वृत्त्यनियामकत्वात् स्थूलोदधनि अतिव्याप्तिः

यवैशिक्ष्यवद्रव्यत्वादिवैशिक्ष्यस्याप्यततयाघटत्वविशिष्टशक्तिर्ननुद्रव्यत्वविशिष्टेत्यस्यकोऽर्थः अत्रवदन्तिनद्विशिष्टश

क्रिरित्यस्येतद्धर्मतद्वैशिष्ट्यतदाश्रयेषु त्रिष्वेव शक्तिरित्यर्थः घटादिपदशक्तिमतिद्रव्यत्वादिवैशिष्ट्यसत्त्वेऽपि द्रव्यत्वादौ शक्ति

विरहाग्नेषामुपलक्षणताघटत्वादौ तत्सत्त्वाच्चनेषां विशेषणता एवं च प्रवृत्तिनिमित्ते पिशक्ते स्संज्ञा तस्यापि न तत्तथा गच्छा

त्वेसीतेवाच्यत्वन्निवेसतिवाच्योपस्थितिप्रकारत्वमितिप्रवृत्तिनिमित्तलक्षणेवाच्यत्वेसतीतिविशेषः। ननु॥ वाच्यत्वाच्च

१. कृतिव्यक्तयः पदार्थ इति न्यायसंज्ञेन ज्ञेयत्वादिजानेर्गवादियदार्थता च ॥ कुं ॥ उपपद्यते अथ यद्वशात् ज्ञेयत्वादिना न्यायसंज्ञेन ज्ञेयत्वादिजानेर्गवादियदार्थता च ॥ कुं ॥ उपपद्यते अथ यद्वशात्

कारिकायाभगवदिच्छायावोधः तात्वेन बोधविषयतानिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेषतायेरभावात् त्वेति च ॥

होविष ॥ श्रीमतेरामानुजायनमः

कारणायतनीयं न चैवमर्थः किञ्चिदतिशयाप्यतिप्रकारत्वं तत्राक्षतमिति वाच्यं भ्रमानधीनप्रकारतायाः स्यादानात् वस्तुसुखादवाप्त
त्वेत्यदवाच्येष्टमित्वेच्छन्तीति प्रकृत्यतिशयतायात् तद्यदशक्तिप्रयोज्यसांसर्गिकविषयतातन्निरूपितप्रकारताश्च यत्त्वत्परप्रवृत्तिरिति
तत्त्वशब्दस्य शब्दार्थवाच्यतेत्यादिवाचात् तद्वत्त्वमित्यन्ववारणाय तद्यदवाच्यत्वनिवेशः गवाधाहनेरपि द्रव्यादिपदवाच्यतदवयवत्वात् ।

[illegible]

वस्तुमात्ररतिलक्षणावाच्यत्वाय निसूचकं समवायेनेति॥ घटो घटपदजन्यबोधविषयतावान्मयत्वित्वाकारकसंकेते घटत्वावच्छिन्ने प्रकारिभवति घटपदजन्य-
शाब्दबोधविषयत्वधर्मिपारतंत्र्येण घटत्वस्यापि समवायसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपकत्वात्मकत्वावच्छिन्नत्वसंबंधेन भानमंगीकार्यमित्यर्थ-
घटत्वं घटपदादौ द्वयमितीच्छायां घटत्वादाववच्छेदकतासंबंधेन बोद्धव्यत्वभा ने घटत्वविशिष्टस्य शक्यत्वापत्तिरतो घटविशेषणतापत्तेति सं-

यतामात्रं च त्वस्तुमात्र एवेति कथं घटपदशक्तिर्घटत्वादि त्रिष्वेवेति। नैर्मम रति चे दी श्वरेच्छायास्तत्पदजन्यशाब्दबोधविष-
यताप्रयोगः। संबंध एव तत्र तत्पदशक्तिरित्यपदेशनियामकः घटपदादौ बोद्धव्य इत्येतादृशेच्छायां च घटत्वावच्छे-
देन बोधविषयत्वमवगाहमानायां समवायावच्छिन्नबोधविषयतावच्छेदकत्वं घटत्वे समवायेन घटत्वावच्छेद्या-
त्वं वा बोधविषयतायां संसर्गमयी दयाभासते एवं चाश्रयत्वसंबंधावच्छिन्नबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितवि-
शेष्यत्वं घटस्योवच्छेदकता संसर्गावच्छिन्ना घटविशेषणतापन्नबोधविषयत्वस्य या प्रकारतानिरूपितवि-
शेष्यत्वं तां कुं॥ घटत्वस्या॥ कुं॥ घटविशेषणतापन्नबोधविषयत्वांशोऽवच्छेद्यत्वसंबंधेन प्रकारत्वं बोधविषयत्वस्य घट-
त्वबोधविषयत्वयोः संसर्गितया भासमानेऽवच्छेदकत्वेऽवच्छेदकतया भासमानत्वं समवायस्येति त्रितय-

स्य विविक्ततादयशास्त्रित्वमयेनाह घटेति संबन्धघटत्वादेः शाब्दबोधप्रकारतायाः शाब्दबोधविषयतावच्छेदकत्वेन संकेतवि-
मेव घट॥
अतएव त्वज्ञानप्रयोगात् कुं॥ तत्पदविषयत्वस्य संकेतविषयत्वज्ञानमित्यत्र विषयत्वेऽन्वयात् घटादिपदजन्यशाब्दबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारता-
निरूपितावच्छेदकत्वमिति संसर्गावच्छिन्नबोधविषयतानिरूपितायां संकेतीयधर्मितावच्छेदकीभूतघटत्वादिनिष्ठविशेष्यतातत्त्वज्ञानमिति यावत् यत्तु घटत्वं

[illegible]

सप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्नावच्छेदकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्ननिरूपकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वविषयत्व
 सप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्ननिरूपकत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वेतन्निष्ठावच्छिन्नप्रकारत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वावच्छिन्न
 संकेतीयविशेष्यत्वेनिरूपप्रकारतानिरूपितघटत्वावच्छिन्नविशेष्यताशालित्वेनप्रयोजकमित्यभिप्रेत्येवविषयताप्रयोजकसंबंधएवेतिप्रतिज्ञायोप
 हसति त्रितयमेवघटपदजन्यबोधविषयतायामुपयुज्यतइतिविषयतानामितिपूरणीयं शक्यादितिनन्वाश्रयतासंबंधावच्छिन्नायाबोधविषयत्वविषयता
 याअवच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नयातयाकथमेकंनवेच्छीयत्वात्तदुभयेकं यथाहितंनस्यलेआश्रयत्वावच्छेदकत्वादिसंबंधावच्छिन्नविषयताना
 दएवअन्यथाघटत्वघटपदजन्यबोधविषयतावदित्या ॥ दिज्ञानंप्रतिआश्रयतासंबंधावच्छिन्नतादृशविषयताशून्यत्वज्ञानस्यप्रतिबंधकत्वाप

पदजन्यबोधविषयतायाज्ञातमुपयुज्यतइतित्रयाणांवाच्यतोपपत्तिः घटघटत्वसंसर्गेषुसंकेतविषयतानामिथोबैलक्षण्येपि
 तन्निरूपकबोधविषयत्वविषयतायाऐक्या ॥ ॥ च्छत्रैक्यप्रवादःननुसंकेतैक्यात् शक्यशक्यतावच्छेदकशक्तभेदेनापिश
 तैःतथैवापि तदेव अन्यथाघटत्वादेसदार्थत्वघटादेस्तदवच्छेदकत्वस्यप्रसंगात् सत्यंआश्रयतासंबंधावच्छिन्नविषयतायाएव किमे ॥
 शक्तैक्यत्ववहारनियामकत्वंनान्यस्याइत्यर्थात् यद्वासंकेतीययोराश्रयतावच्छेदकत्वसंबंधावच्छिन्नविषयतयोरेक्येपिब्रूयतिःविषयतायाआ
 श्रयतासंबंधावच्छिन्नविषयतात्वेनपदार्थत्वस्यावच्छेदकतासंबंधावच्छिन्नविषयतात्वेनचतदवच्छेदकत्वस्यव्यवहारनियामकत्वात् वस्तुतस्तुद्विर्त
 कत्वात्तथापि निरूपितप्रकारतायाअपरविशेष्यतानिरूपितविशेष्यतेक्यमतेनेदं वस्तुतस्तुघटत्वादिविषयतानिरूपकविशेष्य
 त्वावच्छिन्नघटादिविशेष्यतानि ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श.क.

१४

रूपितप्रकारतायायेकैकमितिनिरूपितोद्भवशक्तिभेदानुपपत्तेः घटपदादेर्घटत्वादेश्वसर्वस्यैकशक्त्यापत्तैः नन्वेवंपशुरपशुरित्यादौ पदार्थैकदेशयोरर्थान्तरान्वयप्रसङ्गः स्यादिति चेन्न प्रकारतानिरूपितसंकेतविषयतावगाहितानसंभवादित्याशङ्क्यतत्र तदनन्वयनियामकमाह तदंश इति पशुरपशुरित्यादौ शक्तिभ्रमं पदार्थतत्त्वज्ञेयकलोमादौ पशुभेदान्वयस्येष्टत्वादाह शक्तिभ्रममिति लक्षणाग्रहोपलक्षणमिदं आश्रयतासंबंधावच्छिन्नवैयर्थ्यवर

दानुपपत्तेः भगवत्संकेतस्याभेदात् तदंशो आश्रयत्वसंबंधावच्छिन्नबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितसंकेतविषयतावगाहितानस्यैव तदंशपदार्थान्तरान्वयबोधोपयोगित्वमिति शक्तिभ्रमं विना पदार्थतावच्छेदकेन पदार्थान्तरान्वयः यत्र तदंशसंकेतमुख्यविशेष्यताग्रहस्तत्रेतरान्वयबोधप्रयोजकः लोमादिमान्यशुपदादौ द्वयस्याकारकसंकेते लोमाद्यंशे बोधविषयतायाः प्रकारत्वेपिलोमादेर्धर्मविशेषणतापन्नस्यैव तादृशविषयताविशेष्यत्वं न तु मुख्यविशेष्यत्वं अतः शक्तिभ्रमं विना न लोमादिना पदार्थान्तरान्वय इति तादृशविषयत्वप्रकारतायां आश्रयत्वसंबंधावच्छिन्नत्वनिवेशनमनर्थकमिति तत्र लोमपशुपदजन्यबोधविषयतावच्छेदके भवत्वित्यादिसंकेतः ॥ कुं ॥ ताकारप्रयोजकावच्छेदकतासंसर्गवच्छिन्ना तादृशबोधविषयत्वप्रकारतावगाहितलोमादिमुख्यविशेष्यकसंकेतस्तन्नेपिलोमादौ पदार्थान्तरान्वयबोधानुदयादाश्रयकसंबंधावच्छिन्नत्वेन तादृशबोधविषयत्वप्रकार

तावगाहिताया अ ॥ श्रीमते रामो नु जाय नमः ॥

तां मतमाह यत्चित्तादीनि धरो नित्य इति नोक्तं घटत्वादेरन्वयितावच्छेदकरूपेणानुपस्थितेस्तत्र पदार्थान्तरान्वयाप्रसङ्गेः प्रकारत्वेपीति । अवच्छेदकतासंबंधेनेत्यादिः संकेतेति यदि लोमपशुपदजन्यबोधविषयो भवत्वित्यवच्छेदकतासंसर्गकः संकेतस्तदोक्तज्ञानं प्रमा अ ॥ ० ॥

क.टी

राम

१४

मथाभ्रमः अन्तःशूलोमादिमुखाविशेषकबोधेति आश्रयतासंबन्धावच्छिन्नबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वमित्यर्थः ननु बोधविषयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वमित्यर्थः ननु बोधविषयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वमित्यर्थः

वश्यं निवेशनीयं लोमाधि शिष्टे वोद्व्यरत्यत्रेव दर्शितं संकेतेऽपि लोमः पदार्थत्वं वक्तेरकत्वमेवेति तज्ज्ञानोन्निपदार्थांतरान्वयः पत्रेऽप्युक्तः
पत्रेऽप्युक्तः ॥ अतः तद्विषयकादवक्तेरकता संसर्गकबोधविषयत्वप्रकारकसंकेतसमूहविशेष्यलोमेति ज्ञानाद्योमादिमुख्यविशेष्यकता
कौधानुदयेन श्रयता संबंधावच्छिन्नत्वेन बोधविषयत्वप्रकारतावगाहिताक अवश्यं निवेशनीयत्वात् तत्र च लोमावच्छिन्नविशेष्यकता
वक्तेरकत्वमेवेति संकेतविषयतया ग्रहेणान्यादृशबोधोत्पत्तेरनुभवविरुद्धतयैव तत्र योगात् एवं च पदार्थः पदार्थेनात्वेति ननु पदार्थे कदेशे
नेत्यत्र पदार्थत्वं बोधविषयता श्रयत्वेन संकेतविषयत्वं तदेकदेशत्वं च बोधविषयता वक्तेरकत्वेन तथात्वमुक्तं ननु शक्यता वक्तेरक
इत्युच्यते ॥ कुं ॥ अथ घटत्वाद्युपलक्षिते द्रव्यपदशक्त्यवगाहिप्रमातो घटत्वादिप्रकारकस्य घटादिपदशक्तिप्रमातः कालिकादि संबंधे
मघटत्वादिप्रकारकस्य च शाब्दबोधस्य कारणतत्संबंधेन तद्वर्त्मप्रकारकबोधं प्रति तत्संबंधेन तद्वर्त्मविशिष्टविषयिकाया शक्तिः
स्तद्विषयकत्वेन प्रकारता न संभवति शक्तिप्रमात्वाद्बोधानुपपत्तेः नापि तत्संबंधेन तद्विशिष्टशक्तिविषयतावगाहित्वेन तदर्थः
स्य द्रव्यत्वात् न तद्वर्त्मतद्विशिष्टतद्वर्त्मविशेष्यकत्वावच्छिन्नं शक्तिविषयतावगाहित्वं तदर्थः घटो घटपदवाच्यरत्यादिज्ञानस्य
प्रमातो घटत्वादिप्रकारकस्य घटत्वाद्यविशेष्यकत्वाद्द्विशिष्टविशेष्य ॥ ॥ ॥ ॥

अविशेष्यत्वस्य द्वावपि पदार्थान्दायने बोधेति अवच्छेदकता संबंधावच्छिन्नबोधविषयत्वे प्रकारतानिरूपितविशेष्यत्वमित्यर्थः ॥ ॥

श.दा. १५ अवच्छेदकतामवच्छेदकत्वमिति निर्णयार्थतावच्छेदकत्वापत्तिर्ननु बोधाविषयत्वेन संकेतप्रत्ययविशेष्यत्वमित्येवमिति बोधविषयत्वेन संकेतविषयत्वं यत्कृती-
 १५ दार्थतावच्छेदकत्वमित्येवमिति निर्णयार्थतावच्छेदकस्यापि घटत्वादेस्तदवच्छेदकत्वमपि शाब्दबोधे रक्षापत्तेराह उपलक्षिते रति तद् १५

अतश्चाह हेतुतापत्तेः न च तादृशज्ञानमहेतुरेव घटत्वसमवाययस्य घटपदवाच्या रत्याकारकमेव ज्ञानं हेतुरुपेयमिति वाच्यं
 घटत्वत्वाद्यप्यदाद्येति दशायां घटादिपदवाच्या रत्याकारकत्वज्ञानस्य हेतुता तावता घटत्वत्वाद्यनुपस्थितिदशायां घटादिपदवाच्या रत्याकारकत्वो
 तेन संबंधेनेच्छते स्वरूपतेऽप्यतत्त्वप्रकारकत्वज्ञानस्य हेतुता तावता घटत्वत्वाद्यनुपस्थितिदशायां घटादिपदवाच्या रत्याकारकत्वो
 पदादनेपिसमवायादेः प्रकारत्वा संभवेन समवायत्वादिप्रकारेणैव तद्ज्ञानस्योपगंतव्यता तदनुपस्थितिदशायां ततः शाब्द
 बोधानुपपत्तेः तथा च केन रूपेण तत्र शक्तिधीहेतुता अत्रोच्यते ॥ कुं ॥ अथ घटत्वाद्युपलक्षिते द्रव्यपदशक्त्यवगाहिप्रमातः
 कालिकादि संबंधेन घटत्वादिप्रकारकघटादिपदशक्तिप्रमातश्च कालिकादि संबंधेन घटादिप्रकारकस्य शाब्दबोधस्य वा
 रत्यायतत्वं संबंधेन तद्वर्त्मप्रकारकशाब्दबोधेन तत्संबंधेन तद्वर्त्मविशिष्टं शेषदवाच्यत्वावगाहिज्ञानं कारणं वाच्यं विशिष्टं शेषा
 च्यत्वावगाहिचुविशेषणीभूततद्वर्त्मतदीयतत्संबंधतद्वर्त्मशेषतदवगाहित्वरूपं वाच्यं ननु तेन संबंधेन तद्वर्त्मधर्मितावच्छेदकी
 कृत्यतदवगाहित्वं घटत्वादिकं ॥

मिति स्वरूपतो धर्मेन कारणकतत्संसर्गकघटशाब्दबोधे घटांशे तत्पदजन्यशाब्दबोधविषयत्वप्रकारतापि पित आश्रयतादृत्तिसंसर्गितानि
 पितविशेष्यत्वस्य घटत्वांशे तादृशप्रकारतानिरूपितावच्छेदकत्वसंसर्गितानिरूपितविशेष्यत्वस्य संसर्गांशे तथा विधावच्छेदकतावच्छेदकत्वसंसर्गिता ॥

निरूपितविशेष्यत्वं स्याच्चावगाहिज्ञानं कारणं यदा घटत्वं शीतत्वं दहन्यबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितावच्छिन्नत्वसंसर्गावच्छिन्नप्रकारत्वस्य न
संसीतनिरूपितत्वं न च संसर्गावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकत्वस्य चावगाहिज्ञानं कारणं न चैतादृशावच्छिन्नत्वत्रयस्य कारणतावच्छेदकत्वमिति
विशेषणभावे विधिनिर्वाहः अवच्छेदकताया व्यासज्यरत्नित्वं चान्यत्र ह्येति मिति वाच्यं कार्यकारणभावस्य दृष्टव्यं च क्रमार्थे न परमं तद्वत्
कारत्वस्य चोपगमात् एतेन घटत्वं निष्ठावच्छेदकतायां स्वसामानाधिकरण्यस्यैकैकज्ञानविशिष्टज्ञानीयत्वोभयसंबन्धेन घटत्वं च न
धर्मितावच्छेदकीकृत्यद्रव्यादिपदशक्तिज्ञानस्यापि कालिकसंबन्धेन घटत्वादिकंधर्मितावच्छेदकीकृत्यघटादौ घटादि
पदशक्तिग्रहस्यापि च प्रमात्वेनोक्तातिप्रसंगावारणात् एवमपि घटत्वाद्यं शीतनिर्धर्मितावच्छेदककात्त्वमेयत्वादधर्मिता
वच्छेदककाच्च घटपदं निरूपितवाच्यताग्रहातत्प्रकारकबोधवारणाय स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारिके बोधे घटत्वत्वाव
च्छिन्नधर्मिकवाच्यत्वग्रहायेक्ष्यते तथा च घटत्वत्वाद्यनुपस्थितिदशायां घटादिपदाच्चाद्वबोधानुपपत्तिः न च प
दोऽप्येव कारणवचकता साधमेव ॥ न विषयतावैशिष्ट्यं निवेश्य मितियरास्तं कारणतावच्छेदके गौडितं एवमपि घटत्वादिनि
तयां शीतदवाच्यत्वं चावगाहिज्ञानस्य हेतुत्वेऽपि न तु किंचिदधर्मितावच्छेदकीकृत्येतादृशज्ञानं वाच्यमित्युत आह धर्ममेयत्वादीति वाच्यं
न वच्छेदकस्यापि धर्मितावच्छेदकत्वं निष्कृत्य ह संसर्गाकांशे निर्धर्मितावच्छेदककात्त्वधर्मितावच्छेदककात्त्वावाच्यत्वज्ञानात् स्वरूपतः संसा
र्गाभावात् न तत्तद्वत्त्वमिति च न धर्मिकेति यत्तु घटत्वत्वेन रधर्मानवच्छिन्नविशेष्यताकेत्यर्थ इति न न निर्धर्मितावच्छेदकवाच्यत्वज्ञाना
स्यावाच्यत्वज्ञानेन न च स्वरूपतो घटत्वशाद्वबोधे जातित्वादिनेव घटत्वत्वेन घटत्वविशेष्यकत्वं नत्वेन ॥ ॥ ॥

श. १६ नकारणत्वमित्युक्तमिति तद्वद्वेदककोटौ स्वरूपतो घटमानस्यैव शाब्दबोधेन तद्धानप्रयोजकत्वात् एतेन शाब्दबोधे घटत्वोदेरुपतो भा-
नानुरोधेन स्वरूपतो घटत्वमिति न धर्मिकस्यैव वाच्यत्वज्ञानस्य हेतुतानुघटत्वत्वविशिष्टधर्मिकस्यैव सांघटमानप्रयोजकस्यास्य घट-
त्वभावात् यद्यपि त्वत्त्वरूपतः शक्तिविषयताया एव स्वरूपतस्तद्भासकत्वाच्च वाचकत्वांशरतितत्संसर्गावच्छिन्नतद्वर्मावच्छिन्न-
विषयताकबोधार्थकत्वप्रकारतानिरूपितसंकेतीयविषयताश्रयत्वेन संबन्धेन घटत्वादिविशिष्टवाचकत्वेनैवावच्छिन्नत्वांशस्वरूप-
तत्त्वमयत्वादिपदार्थाघटनिष्ठविशेष्यत्वनिरूपिताश्रयत्वनिष्ठसंसर्गतानिरूपितबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारतया परंपरयानिरूपितत्वं
तत् तत्प्रकारतया त्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितावच्छिन्नत्वसंसर्गतानिरूपितत्वसंबन्धेन घटपारतंत्र्येण घटत्वविशिष्टत्वं स्वनिष्ठावच्छेदकता
शाब्दबोधहेतुः एवं च स्वरूपतौ यद्वत्त्वादिप्रकारकबोधे वाचकत्वांशस्वरूपतो घटत्वादिप्रकारकज्ञा-
नस्यैव हेतुत्वमिति घटादिपदजन्यबोधे घटत्वत्वाद्युपस्थितेर्नीयेति वाच्यं एवमपि घटादिपदं शिवा-
चकताप्रकारकज्ञानस्य शाब्दबोधे घटत्वादि॥

निरूपितावच्छिन्नत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकावच्छेदकत्वनिष्ठसंसर्गतादिरूपितजन्यतासंबन्धावच्छिन्नप्रकारताश्रयत्वं अथवाघटनि-
ष्ठविशेष्यतानिरूपिताश्रयतासंबन्धावच्छिन्नबोधविषयत्वप्रकारतायाघटत्वमिविशेष्यतानिरूपितावच्छेदकत्वसंबन्धावच्छिन्नबोधवि-
षयत्वाप्रकारतानिरूपिताय निष्ठविशेष्यतानिरूपितावच्छेदकतावच्छेदकत्वसंबन्धावच्छिन्नबोधविषयत्वप्रकारतयावापरंपर्यानिरूपि-
तत्वंक्रमेणघटादीनां वाचकत्वं तत्र विशेष्यतां शैस्वरूपतो घटत्वभानं स्वरूपतश्चित्तातिरिक्तत्वादित्यादिः उक्त समवायभा नेति शाब्दबोधे स्व
रूपतः समवायभा नेत्यर्थः केचित्तु वाचकता संसर्गेण समवायप्रकारकपदधर्मिकज्ञानकारणं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

वाचकतावस्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकावच्छिन्नत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपकावच्छेदकत्वनिष्ठसंसर्गतानिरूपकावच्छिन्नत्वविषयत्वप्रकारतानिरूपित
 निष्ठावच्छेदकतानिरूपितजन्यत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकतावत्त्वं यवंपदधर्मिकं घटप्रकारकं घट
 रकत्वान्नवोध्यं न समवायसंबंधावच्छिन्नघटत्वनिष्ठावच्छेदकतानिरूपितत्वं त्रिविधविशेष्यतानिरूपिताश्रयतासंसर्गतानिरूपितवायविष
 यत्वनिष्ठप्रकारतानि द्वितीयेस्त्वत्रिविधविशेष्यतानिरूपिततत्संसर्गावच्छिन्नावच्छेदकत्वसंसर्गतानिरूपितवोधविषयत्वनिष्ठप्रकारकेत्यादिवाच
 कत्वसंसर्गित्याह यद्यपि घटत्वप्रकारित्वावच्छिन्नघटविषयिताविशेषितवोधजनकत्वं प्रकारकभगत्संकेतविशेष्यत्वं न ह्यज्ञानस्य हेतुत्वे च य

संबधनयास्वरूपतः समवायभानप्रयोजकतायावाच्यतया समवायवाचकेतात्तौ नेचवाचकर्ता शेषस्वरूपतः समवायस्य प्रकार
 त्वासंभवेन नित्यसंबंधत्वरूपेण समवायत्वेनैव समवायो वगाहिताया उक्तसमवायभानप्रयोजकत्वस्योपेयतया तदनुपस्थितिः

रत्वांशो बोधविशेषकारकन्नघटविशेषितविषयताविशेषणतापन्नप्रकारतांशो विशेषणतया विषयत्वरूपवाच्यत्वं तिदशा ॥
 रूपवत्त्वं च भानेन प्राम्यशाब्दधीप्रकारतानि श्रामकमिति संभवति तथापि घटत्वावच्छेदेन घटपदवाच्यत्वज्ञानहेतुविघटत्वांशो बोधविशेष
 यत्वावच्छिन्नविषयित्वावच्छिन्नधर्मिविषयितावच्छेदकत्वरूपशक्यतावच्छेदकत्वभानमेव तत्र तदज्ञाननियमकं उक्तं शतौल्येपित्वन्मतेन
 विषयितायां घटविषयकत्वांशनिवेशाधिक्याद्वोरत्र नदनिवेशो भवतां धर्म्यशक्तिधियोऽनपेक्षायत्नेः ए
 पदं स्वजन्यत्वप्रकारतानिरूपितवोधप्रकारतानिरूपितविषय ॥ ० ॥

१७ यत्प्रकारताप्रकारतात्पर्यं तेन लक्षणास्य लेतीरादेर्न गंगापदशक्तिप्रमाप्रसंगः तादृशसंबन्धेन घटपदवद्व्यमितिज्ञानात्कास्तिकादिसंबन्धेन घटत्व
 धर्मितावच्छेदकताकबोधविषयतायाः तत्संबन्धावच्छिन्नतद्वर्गनिष्ठावच्छेदकताकत्वविशेषणानु
 व्यपदजन्यबोधविषयताप्रकारतानिरूपितसंकेतविषयतासंबन्धेन द्रव्यपदवानुघटइति प्रमातः घटत्वप्रकारकशाब्दबोधवारणं स्फुटयति
 व्यपदइति घटत्वावच्छिन्नत्वांशरत्यादिनाविकल्पेन बोधविषयतीयत्वादियहः द्रव्येति द्रव्यमिति शाब्दाधीन एकद्रव्यमिति बोधीयाया द्रव्यत्वे
 न घटादियदाह्लाब्दबोधानुपपत्तेर्देवार्त्वादिति चेन्न तत्संबन्धेन तद्वर्गप्रकारकशाब्दबोधे तत्संबन्धावच्छिन्नतद्वर्गनि
 ष्ठावच्छेदकताकबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितविषयतात्वावच्छिन्नसंसर्गकतद्वर्गवच्छिन्नविशेष्यकेच्छाप्रका
 रकज्ञानत्वेन विषयताविशेषसंसर्गकार्यविशेष्यकशक्तिज्ञानस्य हेतुता ॥ इदं शशक्तियहेचसंबन्धघटकतये
 वावच्छिन्नत्वांशसमवायभानात्स्वरूपतोपितस्य तथाभानसंभवेन समवायत्वोपस्थितेर्नीपेक्षेति सामंजस्यात्
 ॥ द्रव्यपदद्रव्यबोधव्यमित्याकारताप्रयोजकद्रव्यपदजन्यबोधविषयत्वोपभगवदिच्छाप्रकारतानघटत्वावच्छि
 न्निविषयत्वनिष्ठाअपितद्रव्यत्वावच्छिन्नविषयत्वनिष्ठेवेति द्रव्यपदजन्यबो ॥
 वच्छिन्नविषयताकत्ववच्छिन्नविषयनेक्य अयं घटइत्यादिप्रत्ययानां धरत्वावच्छिन्नविषयताकत्वव्यवहारात्प्रकारावच्छिन्नत्व
 स्थापितत्वाभासोक्तत्वाच्च साचद्रव्यमित्याकारकपदप्रयोज्येत्यर्थः द्रव्येति एकद्रव्यपदवदिति प्रमातः शाब्दबोधप्रसंगादित्यर्थः रक्षापति
 निरस्यति पदान्तरानुपस्थितेति पदान्तरजन्येकत्वानुपस्थितिदशायां द्रव्यमेकमिति बोधस्य प्रतिबंधकविशेषेण द्रव्याभा नेपि एकमस्तीत्या
 दिबोधस्य च प्रसंगः ॥ ० ॥

रु.टी.

रामः
१७

तर्थाः तद्वर्मेति तद्वर्मावच्छिन्नत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपिततादृशविषयत्वप्रकारताप्रकारताकेत्यर्थः स्वपदं तादृशप्रकारेति तद्वर्मावच्छिन्न

धीयघटत्वादेः विषयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितत्वविशेषितं भगवदिच्छाविशेष्यतात्मावच्छिन्नसंसर्गेण धर्मत्वावच्छिन्ना
शमगवदिच्छाप्रकारकज्ञानसंसर्गावच्छेदकघटकघटत्वावच्छिन्नाशेषमभेदेति न च द्रव्यपदजन्यविभक्त्युपस्थापितकत्वादिप्र
कारकद्रव्यत्वावच्छिन्नविषयकबोधीयाएकत्वावच्छिन्नद्रव्यत्वावच्छिन्नविषयतासापि द्रव्यपदजन्यबोधीयद्रव्यत्वावच्छिन्नविषा
यतात्वेन भगवदिच्छाविषयः एवं च द्रव्यपदजन्यबोधीयेकत्वावच्छिन्नविषयत्वनिष्ठप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंबन्धेने
कत्वादिमतो भगवदिच्छावत्वाद्द्रव्यपदादभ्रान्तस्य पदोत्तरानुपस्थितैकत्वादिना प्रकारेणापि शाब्दबोधे प्रसंगो दुर्वार एवेति
वाच्यः तादृशविशेष्यतात्वेनेच्छासंबन्धत्वानुपगमान् अथवाः तत्पदजन्यतद्वर्माप्रकारकशाब्दबोधेतद्वर्मावच्छिन्नत्वा
वच्छिन्नत्वेन स्वजन्यबोधविषयत्वप्रकारकावगाहितादृशप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंसर्गकतत्पदप्रकारकज्ञानहेतुः
एवं चैकत्वादिप्रकारकद्रव्यादिपदजन्यबोधजनकशक्तिग्रहेण द्रव्यादिपदजन्यबोधविषयत्वनिष्ठाय द्रव्यत्वावच्छिन्नत्वे
नेवेतादृशविषयत्वमवगाहमाताया भगवदिच्छायाः प्रकारतायां द्रव्यत्वमात्रावच्छिन्नत्वेनावच्छिन्नायां बाधितस्यैकत्वा
वच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वावगाहनात्तस्य भ्रमत्वनिर्वाहणोक्तातिप्रसंगस्यानवकाशात् यत्तु पदार्थांशघटत्वादिधर्मस्य

त्वावच्छिन्नप्रकारतैत्यर्थः येन बोधविषयतायां तद्वर्मावच्छिन्नत्वमनिवेश्यविशेष्यतायां तन्निवेशेनोक्तसर्वपक्षसमादधतितन्मतं दर्शय

तिष्ठति॥

यविशेष्यतासंबन्धेनपरप्रकारकस्यगुणवत्त्वावच्छिन्नविशेष्यकशक्तिग्रहस्यसंभवाद्गुणवत्त्वप्रकारकशाब्दबोधानुपपत्तिः एवंचतत्रसंभवात्तद्विषयविशेष्यतासंभवात्
 धिकस्यद्वयत्वावच्छिन्नत्वस्यभानेपिहेतुतावच्छेदकसत्त्वाद्देवत्येवशाब्दबोधोननुतादृशसंबन्धेनपदप्रकारकद्वयत्वावच्छिन्नधर्मिकप्रकारकतादृशतादृशता
 कारकभूतेतिननुतद्विषयप्रकारकज्ञानशाब्दबोधेनद्विर्मीशेष्टव्यवगाहितद्विर्मीप्रकारकवृत्तिज्ञानपुज्यतद्व्यवस्थितित्वेनकारणतातत्पदज्ञानजनितद्विर्मीशेष्टव्यवस्था
 णवत्त्वदजस्यबोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितविशेष्यतायावोधितघटत्वावच्छिन्नत्वेनावगाहनात्तस्यप्रमात्वासंभवात्तद्विषयविशेष्यतासंभवात्
 त्रिनिमित्तस्यशक्यत्वोपगमेनेतिशक्यतावच्छेदकमवाध्यमेवेतिरीधितिमतंउतन्नशोभनंतथासतिशक्तिज्ञानाद्यदिकुम्भजनता
 नयोक्तारूपेणेवहेतुत्वाद्यत्रद्रव्यपदाद्गुणवत्त्वादिनाद्रव्यबोधव्यमित्याकारकःकस्यचित्संकेतोद्रव्यत्वावच्छिन्नतादृशविशेष्यतासंब
 धेनगृहीतस्तत्रतादृशसंकेतग्रहाद्रव्यत्वेनद्रव्यबोधापत्तेर्गुणवत्त्वादिप्रकारकबोधानुपपत्तेर्देवीरत्वाच्चअथपदार्थाशब्दप्रकारकभू
 तधर्मीशेषिवाच्यत्वग्रहस्यापेक्षितत्वेआकाशपदाच्छब्दाश्रयतयाबोधोनस्यात् शब्दाश्रयत्वस्याकाशपदावाच्यतायाःसिद्धांतसिद्ध
 तात् अतएवतद्वारणायप्रवृत्तिनिमित्तलक्षणेवाच्यत्वसतीतिविशेषणोपादानमितिचेन्नशब्दाश्रयत्वस्याकाशपदवाच्यत्वम
 नेगीकर्तृभिःप्राचीनैराकाशपदादिकाशांशेतदुपस्थाप्याप्रकारकशाब्दबुद्धेरेवोपगमात् स्थितिश्चनतद्विर्मीशेष्टव्यवस्थितिविषयकज्ञानज
 न्येतिभावःप्राचीनैरितिचनुतद्विर्मीप्रकारकशाब्दबोधंप्रतिनद्विर्मीशेष्टव्यवगाहितद्विर्मीप्रकारकवृत्तिज्ञानजनितद्विर्मीशेष्टव्यवस्था
 द्विर्मीप्रकारकवृत्तिज्ञानजनितद्विर्मीशेष्टव्यवस्थितेःकारणत्वमुपेयंलाघवात् आकाशपदाश ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

रा. का. कशब्दाश्रयत्वनिष्ठतत्पदाधीनोपस्थितिविषयताया उपलक्षणीभूततद्दर्शप्रकारकशक्तिज्ञानजन्यतावच्छेदकतयारुतिप्रयोज्यत्वादिति कुत आ-
 १९९ काशपदाधीनशाब्दबोधस्य तदुपस्थाप्यप्रकारकत्वमिति चेन्न तथा सति गवादिपदेपि गोत्वादेरशक्यत्वप्रसंगात् तथापि शक्तिग्रहे प्रकारतारु-
 पन्नियामकवशेन तदुपस्थितिसंभवात् अतीगुरुणाप्युक्त रूपेण कारणत्वमुपेत्या काशपदजन्यशाब्दबोधस्य तथात्वमुपगतमिति भावः नन्वाका-
 शपदादौ काशस्य विभक्त्या वैकल्यस्य समूहालंबनशाब्दबोध एवास्त्वित्याशंक्याह तेनेति अत्राकाशपदाधीनशाब्दबोधस्य तदुपस्थाप्यप्रकार-
 ३३ उक्तं अस्तु वापदादपि निर्दिष्टकल्पकमिति निर्विकल्पकत्वं च तदंशे तत्पदोपस्थाप्यप्रकारकत्वं ननु तदंशे सामीप्यतो निष्प्रका-
 रत्वं विभक्त्युपस्थाप्यैकत्वादीनां तदंशे प्रकारताया आवश्यकत्वात् तेन समं पदार्थांतरस्य संसर्गानवगाहने तोदशशाब्द-
 बोधस्य शाब्दत्वासंभवाच्च वस्तुतस्तु अत्र निर्दिष्टकल्पकपदं तत्पदोपस्थाप्यार्थाविशेषितधर्मिविषयकशाब्दानुभवजन-
 कं निर्विकल्पकस्मरणपरं अतएव तत्र निर्विकल्पकं रूपस्य स्मरणस्यानुपपत्तिः अनुभवेस्य समानप्रकारकमात्रस्युति-
 जनकत्वमाशंक्यप्रकारा ॥ त्वेतज्जन्यस्मरणस्य कुतः शब्दाश्रयत्वप्रकारकत्वमुपेयते तत्प्रकारत्वोपगमबीजफलत्वसमानप्रकारा-
 ३३ त्वायोगादित्युक्तं न चैवाह वस्तुतस्त्विति प्रकारांतरेति स्वविरुद्धाप्रकारकं स्मृतिर्विज्ञेयकार्यतामुपेत्येत्यर्थः स्वविरुद्धाप्रकारकत्वं च तद-
 र्थं शेषप्रकाराभूतधर्मान्यप्रकारानवच्छिन्नतद्दर्शिविषयताकत्वं तादृशी च निर्विकल्पकस्मृतिरपीति भावः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीमते रामानुजाय नमो नमः ॥ ॥ ॥ श्रीमते रामचंद्राय नमो नमः ॥ ॥ ॥ श्रीरामचंद्राय नमो नमः ॥ ॥ ॥

रु. टी.

राम

१९

इदानीं निर्विकल्पकस्मरणमपि दूषयति अत्र च मतेति नन्वाकाशवासीत्यादौ आकाशपदवाच्यत्वेनैवाकाशमानान्नशब्दबोधयोरनुपपत्तिरिति चेन्न आह गोत्वादिनैति यदान्नियतोपस्थितिर्यृत्तिसाध्यैवेति नियमः न तदाधीनलक्षणाग्रहशक्तिश्च भ्रमजन्यशब्दबोधेनियमोपपत्तिरिति चेन्न त्वेवं शक्यं कवलह्नियहाधीनमेवेति तदर्थः न चोपस्थितिपदं स्मृतिपदं सास्त्राद्युक्तलक्षणधर्ममात्रप्रकारकशक्तियहाधीनमेवेति परज

तरेण तादृशस्मरणमुपपादितं मिश्रेः अत्र च मते जायति रिक्तस्य तस्य स्वरूपतः पदार्थां तरे प्रकारत्वा संभवादा।
काशवासीत्यादौ शाब्दबोधानुपपत्तिः अन्वयित्वावच्छेदनावच्छिन्न एव पदार्थांतरान्वयरतिनिमानुपपत्तिश्चेत्तस्य
पदार्थवतत्प्रकारीभूतधर्मांशेषिशक्तिग्रहादिदीयां गोत्वादेर्गवादिपदवाच्यत्ववच्छेदाश्रयत्वस्याप्याकाश।
पदवाच्यत्वमावश्यकमित्यभिप्रेत्येकदीधितिस्तु गुणटिप्पण्या रूपग्रंथे अत्रेदंतत्वमित्यादिना गोत्वादिनाश
द्वाश्रयत्वस्याविशेषं व्युत्पाद्य प्रकाशस्य प्रवृत्तिनिमित्तलक्षणे वाच्यत्वविशेषणस्योपादानंदूषितमेव ग्रन्थसम
गि दीधितौ च पदार्थांशो गोत्वादेः प्रकारतायां शक्यतावच्छेदकतायाः प्रयोजकत्वमुपगम्य शक्यतावच्छेदकेशक्ति
दूषितैव तत्रोक्तानुपपत्तिश्चिन्त्याः यत्र शक्त्या काशपदादसृद्रव्यातिरिक्तद्रव्यत्वादिना॥ न्यस्मरणेमास्वादिमानुस्य

गवादेपदाधीनस्मृतौ गोत्वादेरपि प्रकारत्वानियमः । गोत्वादेः शक्यत्वं निर्वाहायावश्यकः तथा च न शयदंजन्यशाब्दबोधे ।
 नतः शब्दाश्रयत्वस्य भाननिर्वाहायावश्यकेशक्यत्वेन । ष इति ये तु गोत्वादेर्निर्वाहोपस्थितावपि । अश्रयत्वं नयेति ततो वि

श. वा.
२०

मुख्येति आकाशपदवाच्यत्वादपरत्वेचनमुख्येतिभावः ननुशक्त्याचेदाकाशपदजन्यबोधः कदाचिच्छब्दाश्रयत्वेनकदाचिद्रूपान्यद्रव्यत्वादिति।
नातथाविधनानाधर्मविशिष्टे एकस्मिन्नाकाशेनानाशक्तिरायातायदायदमींशेयच्छक्तिग्रहस्तदातच्छक्त्यधीनतद्गर्भप्रकारकबोधरत्नपगमा
न्नातिप्रसंगरत्नस्तदशानानाशक्तिरुच्ययतिप्रत्येकमिति ननुशब्दाश्रयत्वादेरशक्यत्वेशब्दबोधेभाननस्यादित्यतआहउपलक्षणस्यापीति
आकाशबोधोभवतिननुनियमतःशब्दाश्रयत्वेनैवतथासत्याकाशःशब्दाश्रयइतिप्रयोगस्यमुख्यतानुपपत्तिःप्रत्येकंनानाधर्म
विशिष्टंवाकाशेतत्पदस्यनानाशक्तिकल्पनंनसंभवतिनानाधर्मावच्छिन्नैकधर्मिणिएकपदवाच्यतायाःकोऽप्यदृष्टत्वादिति
शब्दाश्रयत्वोपलक्षितएवाकाशपदशक्तिरित्येवमुपपन्नंउपलक्षणस्यापिविशिष्टावाचकपदजन्यशब्दप्रकारत्वेनकिं।
चिदाधकमितिप्राचीनमतमेवसाधुनवशब्दाश्रयत्वात्तदुपलक्षणत्वेतस्येवाविशेषात्प्रमेयत्वादेरपिआकाशपदजन्यानुभवप्र
कारतायत्रिरितिवाच्यं तत्कारकशब्दबोधेतदंशेऽनेतिप्रसंगत्वरूपशक्यतावच्छेदकत्वावगाहित्वेनोपलक्षितशक्तिज्ञान
स्यहेतुत्वादितितन्नआकाशःशब्दाश्रयइतिप्रयोगस्यमुख्यत्वसिद्ध्याऽदृष्ट्यातिरिक्तद्रव्यत्वाकाशपदवाच्यत्वाद्येकतररूपेण
उपलक्षणायाएवोपगमादिति एवंचयत्रसुवर्णहलवहनयोपयोगवादिरूपविशेषपरसामान्यवाचकपदघटितंद्रव्यंतास्मिगोर्ना।
शक्त्यविषयस्यापीत्यर्थः एवंचेतिस्वजन्यशब्दबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारतात्वेनप्रकारतायाःसंबन्धघटकत्वेचेत्यर्थः तत्रैवं स्ती॥
केतस्यबोधोद्रव्यपदजन्यःसुवर्णबोद्धव्यमित्याकारस्वीकारेणस्वजन्यत्वशब्दबोधविषयतात्वावच्छिन्नप्रकारतागर्भसंसर्गासिद्धेर्निना

क. टी.

राम

२०

व.

तत्संसर्गकपदप्रकारकशक्तिभ्रमोपलक्षणमिदं एवमितिक्वचिच्छक्तिज्ञानस्यप्रमात्वंनिराकरोतिलक्षणैवेति तद्धर्मपर्याप्तप्रकारतावाच्यवोधेन
द्वर्मपर्याप्तावच्छेदकताकत्वावच्छिन्नप्रकारतात्वेनप्रकारताघटितसंबंधावगाहिशक्तिज्ञानस्यैवहेतुतयातेनशुद्धसुखत्वादिशब्दबोधासंभव
विनिभावःननुशुद्धतद्धर्मप्रकारकशब्दबोधेशुद्धतद्धर्मावच्छिन्नत्वावच्छिन्नप्रकारतागर्मसंसर्गकस्वरूपेदिपदप्रकारकशक्तिज्ञानस्यहेतुत्वेन

त्यादिवाक्यंप्रयुज्यतेतत्रविशेषधर्मावच्छिन्नेलक्षणैवविशेषधर्मस्यसामान्यशब्दावाच्यतयाशक्त्यातद्व्यपप्रकारकत्वानिर्वा
हात् एवंयत्रदुःखासंभिन्नसुखत्वधानकर्मगोत्वादिविशेषवाचकस्वेर्गधेन्यादिपदंकेवलसुखत्वगोत्वाद्यवच्छिन्नतात्या
यीत्ययुज्यतेतत्रलक्षणैव शक्त्याप्रवृत्तिनिमित्तैकदेशपरित्यज्यनबोधरत्यनुभवनिर्वाहायशुद्धतद्धर्मप्रकारकत्ववोधेनतद
न्यरूपावच्छिन्नत्वानुवृत्तिनबोधविशेषविवक्षित्यतीत्यप्रकारतात्वेनप्रकारताघटितसंबंधावगाहिशक्तिज्ञानस्यकारणत्व
मुपगंतव्यंशक्यतावच्छेदकेशक्यत्वानभ्युपगंतुमतेतुतादृशबोधेनदूपांशसंकेतविशेष्यतावच्छेदकतापेक्षीयवृत्तिविनि
ज्ञानस्यहेतुत्वान्नातिप्रसंगइतिनूक्तानुपपत्त्याहेयं यदिवाकाशशब्दाश्रयइतिवाक्यस्यमाकाशपदंमुखमेवनिर्धर्मिता
वच्छेदककश्चान्वयबोधोनकुत्रापितदाःकाशपदाच्छक्त्याःसृष्ट्यातिरिक्तद्रव्यत्वादिनावोधनिर्वाहायविशिष्टावाचकाका

शक्तौलक्षणैवतआहशक्त्येतिउक्तानुपपत्त्येतिद्रव्यपदाहुणवत्त्वादितद्रव्यबोधव्यमित्याकारकाधुनिकसंकेतस्यलेकेवलद्रव्यत्वप्रकार
कत्वोपसंगेनेत्यर्थःअत्रचतद्धर्मावच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वसंसर्गपटकतयाशक्यतावच्छेदकत्वमितिचिन्ननंगीकुर्वतोतिरस्ताइतिबो

असौ

श. वा.
२१

पण

प्रकारांशो असद्व्यापितैरिक्तद्रव्यत्वांदि रूपेत्यादिः तादृशधर्मप्रकारकशाब्दबोधेतद्धर्मधर्मितावच्छेदकीकृत्यपदप्रकारकस्वजन्यशाब्दबोधविषयत्वनि-
शङ्कप्रकारतानिरूपितविशेष्यतासंसर्गकशक्तिज्ञानहेतुरित्यर्थः नन्वेवंगोत्वादेर्गवादिपदाशक्यत्वप्रसंगः तथात्वेऽप्युक्तरीत्याशाब्दबोधेतद्ज्ञानसंभवादित्या-
शङ्क्यतथासतिगवादिपदाऽङ्गशक्तिज्ञानवशाद्गोपदवाच्यत्वादियदधर्मप्रकारकशाब्दबोधापत्तिरिति विशिष्टवाचकत्वमुपेत्याशङ्क्याह हेतुतां-
दर्शयति विशिष्टेति प्रकारांश इति तद्धर्मावच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वेन तादृशप्रकारत्वावगाहि शक्तिज्ञानत्वेनैव हेतुत्वादित्यर्थः विशिष्टवाचकमेत-
शादियदस्य प्रकारांशो वाच्यत्वात् न वगाहि शक्तिग्रहस्येव तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकस्य तद्धर्मप्रकारकान्वयबोधहेतुत्वमगत्या गी-
कार्यं विशिष्टवाचकत्वादिपदस्य प्रकारांशो वाच्यत्वावगाहि ज्ञानमेव तत्प्रकारकान्वयबोधहेतुरिति न शक्तिग्रहलक्षणाग्र-
हावन्तरेण गवादिपदाद्गोपदवाच्यत्वाद्यवाच्यधर्मप्रकारकबोधः आकाशादिपदमिव गवादिपदमपि विशिष्टवाचकमिति भ्रम-
नौगवादिपदादवाच्यधर्मप्रकारकबोधनिर्वाहाय तद्धर्मप्रकारकबोधेतद्धर्मसामानाधिकरण्यमात्रावगाहितपदवाच्यमात्र-
हस्यहेतुत्वेऽपि तद्धेतुतायां वाच्यत्वांशो विशेषणानन्तर्भावित्वावगाहित्वमप्यवच्छेदकमुपेयं ॥ न कार्यकारणभावभेदेऽपि तदवाच-
कत्वभ्रमदशायायादृशकार्यकारणभाववत्तादवाच्यधर्मप्रकारकबोधस्तद्वत्तात्तादृशभ्रमविरहदशायां तादृशबोधापत्तिश्चाशङ्क्यपरिह-
रति आकाशादिपदमिवेति तद्धर्मेति तद्धर्मधर्मितावच्छेदकीकृत्यवाग्यतासंसर्गणपदप्रकारकेत्यर्थः संसर्गघटकप्रकारतांशो तद्धर्मावच्छि-
त्वावगाहित्वव्यवच्छेदाय मात्रपदवाच्यत्वांश इति वाच्यताघटकबोधविषयत्वप्रकारत्वांशो किंचिद्धर्मावच्छिन्नत्वावच्छिन्नत्वावगाहित्वमपि

क. टी.

॥ १० ॥

प्रतोवच्छेदककोटौ निवेश्य एवं च गोपदजन्यशाब्दबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारताया गोत्वविच्छिन्नत्वावच्छिन्नतया तदभावभावेन मत्वनाश-
कं आकाशादिपदजन्यशाब्दबोधविषयत्वनिष्ठप्रकारतायाश्च किंचिदवच्छिन्नत्वात्तद्वानेतत्तथात्वमित्यर्थः धानकर्मता वत्सकर्मता च धानकर्म-
मिता धेनुपदानेति धातुस्मरणात् पाने च दुग्धविभागावच्छिन्नगत्वाः संयोगानुक्तत्वापारः कर्मत्वस्योत्पत्तिरनवच्छिन्नत्वरूपं धेनुपदानेति वा-
नडाधादेः कर्मतेति नस्तनं डाधयतीति द्विकर्मकता न च जातिशक्तिवादिनामत्र विशिष्टशक्तिकल्पने किं वीजमिति वाच्यं तन्मते यद्येन वि-

अतोऽत्राच्यधर्मप्रकारकबोधहेतुगवादिपदशक्तिग्रहस्य भ्रमत्वनियमः अतो नाभांतस्य ततस्तादृशबोधशक्ति-
र्धेयम् प्राभाकरास्तु धेनुपदस्य धानकर्मता विशिष्टशक्त्येव शक्तिर्ननु गोत्वविशिष्टगोत्वस्य शक्त्युपाधित्वेऽपि शक्ति-
नियंतृकत्वात् धानकर्मत्वस्य महिष्यादिसाधारणत्वेऽपि न धेनुपदानबोधः न च धेनुपदानोत्वप्रकारकबोधस्या-
नुभविकतया धानकर्ममहिष्यादिमतिदेशे ॥ नानभासते तद्भासकस्यैव तद्भासकता जातिश्चाश्रयं विना वभासते रतिनत्र ना-
श्रयेशक्तिः धानकर्मतायाश्चाश्रयं विनापि भ्रानान्न तद्भासकस्य व्यक्तिभासकत्वमिति विशिष्टशक्तिरुपश्रयकी न च धेनुपदानेति धेनु-
पदानेति धेनुशब्दस्य धानकर्तृता विशिष्टयोगशक्तिरेव ननु रूढिः पंकजपदस्यैव पंकजनिकर्तरीति वाच्यं औणादिकानां योमर्थानुपगमा-
त् तद्वैपरीत्यार्थबोधकत्वात् अतएव भगवासागिनिरयुणादयो बहुलमित्येके नैव सूत्रेण कारुण्यं ननु धेनुपदानेति धेनुपदानेति शक्त्युपाधित्वे-
ति अशक्यः सूत्रेक्यतावच्छेदकः शक्त्युपाधिः स च शाब्दबोधविषयः शक्यतानवच्छेदकः स सूत्रेऽपि नैव ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श. वा.
२२

शाब्दबोधविषयः प्रयोगोपाधिरित्यनयोर्मेदः व्यक्तिवचनानां सन्निहितविशेषपरत्वमिति स्यायेन यत्किंचिद्व्यक्तेर्विषयत्वेन महिष्यादि। कृ. टी.
भाने स्यादित्यत्र शक्तिनियतकत्वादिति गोनिष्ठशक्तिताविषयतायाः शाब्दबोधविषयत्वनियामकत्वादित्यर्थः अनुभवे विवादादा
धेनुर्नास्तीति विशेषदर्शनां प्रयोगस्य मुख्यतया च धेनुपदजन्यबोधे गोत्वभानमवश्यमंगीकारणीयं तर्थाचधनेक
मत्वइव गोत्वपिशक्तेरावश्यकता अशक्यस्यापि प्रकारतया शाब्दबोधे भानोपगमे द्रव्यत्वप्रमेयत्वादेरपि प्रकारतया शाब्द
बुद्धौ भानापत्तेरिति वाच्यं अशक्यस्य भाने शक्यतावच्छेदकत्वस्य नियामकत्वात् गोत्वस्य चाशक्यत्वे पिशक्यतायां भवच्छेदक
तात्मकसंबंधविलोपीयगमाद्रव्यत्वादेरवस्थात्वेनातिप्रसंगाभावात् नच गोत्वस्य दृष्टभादिसाधारणस्यातिप्रसक्ततावाशः
क्तौ नावच्छेदकता संभवइति वाच्यं अवच्छेदकस्य प्रकृत्येन निप्रसक्तत्वानियतत्वात् नियतत्वे वार्धानकमत्वमेव हेतुः
स्येव तस्यावच्छेदकत्वोपगमात् अथ गोत्वमेव शक्यतावच्छेदकंधानकर्मत्वमेव शक्त्युपाधिरिति वैयरीत्यमेव कुतो न
स्यात् वस्तुतो धानकर्मत्वापेक्षया लाघवेन गोत्वस्यैव शक्यत्वमुचितं नच गोत्वमतिप्रसक्तंधानकर्मत्वं तु धानकर्मव्यक्ति
मेदाद्विन्नभिन्नमिति गोनिष्ठतदनतिप्रसक्तमिति न वेद्वीत्यमिति वाच्यं तस्यातिप्रसक्तत्वे पिशक्यत्वोपगमे सति विर
ह धानेति घटो नास्तीत्यादौ यत्किंचित्प्रतियोगिनो भानेऽप्यभानोपाधौ योग्यधिकरणे तदप्रत्यय इति भावः गोत्व ॥ हा. ॥
स्य शाब्दबोधे भानमिष्टमेवं नच तावता वाच्यत्वापत्तिरिति समाधेयं विरशक्यस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

शक्यत्वेच्छेदकत्वानुपपत्तेर्जातिनिष्ठशक्यताव्यधिकरणत्वेनेति शेषः कश्चिदप्रवृत्तिः धानकर्मरूपधर्मिणी शक्यत्वेन धानकर्मत्वस्य न तच्छेदकत्वस्य
तिभावः सक्तिज्ञानेति धेनुपदादानकर्मगोवोद्वयस्याकारकशक्तेर्गोपदाद्वयकर्मगोत्वेन गोवोद्वयस्याधुनिकसंकेतस्य च धानकर्म
च्छेन्नप्रकारतागर्भसंबन्धेन पदप्रकारकधानकर्मगोत्वावच्छिन्नविशेषकज्ञानस्यैकहेतुत्वानुरोधेन नैय्यायिकानां धाधानकर्मत्वयोः शक्य

दृषभादिबोधस्य शक्त्युपाधिधानकर्मत्वस्यापि प्रकारतया वागुणात्त्वचगोत्वस्य शक्यत्वे जातिशक्तौ च व्यक्तिलाभसंभवेतान्यलभ्यतया
वादिषदव्यक्तिशक्त्युच्छेदप्रसंगः तथा च धानकर्मत्वस्याजातिनिष्ठशक्यताव्यधिकरणत्वेन शक्यतावच्छेदकत्वानुपपत्त्या दृषभादिबो
धोद्वयारणवेति वाच्यम् एतदनुरोधेनाप्यव्यक्तौ शक्तिस्वीकारादिति चेन्न यद्धर्मविशिष्टशक्तिस्तद्धर्मस्य यथावत् शक्यत्वेनियमे
न गोत्वस्य शक्यत्वे च दृषभादेरपि तथात्वापत्तेः धानकर्मत्वविशिष्टाया गोः शक्यत्वे च गोनिष्ठधानकर्मताव्यक्तीनां विशेषणतया ता
सांघमहिष्यादिव्यावृत्ततया महिष्यादेः शक्यतापत्तिविरहादिति वदन्ति तन्मते यद्यपि शक्तिज्ञानाधुनिकसंकेतताभयोः कारणता
वच्छेदकभेदेन गौरवं न बाधकं भगवद्विद्वेषिणां भीमांसकानां शक्तेः संकेता ॥ १० ॥

बोधविषयत्वप्रकारतानिरूपितसंकेतीयधर्मितावच्छेदकत्वरूपशक्यतावच्छेदकत्वस्य शक्तिज्ञान
संकेतज्ञानयोर्नैकरूपेण कारणत्वसंभवः इद्वयत्वेन यदो बोद्धव्यं तद्व्यवहारप्रकारकशब्दवो
गुरूणानुरोधेन उपदस्यत्वे विशेषणीभूतगोत्वात् ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श. व. ताप्रयोजकत्वाभ्युपगमापेक्षा शक्तिज्ञानाधुनिकसंकेतज्ञानयोः कारणताभेदोद्दीर्घरूपार्थः गुरुणांतद्वैधौ पयिकसामर्थ्यशक्तिरिति मते गोत्वशक्ति
 २३ त्वेदुर्वीरमिति तु विचार्य सामानाधिकरण्येनेति सामानाधिकरण्यस्वरूपो भयगर्भेणेत्यादिः शक्त्युपाधिरिति नैयायिकनये शक्त्युपाधेरपिशक्यत्वं ते
 रशक्यस्य संसर्गात्तान्पशब्दबोधविषयत्वानुपगमात् अतएव तन्मते पंकजादिपदे रूढ्या यमत्वबोधः प्राभाकरस्तु यमत्वप्रयोगोपाधिः तत्त्वचता
 त्यदाधीनशाब्दबोधे भासमानत्वे सति तत्त्यदाधीनशाब्दबोधहेतुत्वं पंकजमित्यादौ चावयवशक्तिज्ञानाधीनशाब्दबोधे हेतोः यमत्वादितः पंकज
 नात्मकतया तयोरेककारणतायाः कथमप्यसंभवात् तथापि गोनिष्ठधानकर्मेताव्यक्तीनामनतिप्रसक्तानुगमकरूपभावात् न शा
 क्यत्वसंभवः न च सामानाधिकरण्येन गोत्वमेव धानकर्मेतात्वसहितंधानकर्मे विशेषाणामनुगमकमिति वाच्यं असंकेतशक्या
 नुगमे सर्वत्रैव विशेषणशक्त्युच्छेदप्रसंगात् अतिप्रसक्तेनातिधानकर्मेतात्वेन विशिष्टे धानकर्मेताविशेषेशक्तिगुरुत्वमेव गो
 त्वविशिष्ट एव गोविशेषेशक्तिर्धानकर्मेत्वमेव शक्त्युपाधिरित्येवोचितं ॥ निकर्तरियमएव सत्त्वाच्चाद्वैधः ननु तादृशेपिकमुदाहृतौ य
 मान्वयानुपयन्निज्ञानदशायांचकुमुदाहृतलक्षणयापंकजपदप्रयोगः तथाचोक्तं गुरुसंतस्थचित्तमणौ यथा तत्त्वमहमित्यादिसर्वनामयदेशु बुद्धि
 स्थत्वबोध्यत्वोच्चारयितृत्वादी निप्रयोगोपाधयस्तेन बुद्धिस्थत्वादिवैधोक्ष्यते तथापंकजादिपदे ह्यपिममत्वादिकंप्रयोगोपाधिः अतस्तत्र यम
 ज्ञाद्विक्रमबोध्यते इति न बुद्धिस्थत्वोपलक्षितधर्मविशिष्टे सर्वनामध्विशक्तिरिति कल्पे कथंप्रयोगोपाधित्वं विषयतावच्छेदकता संबंधेशाब्दबु
 द्धिप्रतिधर्मानुगमकस्य बुद्धिस्थत्वादेर्हेतुत्वात् नन्वेवं सोयं न वेति संशयः यात्चेन्नत्वादियुग्मे विशिष्टस्य तादृशधर्मस्य ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ राम २३

उभयाभावप्रतियोगिताया इति घटपटौ नस्तत्परादाद्यभावप्रतियोगितायां च त्वयः त्वोभयः । नाप्रतियोगितावच्छेदकत्ववत्प्रकृतत्वे चंद्रत्वसूर्यत्वोभय-
 हानसीयत्ववह्नित्वादिविशेषणपुरस्कारेण यथक्थक् प्रतियोगिविषयकं ज्ञानं महानसीयत्ववह्नित्वादियथाप्रतियोगितावो-
 च्छेदकताकं विशेषाभावं नावगाहतेऽपि तु शुद्धवह्नित्वाद्यवच्छिन्नाभावमेवेति कथं दिवाकरशक्तिशक्तं पुष्पवंतपदमित्यादि-
 क्तिग्रहे चंद्रत्वसूर्यत्वोभयस्मिन् शक्यतावच्छेदकतापर्याप्तिमानं तत्र धर्मिणोश्चंद्रसूर्ययोर्भेदेन तन्निष्ठविशेष्यताया नैक्या स-
 वादिति चेन्न यतो यत्रावच्छेदकीभूतव्यासज्यवृत्तिधर्मान्तरधर्मितावच्छेदकतया धर्मद्वयोर्भेदेन तत्र विभिन्नधर्मिणि-
 यन्नेष्वपि तावद्भेदेकावच्छेद्यता निरूपितावच्छेदकत्वपर्याप्तिः प्रतीयते कथमन्यथा घटपटौ नस्तत्पराकारकीभूतवह्नि-
 नाभावप्रतीतो घटपटुद्विरूपप्रतियोगिविषयताभेदेऽपि अभावविषयताया ऐक्येन समूहालंबनविलक्षणायोभयभाव-
 धर्मितावच्छेदकतया भासमानघटत्वपटत्वादिसुतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वपर्याप्तिमानं एवं च दिवाकरशक्ति-
 रयोः शक्तमेतत्पदमित्याकारकशक्तिग्रहेशक्तिविषयताया ऐक्येन समूहालंबनविलक्षणे उभयत्वधर्मितावच्छेदकताया-
 न्न चंद्रत्वसूर्यत्वयोरपि शक्यतावच्छेदकतापर्याप्तिमानमविरुद्धमिति न दोषः न चैवमुभयाभावप्रतियोगिताया मुभय-
 त्वस्यैव प्रकृतत्वे उभयत्वस्याप्यवच्छेदककोटिप्रसंग इति वाच्यं अभावबुद्धौ प्रतियोग्यं शेषतः लक्षणस्याप्रतीतिः ॥ श्रीरामा-
 त्वानां शक्यतावच्छेदकत्वप्रसंग इत्यर्थः ननु व्यासज्यवृत्तिधर्मस्यावच्छेदककोट्यप्रतिपक्षेति चेत् तदवच्छेदकतायाः पामगानयोस्तदप्रवेशप्र-

गत्यत आ

श
२५

अस्तुवेति न भूमयत्वेऽपि शक्यतावच्छेदकतास्वीकारेऽप्युपपत्त्यादौ विभक्त्यर्थद्वित्वानन्वयप्रसंगः उद्देश्यतावच्छेदकविधेययोरेक्यादित्यत आ-
ह ह्यवितीति उपपत्त्यादौ विन्यत्रपदसाधुत्वार्थद्विवचनं प्रत्येकद्वित्वोपस्थितिरिति भावः मतद्वयस्याप्युद्देश्यतः तथा सति ह्यविन्यत्रापि विभक्त्यै रश-
क्यत्वापातात् केवलोभयत्वेति अथ प्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्तिमप्रवेश्यप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नतया विरोधोपगमे घटत्वपर-
त्वनियमादुभयत्वस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वधोव्यात् शक्तिग्रहे च शक्यांशोऽपलक्षणस्योभयत्वस्य प्रकारत्वोपगमे मतस्य
शक्यतानवच्छेदकत्वात् अस्तुवाप्रकृतेऽभयत्वसहितमेव चंद्रत्वसूर्यत्वोभयं शक्यतावच्छेदकं ह्यविन्यत्रेव उपपत्त्या-
विन्यत्रापि प्रकृतिविभक्तिभ्यामुपस्थापितस्य द्वित्वस्य सकृदेव भानं विरुद्धयोरेकावच्छेदकत्वपर्याप्तिरपि घटत्वपरत्वा-
धीरुभयाभावप्रतियोगितावच्छेदकतापर्याप्तिवत्प्रकृतेन विरुद्ध्यते न च घटपटौ नस्तत्त्वत्रोभयत्वएव प्रतियोगिता-
वच्छेदकत्वं भासते ननु विरुद्धघटत्वपरत्वादाविति वाच्यं केवलोभयत्वे तादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकताया अपर्या-
प्तैः कथमन्यथायत्किंचिदुभयवति तादृशाभावप्रतीत्युपपत्तिः न च सामानाधिकरण्यसंबन्धेन घटत्वपरत्वरूपाव ॥ त्वाधिकत-

प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवतितदुभयाभावासत्त्वप्रसंगः तत्र वैशेषिकावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकोऽप्यधर्मत्रयविशिष्टाप्रसिद्धा तदुभयभावस्या-
केवलान्वयित्वं स्यादिति चेन्न सामानाधिकरणाधिकरणताद्वयनिरूपिताधेयतयोर्घटपटुनिष्ठयोः प्रत्येकं घटत्वपरत्वावच्छिन्नत्ववदुभयत्वा-
वच्छिन्नत्वमपि व्यासज्यत्वेन युपेयते घटपटोभयवदिति प्रमानुरोधान् तथा च घटत्वपरत्वोभयावच्छिन्नवत्ताभ्यामेवाभावस्य विरोधः शा-
॥

कं-२०

रामः
२५

ह प्रतीतो धर्मि पारतंत्र्यतद्रूपाणां कथंचिदुभयत्वांशो भानोपगमेऽप्याह अतिप्रसक्तधर्मेति उभयत्वरूपेऽप्यादिः घटत्वपरत्ववैशिष्ट्यं पलसितं ॥
 यत्त्वस्यानतिप्रसक्तत्वेऽप्याह नत्रेति तथा त्वे शक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वे तदुभयस्य चंद्रत्वसूर्यत्वौ भयस्य तुल्य एवेति यदि न घटत्वमु- च्ये-
 च्छेदकतावच्छेदकधर्मेण व्यावृत्तस्योभयत्वविशेषस्येव न तत्रावच्छेदकत्वं प्रतीयत इति वाच्यं तेन तेन प्रकारेण भानोभयत्व-
 स्या भानात् तत्र दूपाणां धर्मिविशेषणतयेव भानात् अतिप्रसक्तधर्मपुरस्कारेण भासमाने चाभावप्रतियोगितावच्छेदक-
 तापर्याप्तिभानानुपगमात् तत्रोभयत्वविशेषेऽभावप्रतियोगितावच्छेदकतयेव पर्याप्त्युपगमे त्राप्युभयत्वविशेष-
 तावच्छेदक तापर्याप्ति संभवाच्चंद्रत्वसूर्यत्वयोरवच्छेदकतावच्छेदकतयेव शाब्दबोधोपपत्तेः न च शक्यतावच्छेदक-
 च्छेदकमवच्छेदकविशेषणतयेव भासत इति चंद्रत्वसूर्यत्वयोस्तथा त्वे चंद्रसूर्यांशप्रकारतया भानानुपपत्तिरिति वाच्यं
 तयोरेव च्छेदकतावच्छेदकत्वेऽपि शक्तिग्रहेऽवच्छेदकाश्रयचंद्रसूर्यविशेषणतया भानाच्छाब्दबोधेऽपि तद्विशेषणतया भा-
 न संभवात् शक्तिग्रहे साक्षाच्छक्यतानवच्छेदकस्य तदुभयस्य शक्यचंद्रसूर्याभ्यां शोभासाक्षात्कारतया भानन संभवतीति
 चेत् घटपटौ न स्तरूपादौ घटत्वपरत्वयोः साक्षात्प्रतियोगितावच्छेदकत्वमंतरेण प्रतियोगिविशेषणतया भाना संभवत्तु ॥
 त्वएवः अथ द्वित्वांतर्भावेण युज्यवंतपदशक्तौ विभक्त्युपस्थितद्वित्वानन्वयप्रसंग इति चे ॥ साक्षात्प्रतियोगितानवच्छेदक-
 त्वेऽपि प्रतियोगिविशेषणत्वं तदा चंद्रत्वसूर्यत्वयोः साक्षाच्छक्यतानवच्छेदकत्वेऽपि शक्तिग्रहेऽशक्यत्वं च तूर्यांशे ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श. व.
२६

नमव्याहततुल्य एवेत्याहुरिति पाठः तुल्य एवेत्यनेतरं अथ द्वित्वांतर्भावेन पुष्पवंतपदशक्तौ विभक्त्युपस्थापितद्वित्वं नृत्वं प्रसंग इति चेदेवं मेव द्वा
विति वद्विवचनस्य ध्रुत्वोपगमादिति पाठस्तु पूर्वांक्तं विस्मृत्योक्तमिति योज्यः व्युत्पत्तिः शक्तिग्रहः शक्तिनिरूपकतावच्छेदकत्वशक्त्यवच्छिन्नजने
कतानिरूपितजन्यतावच्छेदकत्वभ्रमत्वादितिकेवलचंद्रत्वप्रकारकबोधत्वेशक्तिनिरूपकतावच्छेदकत्वपर्यायाभावादिति भावः स्वमतानुसारे

न एवमेव द्वाविति वद्विवचनस्य साधुत्वोपगमात् ॥ इत्याहुः ज्ञानशक्तिवादिनस्तु चंद्रत्वसूर्यत्वोभयप्रकारकज्ञानमेव पुष्प
वंतपदशक्त्यं पुष्पवंतपदमुभयप्रकारकज्ञानशक्तमित्याकारकशक्तिग्रहस्य तादृशज्ञानत्वमेव कार्यतावच्छेदकमिति तादृ
शव्युत्पत्तिमतीतैकबोधायत्तिः अतादृशस्य च भवत्येकतादृशबोधः न चेवमपि चंद्रत्वप्रकारकज्ञानेशक्तमित्यादिवोधस्य
प्रमाज्वात् शक्तिभ्रममिनाप्रत्येकबोधानुदय इति कथमुपपद्यते इति वाच्यं केवलचंद्रत्वादिप्रकारकबोधेन प्रकारकबो
धत्वांशिशक्तिनिरूपकतावच्छेदकत्वपर्यायिग्रहस्य हेतुत्वात् प्रकृतेनैव भयप्रकारकबोधत्वांशेशक्तिनिरूपकतावच्छेदक
त्वपर्याय्यभ्युपगमात् तादृशस्य चंद्रत्वप्रकारकज्ञानेशक्तमित्यादिज्ञानस्य भ्रमत्वनियमादित्याहुः वस्तुतस्तु पुष्पवंतपरा
चंद्रत्वावच्छिन्नविषयकः ॥ एणाहवस्तुतस्त्विति तत्पदजन्यचंद्रत्वावच्छिन्नविषयकेत्यादिपुष्पवंतपदजन्यचंद्रत्वावच्छिन्नविषयकसूर्यत्वा
वच्छिन्नविषयबोधत्वावच्छिन्नविषयतानिरूपितविषयताप्रकारकसंकेतविषयताश्रयोचंद्रसूर्याविति शक्तिग्रहः तस्य च तादृशबोधत्वपर्या
यावच्छेदकत्वप्रकारतानिरूपितविषयताप्रकारताशालित्वमक्षते एतादृशीत्यां पुष्पवंतपदवैतोचंद्रसूर्याविति शक्तिग्रहपक्षे एकविषयताया

चंद्रत्वसूर्ययोर्विच्छिन्नसमवेति तद्विषयबोध

तावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविषयत्वप्रकारतागर्भसंसर्गोद्भवः अत्रेदं रहस्यं वृक्षात्पतते वृक्षार्हि भूमेति वदह्सात्पजती तादिप्रयोगप्रस
क्रियारूपत्यागेतद्धटक विभागे वा पंचमर्थस्य विभागजनकत्वस्य अवधिमत्त्वस्यान्वयबोधकाभावात् न च विभागजनकत्वात् न्वयबोधे धा
लानवच्छिन्नव्यापारेण स्थितिर्हेतुः अवधिमत्त्वान्वयबोधे च विभागमुख्य विशेष्यकोपस्थितिः तजधातुज विभागावच्छिन्नव्यापारे
कारणस्याप्यसंभवान्नोक्तपंचमर्थान्वयसंभव इति वाच्यं फलव्यापारयोः श्रयणात् स्वभावमतेत्यजधातुतोपि प्राधान्येन विभागस्य तद
चोपस्थितेः तद्विषयता दशाद्योस्तत्र त्वंचमर्थान्वयसंभवादतस्तयोः श्रयणोत्तर्य व्यापारविषयको बोधो भवति तथा सति प्र
त्मकबोधनिष्ठतत्र द्विषकत्वावच्छिन्नविभिन्नविषयता कत्वा यत्पानार्थवत्कदाचिन्फलव्यापारयोरेकंपरित्यज्याप्यपरबो
भागे पंचमर्थान्वयमवधिमतत्वात् संबोधनीयबोधनिष्ठविषयतां शे विभागे तरविषयकत्वा न्वच्छिन्नत्वावगाहिधातुशक्तिज्ञान
भागजनकत्वात् न्वयबोधे च तादृशबोधनिष्ठविषयतां शे विभागविषयकत्वा न्वच्छिन्नत्वावगाहिधातुशक्तिज्ञान हेतुरूपेयतर
दशज्ञानसम्भूतस्य संभूतीत्यनतिप्रसंगात् वृक्षात्पतते इति प्रयोगसनभ्युपगच्छतां मते तादृशप्रयोगवारणाय तादृशविषयतां शे विभागाधि
षयकत्वा न्वच्छिन्नत्वफलांतरविषयकत्वावच्छिन्नत्वोभयावगाहिधातुशक्तिज्ञानमिति विशेषः ईदृशैकशक्तेरपिकर्मप्रत्ययस्कृलेफ
व्यापारयोर्विशेषणविशेष्यभाववैपरित्येन शाब्दबोधः संभवति विशिष्टशक्तादेव विशेषणविशेष्यभावविपरित्यागानिर्वाहान् अथैवमपि उच्य
तपरादिवशक्त्यविशेषणसकर्मकधातोरपि विशेष्यविशेषणभावनापन्नयोरेव कलव्यापारयोरेव बोधः स्यात् ननु तदयन्नयोरिति चे
तर्हि संकेतस्य बोधां शे विशेषणतया भासमानयोः फलव्यापारविषयकत्वयोरवच्छेद्यावच्छेदभावना हि त्वमुपि निवेश्यं विशेषणवि
म्यभावेन भासमानयोरेव फलव्यापारयोर्विषयितादयमवच्छेद्यवच्छेदकभावायेन वि

नत्पलेचयाहकं कोशं दर्शयतिः एकयेति कोशे उक्तिपदस्य शक्तिपरत्वे मानाभावात् न शक्तैरेक्यमिति वादिना प्रति उक्तैः कस्य शक्तौ च न्यूनपदस्य नाशः ।
 मप्रकारकशाब्दबोधायतिः उभयविषयकत्वावच्छिन्नाया बोधनिसंकेतविषयताया एकोक्तिनैरेक्यमिति न तत्पदस्य नाशः ।
 संकेतशक्तिपक्षे रमणीयः समाधिः एकयोक्त्या पुष्यवंतौ दिवाकरनिशाकरो वित्यमरकोशे उक्तिपदं शक्तिपरं पुष्यवंतपदस्य नाशः ।
 पदप्रतिपाद्यपरं ० तृतीया विशेषणे ० तथा च सूर्या चंद्रमसौ एकशक्तिविशिष्टपुष्यवंतपदप्रतिपाद्या वित्यर्थः ।
 दकावच्छेदेन विधेयान्त्वोक्त्या त्वर्या चंद्रत्वसूर्यत्वयोरेकशक्त्यधीनप्रतिपत्तिविषयतावच्छेदकत्वलाभः तेन न तत्पदस्य नाशः ।
 दिक्तां दशैकधर्ममात्रप्रकारको बोधः नानार्थशक्तिभेदेन विशेषादितिलभ्यते अथवा एकयोक्त्या एकोच्चारणे नानार्थस्य नाशः ।
 पुष्यवंतपदप्रतिपाद्यो नानाचनानार्थस्य लेयथानावृत्तिमंतरेण नानार्थबोधस्तथानवप्रकृते अत्र शक्तैरेक्येन सकृदुच्चारणस्य नाशः ।
 र्थप्रत्ययएवेत्यस्या विनाशः । वादिना वाः पुष्यवंतपदवत्सर्वेनामपदानामपिशक्तैरेक्या न्नानार्थता अथ सर्वनामपदनविशेष्य
 घटत्वपटत्वादिना वक्तव्यं नानावचनद्वयः प्रत्यायंते न तु बुद्धिस्थत्वेन अत्र घटोस्ति न मानयेत्यादिवाक्यजन्यघटकर्मकानयनबो
 धोत्तरं विशिष्यानयनं नानावचनवत्वेति संशया उत्पत्तस्य सर्वाभुभवसिद्धतया दुरपह्वत्वात् तथा च वक्तव्यबुद्धिस्थत्वं न सर्वा
 नानापदशक्यतावच्छेदकमित्यत्र घटत्वपटत्वादिकमेवेति तादृशानानाधर्मा ॥

अथवेति सक्तदिति एकानुसंधानावच्छिन्ना।

[illegible]

श. वा. प्रकृतस्यापीति प्रकृतस्यापीत्यपयोगोऽर्थवर्धनस्य सर्ववाक्यजन्यशाब्दबोधो विषयत्वान्न शक्तिरिति काश्यांगौरस्तीत्यादेशः विग्रहीतशक्तेर्देशान्तरस्य कृ. टी.
 २८ तच्छिन्नेषु पुष्पवन्तादिपदवर्जिकशक्तिसंभवः एकैकधर्ममात्रप्रकारकतदन्वयबोधानुपपत्तेरितिसर्वनाम्नानानार्थत्वं उवाच एव न।
 वानानार्थतोपगमैपि निर्वहः यदुपावच्छिन्नगोचरव्यवहारजनकत्वेन पञ्चातदादिपदेन गृहीतं तदवच्छिन्नैतेन तच्छिन्नयग्रहेण
 प्रकृतस्यापि तदवच्छिन्नस्य तत्पुरुषीयतदादिजन्यबोधविषयत्वानुपपत्तेः न च बुद्धिस्थित्वं प्रकाशभूतघटत्वादीनामेवानुगमकं त
 था च बुद्धिस्थिप्रकारवांस्तत्पदशक्यत्वाकारकः शक्तिग्रहः स च तद्धर्मप्रकारेण सामान्यप्रत्यासत्त्या सकलधर्मविषयक एवेति नापू
 र्वधर्मप्रकारेण बोधानुपपत्तिः सामान्यप्रत्यासत्त्यनभ्युपगमेन शक्तिग्रहविशेष्यतावच्छेदकप्रकाराश्रयस्यापूर्वधर्मिणाः शक्ति
 ग्रहाविषयत्वेपि शाब्दबोधो न मानवच्छिन्नयग्रहधर्मितावच्छेदकतावच्छेदकानुगत रूपाश्रयस्यापूर्वधर्मस्यापि शक्तिग्रहाविषय
 त्वेपि शाब्दबुद्धौ न मानानुपपत्तिः शक्तिधियः समानविषयकत्वस्यान्तर्त्वादिति काच्यम् बुद्धिस्थित्वस्य शक्यतावच्छेदकता
 नवच्छेदकत्वेन शक्यतावच्छेदकानुगमायोगात् तदवच्छेदकत्वे च तस्यापि शाब्दबुद्धौ शक्यतावच्छेदकघटत्वादिविशेषः।
 णनयानियमतो मानप्रसंगात् स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारकशाब्दबोधानिर्वहोऽप्यलक्षणेनापि शक्यतावच्छेदकानुग
 मेशक्यस्याप्युपलक्षणेनैवानुगमोऽस्तु किं विशिष्टशक्त्या द्रव्यमिदं पदञ्च॥

त्वेगोबोधवदित्यर्थः तस्यापीति बुद्धिस्थित्वस्य शक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वेपि शक्यतावच्छेदककोटिप्रविष्टतया शक्यतावच्छेदकत्वं त
 स्या॥

राम
 २८

वच्छेदकतावच्छेदकसाधारण्यात् अवच्छेद्येति शक्तिरित्यर्थः अतथात्वात् साक्षात्परं परया वा शक्त्या तावच्छेदकत्वाभावात् बुद्धि विरोधः इन्द्रादि
घटत्वादिप्रकारकबोधप्रसंगमगाय विशिष्टशक्तिस्त्वपेयते प्रकृते बुद्धिस्थत्वं स्यात् पलक्षणी त्वेपितेनानुगमेन किं निमित्तम्
तिचेदस्तु बुद्धिस्थत्वेनानुगतधर्मेणावगतधर्मेशक्तिधीविषयता तथापि सर्वान्मानानां दार्थ्यत्वं दुर्वारमेव साक्षात्परं परमादेव
च्छेदकं तदैक्यादेवावच्छेद्यकता बुद्धिस्थत्वस्य चातथात्वात् उपलक्षणैक्येन शक्तेरेक्यहरियदादि शक्यता वच्छेदकता
तु पलक्षणी भूतेनांततो बुद्धिविशेषविषयत्वादिना चानुगमसंभवेन नानार्थमात्रोच्छेदप्रसंगात् एवं बुद्धिस्थप्रकारक
दशक्यरत्पाकारकशक्तिज्ञानात्स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारकस्मरणशब्दबोधोन संभवतः जातिमानहस्तिपकसंबंधात् ॥ दशा
नात्स्वरूपतो हस्तित्वाभिप्रकारकस्मरणानुदयात्स्वरूपतस्तद्दर्मप्रकारकस्मरणे स्वरूपतस्तद्दर्मप्रकारेण यस्य संबंधो गृही
तस्तादृशस्य संबन्धिज्ञानात् यथा याभ्यां रूपाम्बाधर्मिणीः संबन्धो गृहीतस्तदेकतरप्रकारकसंबन्धिज्ञानादेपरत
द्दर्मप्रकारेणैव संबन्धं भवत्यथा दशरूपाभ्यां धर्मिणीः संबन्धग्रहस्तदेकधर्मप्रकारकज्ञानादेव तादृशा परध
र्मप्रकारेणैव धर्मिस्मृत्या कदाचिद्विशेषितप्रकारकं यत्र संबन्धिज्ञानं न तत्र विशेषिततद्दर्मप्रकारकस्मरणस्यानु
दययेत्यापत्तेरिति चेन्न कदाचित्स्वरूपतस्तत्प्रकारिका कदाचिद्विशेषिततत्प्रकारिका स्मृतिरित्यत्र नि
बंदनबुद्धिः उक्तं च हायान्नतइति ॥ ७ ॥

पा वा ३० ति अवच्छेदकत्वरूपेति अवच्छेदकतासंबन्धावच्छिन्ना संकेतविषयता तत्रात्मिकेनानुपपन्नमपि न बुद्धिः स्यात् तावच्छेदकत्वतरवच्छे
दकमपीत्यर्थः बोधविषयतयेति बोधविषयतानिष्ठप्रकारतानिरूपितं संकेतविषयतेत्यर्थः तत्र बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वाद्यौ तदभावेति बुद्धिविषय
तावच्छेदकत्वाभावेत्यर्थः कदाचिरप्येतस्याभावो नास्तीति अत्रैव वक्ष्यतादिशेषः बोधस्यापीत्यपिकारेण घटत्वादिवोधस्य नियमतस्त
द्विषयत्वेन तत्र संकेतविषयत्वं स्यात् तथा त्वेति सूचितं बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वं विशिष्टघटत्वाद्यवच्छिन्नबोधश्च शक्तिभेदेन बुद्धिविषयताव
तदवच्छिन्नत्वमपि तथापि बोधविषयतया संकेतविषयत्वरूपशक्त्या यास्तत्रासत्त्वेन शक्येन तद्विशेषणं शक्यत्वे सति शक्यमा
वर्तकस्यैव तद्विशेषणत्वादिति तस्य शक्योपलक्षणतया काशपदजन्यशाब्दबोधेशब्दाश्रयत्वमानानियमवतृडादिपदजन्या
बोधेतदभाननिर्वाहः एतद्गोचरं चतुदुपलक्षितघटत्वादिविषयकत्वेन तदविषयकं स्मितविषयकं घटत्वादिवोधस्यापि
संकेतविषयत्वं एवं घटत्वादिसंकेतस्य घटत्वादिविशिष्टविषयकबोधएव विषय इति तज्जन्यबोधेतादृशधर्मभाननियमः य
थायद्विशिष्टविशेष्यकविषयत्वसंकेतविषयः तच्छक्यतावच्छेदकतावच्छेदकतया व्यवहीयते तथा च छेदकतावच्छेदकतोपल
क्षितबुद्धिविषयतावच्छेदकतापन्नघटत्वावच्छिन्नसंकेतप्रमाणा एतेनाकाशपदजन्यबोधेशब्दाश्रयत्वमानत्सति तात्पर्ये तदादिपदजन्यबोधे
पि बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वमासत्त्या वेदनायापिकाररूपप्राप्तस्वरूपतो घटत्वादिविशिष्टविषयकबोधोपयिकशक्तिप्रमयो तात्पर्यसह
स्यैरपि तदभानासम्भवान् बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वस्य शक्यताया तदवच्छेदकताया दा ॥ १ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रु-दी

रामः

३०

नतं च्छेदकत्वं दर्शयितुं घटपश्चादिपदो घटत्वलोमत्वादेर्भा न संयुक्तिकमाह घटादीति आदिना पश्चादिपदग्रहः न तथा नयच्छेदकत्वं दर्शयितुं घटादीति
तु तं दादेर्ना नार्थत्ववारणाय बुद्धिविषयतावच्छेदकता पर्याप्त्याधिकरणत्वात् न क्षिप्तधर्मावच्छिन्नविषयकत्वावगाही एकसंकेतः प्रत्यक्षः
दशधर्मानवच्छिन्नघटत्वजोमित्वादिविशिष्टघटत्वादिकंच तथा च स्वरूपतो घटत्वांशे शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात्
जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात्
यद्विशिष्टप्रकारविशिष्टविषयत्वं तथा तच्छेदकतावच्छेदकतावच्छेदकगित्युच्यते प्रकृते बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वं न तदो धः शक्तिग्रहात्
न तच्छेदकतावच्छेदकं सत्त्वावच्छेदकमिति चेत् जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात्
दकतावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मविशिष्टावच्छिन्नविषयत्वावगाही संकेतः प्रयोजक इति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात्
निष्ठप्रकारता कवोध एव जातिमानिष्कारकबोधकामिष्ट इति बोधः अथ किंचित्प्रकारेण भासते चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात्
कत्वभावेन द्विशिष्ट एव तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात्
भेदेन शक्तिभेदस्य दुस्तरतया कारणं अविशेषितघटत्वविशिष्टविषयतावच्छेदकतावच्छेदकविषयतायाः शाब्दबोधविषयतानियामादौ चान्तरूपतो घटत्वशाब्दबोधित्वजा
तत्वात् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात् स्वरूपतस्तदो धः जातिरिति चेत् तदो धः शक्तिग्रहात्

ग. वा.
३१

रतिशक्तिः यहाद्विस्थिप्रकारेणैवोपस्थितिप्रसंगः संबंधग्रहे संबंधेनायादशभावेनोपस्थितिजननस्येवतेनोक्तत्वात् तथा च तदपदपदा
स्वरूपतो घटत्वादिने घटादिमध्यादिशाब्दबोधोदरूपपादरत्युत्साहस्वरूपमरतिघटस्तदादिपदवानित्याकारणवैयर्थ्यः तत्रस्वोच्चारणानुक्र
जातिमान्नास्तीत्याकारप्रतीतिः शब्दबुद्धिविषयवच्छेदकत्वोपलक्षिते कथं बोधविषयतावच्छेदकत्वं संकेतेनावगाहनी
यमिति चेन्न अवच्छेदकताया अवच्छेद्याश्रयविशेषणतापत्तेः संसर्गविधया मान एव तथा विधिनियमात् अन्यथा धूमव्यापक
तावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाववानित्याकारकव्यापकतावच्छेदकत्वोपलक्षितवन्नितावच्छिन्नाभावप्रतीतिः
त्यनुपपत्तेः प्रकृते च तत्तद्विस्थिप्रकारावच्छिन्नविषयताकबोधं जनयत्वित्याकारकोऽवच्छेद्यावच्छेदकभावप्रकारक एव सं
केतं प्रीकार्यत्वनुपपत्तिरभावात् स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारकस्मरणशाब्दबोधोपयोगी शक्तिग्रहः स्वरूपतो घटत्वादिप्रकार
क एव यदा स्वरूपतोऽपि प्रकारकज्ञानसामग्रीते देवस्वरूपतस्तद्वर्गप्रकारेण शक्तिगृहीत्वा स्वरूपतस्तत्प्रकारेण धर्म्मिण
स्मरत्यनुभवति च मार्गसिद्धशक्तिग्रहेन व्यवहारदर्शनादेरपेक्षाऽपित्वसंसर्गाग्रहसहितोपस्थितेरेवेति यद्वर्म्मवच्छिन्नेता
दादिपदघटितवाक्याध्वहारे न दृष्टस्तदवच्छिन्नस्यापि मानसशक्तिग्रहादोषः सुघटं एव अथ व्यवहारदर्शनाधविषये मनः
लब्धुद्विविषयतावच्छेदकत्वं न भासते तदगर्भ एव स्वजन्मशाब्दबोधीयघटत्वावच्छिन्नविषयताद्विप्रकारता सा शक्तिर्निश्चिनी ॥ रामः
निरूपितसंकेतोपविषयतापदसंबंधः व्यवहारदर्शनादिस्थितेऽनुमानिकं शक्तिग्रहं प्रदर्श्य तददर्शनस्थिते मानसं तमाह मानसेवेति ॥ ० ॥

क. टी.
रामः
३१

श्री-
३२

बोधोदरूपपादएवनेप्रकारकशाब्देनद्वर्मविशिष्टवाचकतानिश्चयस्यहेतुत्वात्तन्मिश्रयोगवोदपदादभ्रान्तस्यापिशोऽक्रयासास्त्रादिमत्वप्रकारेण
शाब्दापत्तिरितिचेन्नतत्रत्यस्यैवकवद्विप्रकारतयागृहीतघटत्वादिविशिष्टेव्यवहारदर्शनात्तत्पदस्यशक्तिगृहीत्वायद्यत्पदंयादशयादशधर्म
वच्छिन्नविषयकबुद्ध्याप्रयुज्यतेतत्तदंतादशधर्मविशिष्टशक्तमितिसामान्यतोव्याप्तिमवधारयतिनदनंतरंचप्रत्यक्षेणगृहीतंचैत्रत्वादिविशि
उरुच्छेदनयान्तपदाद्यवकाशदर्शनाविषयचैत्रत्वमेवच्छिन्नविषयकशाब्दबोधोदरूपपादएवतद्वर्मप्रकारकशाब्दबोधेनद्वर्म
विशिष्टवाचकतानिश्चयस्यहेतुत्वात्अन्यथागधादिपदादभ्रान्तस्यापिशक्त्यासास्त्रादिमत्वप्रकारेणशाब्दापत्तेरितिचेन्नतत्रत्य
दप्रयोजकबुद्धिप्रकारतयागृहीतघटत्वादिविशिष्टेव्यवहारदर्शनात्तत्पदस्यशक्तिगृहीत्वायद्यत्पदंयादशयादशधर्मवच्छिन्नवि
षयकबुद्ध्याप्रयुज्यतेतत्तदंतादशधर्मविशिष्टशक्तमितिसामान्यतोव्याप्तिमवधारयतिनदनंतरंचप्रत्यक्षेणगृहीतंचैत्रत्वादिवि
शिष्टविषयकबुद्धिप्रकारेणचप्रकरणादिनागृह्णातिनत्रपक्षेतादशहेतुज्ञानाच्चैत्रत्वविशिष्टवाचकत्वस्यप्रागसिद्धस्यापियक्षध
र्मताबलादनुमित्यात्मकानिश्चयेनावगाहनसंभवान्नकाव्यनुपपत्तिः०नचैवमपितद्वर्मप्रकारकबोधेनतत्पदजन्यबोधवि॥श्रीराम
एविषयकबुद्धिप्रयोजकत्वप्रकारणादिनागृह्णातिनत्रपक्षेतादशहेतुज्ञानाच्चैत्रत्वविशिष्टवाचकत्वस्यप्रागसिद्धस्यापियक्षधर्मताबलादनुमि
त्यात्मकानिश्चयेनावगाहनसंभवान्नकाव्यनुपपत्तिरितिपाठोदश्यतेअर्थधर्मिकशक्तिज्ञानस्यैवहेतुतायाःअथकारसंमततयापदेवाचकसा
देहस्याविरोधित्वमालौक्यान्नेरयमुक्तोलितःबुद्धिःघटत्वादिरूपयत्किंचिद्वर्मावच्छिन्नत्वावगाहितानिश्चयेचैत्रत्वादौबुद्धिविषयतावच्छेदकयदे

स्त-री

प्रसंगोच्छेदः

रस्यतोयावेदिति नच नयावत्त्वस्य भानपरं नस्य शक्त्ययटकत्वात् नानापिताद्रूपेण यावतां अवच्छेदकत्वाभावेनाविरोधप्रसंगात् किं नु अवच्छिन्नत्व
निरूपकतावच्छेदकत्वेन बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वभानपरं अग्निमंचसामानाधिकरण्यनिरूपकतावच्छेदकत्वेन श्रुतिवीरत्रित्वग्रहविशिष्ट
तत्त्वधर्मिकश्रुतिवीरत्रित्वग्रहरूपव्यावर्तकधर्मदर्शनमेव विशिष्यति एवं च विशिष्यतदवच्छिन्नत्वगर्भशक्तिनिश्चयस्यैव स्वरूपज्ञानैवैतत्त्वादिसमा

ष्यत्वांशविशिष्यत्वं द्वावच्छिन्नत्वावगाहितया संकेतनिश्चयोपेक्षितः प्रमेयत्वादिना घटत्वादिविषयकबोधविषयितांशेना
 द्वावच्छिन्नत्वावगाहितया संकेतनिश्चयेयिविशिष्यघटत्वावच्छिन्नत्वावगाहित्वसंशयसंभवेन तत्प्रकारकबोधानुदयादिति वि
 शिष्यत्वेन तत्त्वावच्छिन्नत्वावगाहित्वस्य सर्वनामसंकेते निश्चयासंभवात्कथं तत्प्रकारकबोधस्ततो भविष्यतीति वाच्यं बुद्धिवि
 ययतावच्छेदकत्वावच्छिन्नविषयत्वावगाहित्वस्य सर्वनामसंकेते निश्चितत्वाच्चैत्रत्वादेर्बुद्धिविषयतावच्छेदकत्व
 ग्रहस्यैव विशिष्यत्वं द्वावच्छिन्नत्वावगाहिता संशयविरोधित्वात् ननु तादृशग्रहस्य तथाविधसंशयविरोधित्वेन मानमिति
 वाच्यं द्रव्यत्वेऽपि वीर्यधर्मैरखिलधर्मसामानाधिकरण्यनिश्चये विशिष्यघटत्वं न तत्रैव तत्रित्वग्रहस्य द्रव्यत्वे विशिष्यघटत्वं

रक्तयाविशिष्यत इव किंचिद्व्यतिषाच्यत्वाभावकोटिकश्चैत्रस्तत्पदस्योनवेति स ॥ १ ॥
 त्र्युपलक्षणबुद्धिविषयस्यैवैकत्वस्यविशेषणतयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटिकश्चै ॥ २ ॥
 त्र्युपलक्षणबुद्धिविषयस्यैवैकत्वस्यविशेषणतयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटिकश्चै ॥ ३ ॥
 त्र्युपलक्षणबुद्धिविषयस्यैवैकत्वस्यविशेषणतयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटिकश्चै ॥ ४ ॥
 त्र्युपलक्षणबुद्धिविषयस्यैवैकत्वस्यविशेषणतयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटिकश्चै ॥ ५ ॥
 त्र्युपलक्षणबुद्धिविषयस्यैवैकत्वस्यविशेषणतयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटिकश्चै ॥ ६ ॥
 त्र्युपलक्षणबुद्धिविषयस्यैवैकत्वस्यविशेषणतयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटिकश्चै ॥ ७ ॥
 त्र्युपलक्षणबुद्धिविषयस्यैवैकत्वस्यविशेषणतयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटिकश्चै ॥ ८ ॥
 त्र्युपलक्षणबुद्धिविषयस्यैवैकत्वस्यविशेषणतयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटिकश्चै ॥ ९ ॥
 त्र्युपलक्षणबुद्धिविषयस्यैवैकत्वस्यविशेषणतयाभावप्रतियोगितावच्छेदककोटिकश्चै ॥ १० ॥

श. व. ३४ नुगतिस्वरुधतस्तत्प्रकारकसंस्कारतत्त्वतिशेषः॥ तादृशज्ञानस्य॥ स्वरूपतस्तत्प्रकारकशक्तिज्ञानस्य तदेति तदुच्चारिततत्पदादिनादिः युस्य क. ३४
 ३४ त्रिविरोधः सामान्यतः शक्तियुक्तसंभवः तथा चोर्ध्वचैत्रत्वादिशब्दबोधानुपपत्तिरिति भावः संबोध्यत्वयुष्मत्पदजन्यबोधाश्रयत्वेन वत्किञ्चा॥

नाकालान्तरीया (देशान्तरीया) पुरुषान्तरीया बुद्धि विषयतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविषयकप्रतीतिः सर्वनाम्नानजन्यतेऽपि
 नुयोयदायस्य बुद्धिस्थः तादातरीयवाक्या तत्प्रकारावच्छिन्नविषयकैवेति नियमानुपपत्तिः स्वोच्चारणानुकूलबुद्धिविषयताव
 च्छेदकावच्छिन्नस्य शक्तिविषयत्वेन स्वपदस्य तत्र द्युक्तिपरतया पदव्यक्तिभेदेन शक्तिभेदप्रसंगः अननुगमाद्युत्पत्तिविरोधश्च
 एवं युष्मदस्मदोरात्ममित्रेन शक्तिः अपि न स्वसंबोध्योच्चारणकर्त्रीरेवेति संबोध्यतावच्छेदकत्वोच्चारयितृतावच्छेदकत्वरू
 प्रानुगतधर्मोपलक्षितचैत्रत्वादिकमेव प्रवृत्तिनिमित्तमित्यप्यसंगतं सामान्यतः संबोध्यतावच्छेदकत्वादेरनुगमकत्वे चैत्रस्य य
 त्पदसंबोध्यता तस्माद्युष्मत्पदात्पदांतरसंबोध्यमेवादेशे चोच्चरितादस्मत्पदात्पदांतरोच्चारयितुर्मेवादेशः प्रतीतिप्रसंगो दुर्वा
 र एवेति स्वजन्यबोधाश्रयतया वत्कमिप्रायविषयतावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्ने युष्मत्पदस्य स्वोच्चारणकर्तृता
 वच्छेदकधर्मावच्छिन्नेऽस्मत्पदस्य शक्तेः स्वीकरणीयतया स्वत्वांतर्भावेनाननुगमतादवस्थादिति चेन्न ॥

णकर्तृत्वं अस्मत्पदोच्चारणानुकूलकृतिमत्त्वं संबोध्यतेति॥ ज्ञानावच्छेदकत्वेन इच्छामात्रविषयसंक्रुत्यवच्छेदकं वा यच्छरीरं तदप्येककाली
 नव्यक्तिद्वयवृत्तिजातित्वोपलक्षितधर्मविशिष्टावच्छिन्नात्मत्वं क्रमेण युष्मदस्मत्पदप्रवृत्तिनिमित्तमित्यर्थः चैत्रादिश्च चैत्राद्यवच्छिन्नात्मा

क. ३४

राम

३४

देः तत्त्वं चैत्रत्वादिकं स्वीचरणेति प्रकारतावच्छेदकी भूतसंबंधावच्छिन्नत्वमवच्छेदकतायां विवक्षणीयं तेन समवायेन घटत्वविशिष्टत्वात् ॥ १ ॥
 यत्प्रकृतस्य तत्पदस्य न कालिकादिना घटत्वादिविशिष्टत्वाच्च कृत्वप्रसंगसंबंधघटकतयेति संबंधमध्ये संसंधिकस्योच्चारणस्य अपरत्वविवादात् ॥ २ ॥
 न तत्र स्वपदार्थापेवेशोकापि स्थिति रिति भावः ननु स्वाप्रवेशोपि संबंधप्रतियोगिभूतपदानां विशिष्यतत्र तत्पदव्यक्तित्वेन निवेष्टावच्छिन्नपदादु
 च्छेदो रद्वारं रत्यत आह तत्पदव्यक्तित्वेनेति ननु शक्तिभेदासत्त्वेऽपि तत्र तत्पदव्यक्तित्वादिरूपधार्मीवच्छेदेनैव शक्तियहस्य विशिष्यघटत्ववि
 स्वीचरणानुकूलबुद्धिप्रकारावच्छिन्नविषयकत्वस्वजन्यत्वोभयसंबंधेन तदादिसर्वनामपदप्रकारकबोधविषयकः सौ
 केतोभ्युपेयते तत्र स्वपदार्थस्य संबंधघटकतया तत्पदव्यक्तित्वेन पदानां न विषयता अपि तु तत्पदत्वादिरूपानुपूर्वीविशे
 षेणेवेति न पदव्यक्तिभेदेन शक्तिभेदः सामान्यतस्तत्पदत्वादिरूपानुपूर्वीविशेषावच्छेदेनैव तदुभयसंबंधावच्छिन्नबोध
 विशेष्यतानिरूपितसंज्ञेन प्रकारतायाद्येति ननु तत्पदव्यक्तित्वेन ननु पदव्यक्तिः कालांतराण्युद्धिर्नेदानीं तनतदादिपदोच्चारणानुपूर्वलेति ॥
 तद्विषय ॥

शब्दबोधोपयोगितायाः सामान्यतया तु त्रुषपत्रे शर्वचैत्रत्वादिशब्दबोधोदरुपपादरुप
 दार्थशक्तियहेत्वयः तथावाश्वत्थे च त्रुषपत्रे न विशेष्यकतादशतुत्यतेर्नानुपयन्निरी
 वतडभयसंबंधावच्छिन्नतद्वाच्यत्वात् त्रुषपत्रे न विशेष्यकतादशतुत्यतेर्नानुपयन्निरी
 कारकतदादिविशेष्यकसंकेतमवधारणं त्रुषपत्रे न विशेष्यकतादशतुत्यतेर्नानुपयन्निरी
 काभिधानं स्यादतोयथकारमतेः त्रुषपत्रे न विशेष्यकतादशतुत्यतेर्नानुपयन्निरी

श. वा. तितुभयसंबंधावच्छिन्नस्वनेषकारान्निरूपितसंकेतीयविषयतावत्त्वसंबंधेनयादशानुपूर्वीत्वावच्छिन्नप्रकारतातन्निरूपितविशेष्यत्वावच्छि
 ३५ न्नबोधप्रकारताघटेत्वावच्छिन्नविशेष्यकः संकेतयहोमिमतरतिनकोपिदोषः स्वेच्चारणानुकूलत्वेनविशेष्यत्वमाह कालान्तरीणेति एतेन पुरुषान्त
 रीयबुद्धेः पुरुषान्तरीयतदादिप्रसिद्धात् ननु कूलव्यजितं तद्विषयतेति कालान्तरीणबुद्धिविषयतावच्छेदकं दृष्टत्वावच्छिन्नविषयताकत्वसत्त्वेपि
 यतावच्छेदकावच्छिन्नबोधेनोपदर्शितसंबंधेनैतन्नदादिपदवैशिष्यमतोनेश्वरेच्छायां तादृशबोधस्येतन्नदादिप्रकारेण भा
 नमिति न कालान्तरीणबुद्धिविषयतावच्छेदकावच्छिन्नस्येतत्पदवाच्यता भगवत्संकेतीयतत्पदव्यक्तिप्रकारतानिरू
 पिततथाविधसंसर्गविषयतातः पातिन्या बुद्धिविषयतावच्छेदकावच्छिन्नविषयत्वविशेषणत्वेन विषयताया एव न द्वा
 च्यतारूपत्वादतो भ्रमं धिना न तदवच्छिन्नबोधः तद्वर्मावच्छिन्नविषयताशालिबोधे पदांशे तद्वर्मावच्छिन्नविषयताघटि
 तो नोभयसंबंधावच्छिन्नबोधनिष्ठविशेष्यतानिरूपितसंकेतीयप्रकारतारूपवाचकतायाः संसर्गतया प्रकारतया वाज्ञा
 नस्य हेतुत्वादप्यधर्मावच्छिन्नबुद्धिस्थीकृत्यप्रयुक्तेपदेत्यधर्मावच्छिन्नविषयताघटितोभयसंबंधाव ॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥

बुद्धेः स्वेच्चारणानुकूलत्वाभावादिति भावः न कालान्तरीणेति घटोस्मितमानयेत्यादौ अवच्छिन्नत्वविषयत्वविशेषणत्वेन विषयताया रतिज
 यतादृशविषयतावच्छिन्नत्वस्यैव न तु विषयतावच्छेदकवत्तद्विचेततादृशविषयत्वे आधेयतासंबंधेन विशेषणत्वस्य वाच्यत्वात् तादृश
 विशेषणं विशेषणत्वेन विषयत्वादिकं वाच्यतावच्छेदकत्वादिकं पूर्वोक्तं स्मर्तव्यं तदवच्छिन्नबोधः कालान्त ॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥

क. टी.

३५

श. वा.
३६

कृ. टी.

तद्यत्किंत्वादिति तद्व्यक्तित्वधर्मितावच्छेदकीत्यदेमुच्चरितत्वाभावनिश्चयेपीत्यर्थः एवमप्येपि एतावतादेवीप्रत्ययमुर्धपाद्यक्रषिप्रत्ययवारयति ए
वमिति अत्यदीयत्वं अत्यकर्तृकत्वं अस्मदिति ईदृशस्वतंत्रोच्चारणानुकूलकृत्यवच्छेदकत्वोपलभितधर्मावच्छिन्नशक्तिरित्यर्थः सचधर्मश्चेत्तत्वा
दिः अथप्रतिपादनद्वारेति वक्तुंनुवादकं कौक्ययोर्विभिन्नानुषर्वस्थलसंग्रहार्थं स्वार्थः प्रकृतवाक्यघटकास्मच्छब्दतात्पर्यविषयः प्रकृतं क्रम्यादि

श्रुतीतदानुवादकं वाक्ये तद्व्यक्तित्वादिनाविशेषदर्शनेपि आनुषर्वीप्रकारेण देमुच्चरितत्वभ्रंसादेव श्रोतुर्देव्यादिप्रतीतिस्वी।
कारेणानुपयत्यभावात् यत्रानुषर्वीविशेषावच्छेदेनापिविशेषदर्शनंतत्रनेष्यतएवतत्प्रतीतिरिति एवमन्यदीयस्वार्थतां
त्यर्थकोच्चारणानधीनोच्चारणरूपस्वतंत्रोच्चारणमस्मत्प्रदप्रवृत्तिनिमित्तानुगमकं उक्तस्थले क्रम्याद्युच्चारणं न तथा तस्या
र्थप्रतिपादनद्वारादेमुच्चारणाधीनत्वादिति नास्मच्छब्दादृष्ट्यादिबोधः स्वातंत्र्येणाहंगच्छामीत्युच्चारणस्यापिकोगच्छती
त्यादिप्रश्नवाक्यशक्त्याहकवाक्योच्चारणाधीनतया स्वार्थपरत्वमुच्चारणविशेषणं प्रश्नादिवाक्यस्य चाहंगच्छामीत्यादि
प्रकृतवाक्यतात्पर्यविषयपरत्वाभावात्तदुच्चारणे विशिष्टव्यतिरेकः सुघटः आनुषर्वीसजातीयं यद्वाक्यं तदुच्चारणा ॥

अनुवादकवाक्यमिति ततात्पर्यविषयोदेवीतितदस्मच्छब्दादेवबोधः एवंचशक्त्याहकवाक्यस्यस्वार्थतात्पर्यकत्वंदुर्वीरतद्वटकास्मच्छब्दस्य
स्वरूपात्मकस्वार्थपरत्वादिति न शक्यं यत्तत्रस्वपरं नास्मच्छब्दत्वावच्छिन्नपरं किंतु विशिष्यास्मच्छब्दपरं न चैवमननुगमः तादृशानधीनत्वक
टस्य निवेश्यत्वादिति समाधानं न ह्यथानुच्छतरं च स्वशाब्दस्यानुगतार्थत्वाभावस्य सर्वनैयायिक ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

रा. क.
३६

सिद्धत्वात् स्वार्थेति स्वेपदस्यानुवादकऋष्यादिवाक्यघटकास्मच्छब्दपरत्वाच्च देव्युच्चरितत्वभ्रमं विनैव तत्र देवी प्रत्ययः संभवतीति ।
 निरत्युवाचेति मया त्वयीत्यादिवाक्याद्देवीकर्तृको महिषासुरकर्मकोऽप्यात इति बोधः महिषासुरमित्युवाचेति वाक्याच्च महिषासुरा
 यातभोजनकवाक्यानुकूलकृतिमतीदेवीति बोधः वाक्यार्थस्य कर्मता प्रत्यायनाय स्वयमिति पदं प्रयुक्तं ज्ञानानुकूलवाक्यवसंधात्वर्थः तदे
 को देशो ज्ञानेनादशधातरूपवाक्यार्थस्य विषयत्वं संसर्गः अतएव रूपं निरूपयतीत्यादौ ज्ञानानुकूलव्यापारे धात्वर्थे विषयत्वं कर्मत्वं ननु

नधीनत्वं निवेशयितुमशक्यं शब्दानुकरणस्थले एव ससिना नुष्टवीकोच्चारणापेक्षानियमात् वाक्यार्थानुवादस्य लक्षणा
 नार्थकवाक्यमात्रोच्चारणापेक्षात् तत्र स्वातंत्र्यापत्तेर्देवीरेत्यात् वस्तुतस्तु वाक्यांतरस्थक्रियाकर्मतापन्नः वाक्यार्थ
 टकतेत्यास्वार्थः स्वघटितवाक्यार्थप्रत्यायने च नधीनस्वोच्चारणमेव स्वतंत्रोच्चारणं अनुवादस्थले च इत्युक्तं
 क्वांतरस्थक्रियाकर्मतापत्तयोरर्थपरितवाक्यार्थप्रतिपादयितुमेवानुवादकोऽस्मच्छरितवाक्यं प्रयुक्तैरिति न स्वातंत्र्यापत्त
 त्रं पश्येत्प्रत्यक्षतवाक्यस्थज्ञानं त्रिंशत्कर्मतयाऽर्थप्रतिपादयितुमेवास्मच्छरितवाक्यं तदुच्चारणस्य स्वातंत्र्यानिर्वाहयद

यत्वं तथा सति चैत्ररूपं निरूपयतीत्येवं द्वितीयापत्तेरित्युक्तं महाक्यं न तत्र वाक्यार्थानुवादात्वात्सुरथो भवत्विति च
 दशप्रत्यायने च्छापचतंत्रत्वा महजो ज्ञानेनापुनरावृत्तस्य स्वातंत्र्यानिर्वाहाया ॥ स्वघटितस्वपदमदकोच्चरितास्मच्छब्दपरं एतेन स्वपद
 नास्मच्छब्दसामान्यमर्थः अस्मच्छब्दोच्चारणस्य स्वातंत्र्यानुष्पत्तिरुच्चारणस्य घटितस्य कर्तृत्वानुवादात् शक्तिप्रस

नवाक्यान्तरेति शक्तिपदास्मत्प्रदघटितवाक्यान्तरेत्यर्थः तादृशवाक्यार्थज्ञानिकुत्वेन दर्शनप्रत्ययादिति भावः तस्य स्वघटितवाक्यार्थस्य प्रतिपदस्य
कत्वादिति भावः वाक्यान्तरप्रतिपाद्यतया वाक्यान्तरजन्यत्वोपरक्तप्रतिपत्तिविषयतया कचित्रैव पाठः तादृशवक्त्रबुद्धिस्थक्रियाकर्तृगणितं न स्वी-
कारेण संभवति तद्ब्रह्मास्मत्प्रद प्रयोगादिभ्यो व्याहृत्यार्थेति धात्वर्थधात्वर्थकावच्छेदके वा शाने वाक्यार्थस्य कर्मत्वाद्विषयत्वपदे मयमेव
र्थविषयकत्वसंभवेति न रूपेण समभिख्यातवाक्यान्तरप्रतिपाद्यतया न तत्कर्तुरस्मच्छब्दतः प्रतीतिः अथेति पदघटिता
नराक्रियाप्रतिपत्तावेव तत्कर्तुर्वाक्यान्तरप्रतिपाद्यक्रियाकर्तृत्वमुच्यते इन्द्रह एव च तद्वद्वितानुगमकरूपग्रहेणास्मच्छब्दनिमित्त-
वाक्यादाक्यार्थप्रतीतौ तस्येति यदा द्रष्टव्यस्यावाक्यान्तराक्रियाप्रतिपत्तिरित्यन्योन्याश्रयश्चेन्न वाक्यान्तरः जन्यत्वोपरक्त-
प्रतिपत्तिविषयः प्रतिपाद्यतया न तच्च बुद्धिस्थत्वस्यैव क्रियाया विशेषणत्वापगमात् प्रतिपत्तेः सर्वमपि प्रकरणादिना त-
शवत्तु देयह संभवेनान्योन्याश्रयत्वात् स्वार्थघटितवाक्यार्थविषयकत्वान्ति क्रियाकर्तृतया वाक्यान्तरप्रतिपाद्यतया
या वक्त्रबुद्धिस्तद्विषयतावेच्छे कल्पप्रत्यय निमित्तानुगमकमितिनुसारं एवं विधाय यथावच्छेदकत्वस्य प्रवृत्तिनि-
पडितं रतिगच्छतीत्यादौ स्वघटितः साध्यः घटितत्वेऽपि तद्वद्वितक्रियाकर्तृरिशक्तिरू-
पीत्यर्थः वक्त्रबुद्धितया वाक्य-साध्यविषयतावति देवीति खोच्चारणानुव-
र्तमानस्य तावच्छेदकधर्मावधि-
कत्वस्य जन्यत्वोभयसंबन्धेन स्मत्प्रद-
चित्संचितिसंकेतः तेन ज्ञानांतरी ॥ ॥ ।

अने चोपे माहायें शोधः निरुक्त स्वतंत्रे चरणकर्तृत्वेन वक्तुं बुद्धिप्रकारत्वेन निवेशयतां मिश्राणां मतं खंडयति उच्चारणेति उच्चारयितावच्छेदके बुद्धिः
 त्वस्याव्यवर्तकत्वात् कालांतराण्युक्ततेः स्वेच्चारणानुकूलत्वात् त्रिगोकोटौ प्रतिषेति प्रवेशेनामोन्याश्रयभावाच्चेति भावः तस्य अनुवादः
 मित्रानुगमकत्वप्रवादोपि संगच्छते उच्चारणकर्तृत्वगर्भानुगमकशरीरेपिमिश्राणां द्विस्थित्वनिवेशवीजंतुनावधारयामः एवं
 युष्मत्पदप्रवृत्तिनिमित्तानुगमकनिष्ठसंबोध्यत्वमपि वाक्यांतरस्थक्रियाकर्मत्वेन स्वघटितवाक्यार्थानवगाहिनीयाजन्यप्रतीतिरुदाश्रयत्वेनेच्छाविषयत्वे अनुवादकेनयः संबोध्यते सन्नुवादकोच्चरितयुष्मच्छब्दनिरूपितनिरुक्तसंबोध्यतावान् न
 स्यान्नुवादकपुरुषीयवाक्यार्थकर्मकोत्तिक्रियाघटितमहावाक्यार्थघटकयुष्मदर्थघटितावांतरवाक्यांतरप्रतीत्याश्रयत्वेनाभि
 प्रायविषयत्वेपितादशाभिप्रायेपितादशावांतरवाक्यार्थस्य वाक्यांतरस्थोत्तिक्रियाकर्मत्वेनैव भानात् वक्तुं प्रतिपाद्यतः
 युष्मदर्थघटितवाक्यार्थः कर्मकोत्तिक्रियाविषयः घटितोयोवाक्यार्थकर्मकोत्तिक्रियाघटितवाक्यार्थस्य द्वि
 यकैत्वविशिष्टप्रतिपत्त्याश्रयत्वेनैवानुवदकेच्छाविषयत्वेन यदि चेति पदघटितवाक्यार्थप्रतीतिरूपफलेच्छाधीनायुष्म
 दर्थघटितवाक्यार्थप्रतीतिविषयिणीतादृशः कयोच्चारणः कथाशेप्रतिपाद्यत्वानवगाहिन्यपितादशवाक्योच्चारणः
 अनुकूलान्वक्तुरिच्छासंभवती ॥ कपुरुषीयवाक्यार्थकर्मकोत्तिक्रियाघटितमहावाक्यार्थघटकयुष्मदर्थघटितावांतरवाक्यार्थप्रतीत्याश्र
 यत्वेनाभिप्रायविषयत्वेपितादशाभिप्रायेपितादशावांतरवाक्यार्थस्योत्तिक्रियाकर्मत्वेनैव भानादिति क्वचित्पाठः वाक्यांतरस्थक्रियाकर्मत्वा

ल. टी.

वृत्ता ॥ १० ॥

हेनीति तादृशकर्मत्वेन वाक्यार्थावगाहिमः प्रागुक्तविशेषणेनैव नारणादिस्वघटितेति स्वयुष्मत्पदं वाक्यार्थो महिषासुरहननं न त्वत्राप्यन्योऽप्यत्र
। द्यटितवाक्यांतरस्य क्रियाप्रतिपत्तावेव तत्कर्मत्वग्रहेण तद्वद्वटितानुगमकरूपग्रहायुष्मच्छब्दघटितवाक्यान्तरार्थप्रतीतिः तस्याच तस्य रति
स्थित्या वाक्यांतरात् क्रियाप्रतिपत्तेः स्वघटितवाक्यार्थकर्मकत्वेन वाक्यान्तरप्रतिपाद्यतया वक्तुं बुद्धिस्थक्रियाप्रवेशे तादृशबुद्धेर्न युष्मत्पदप्रयोग
तिवद्वटितवाक्यामादाया नुष्मदसंबोध्यस्य संबोध्यतापत्तिरिति प्रत्यते तदा वाक्यान्तरार्थप्रतीतिच्छानधीनत्वमपीच्छाविशेषणं देया
मिति प्रयोक्तव्यमिति तत्रैवेत्यादौ युष्मच्छब्दात्सुरयादिविषयकप्रतीतिः एवमभ्यान्तरस्य ततो महिषासुरादिप्रतीतिनिर्वाहस्य वाक्य
तरस्य स्वघटितवाक्यार्थकर्मकक्रियाकर्मण्यपि युष्मदः शक्त्यन्तरे स्वीकरणीयं ततो देवी महिषासुरमित्युवाचेति वाक्यस्थक्रिया
कर्मत्वमहिषासुरादेरिति तस्याप्येव त्वयि त्यादिशब्दार्थतोऽप्यत्रिः अत्रापि पूर्ववत् स्वघटितवाक्यार्थविषयकत्वान्वितक्रियाकर्मता
वाक्यान्तरप्रतिपाद्यत्वेन यावत्तु बुद्धिस्थान्तरावच्छेदकत्वेन नुगतानां महिषासुरादीनां प्रवृत्तिनिमित्तत्वं बोध्यं संबोध्यत्व
घटितानुगमकशरीरेषु बुद्धिविषयकत्वं निवेशनं मिश्रोक्तमनुपादेयं तद्वद्वटितवाक्यार्थकत्वनिवेशनं मिश्रोक्तमनुपादेयं तद्वद्वटितवाक्यार्थकत्वनिवेशनं मिश्रोक्तमनुपादेयं
वर्तकत्वात् अथ तात्पर्यसत्त्वेन जानानीत्यादिचैत्रवाक्यस्थासंज्ञाचैत्रोपेप्रतीयते तत्र चैत्रस्य ॥ ० ॥
अत्रोपीति प्रकृते तादृशविशेषणं स्वघटितवाक्यार्थानुगाहिस्वजन्यप्रतीतिः तस्य त्वच्छाविषयत्वेन च द
मिश्रोक्तमनुगमकरूपं त्वेति अव्यावर्तकत्वादिति कालांतरे चैत्रवाक्याय तत्रैच्छायावत्त्वमिति ॥ १ ॥

३९
ननु च प्रतिपत्तिरिति निविष्टप्रतियोग्याऽन्यथाभावाच्चेति भावः अनधीनत्वादित्यादिना वाक्यान्तरस्य क्रियायादिविशेषण संबोध्ये एव यु-
क्तं ननु च प्रतिपत्तिरिति निविष्टप्रतियोग्याऽन्यथाभावाच्चेति भावः अनधीनत्वादित्यादिना वाक्यान्तरस्य क्रियायादिविशेषण संबोध्ये एव यु-
क्तं ननु च प्रतिपत्तिरिति निविष्टप्रतियोग्याऽन्यथाभावाच्चेति भावः अनधीनत्वादित्यादिना वाक्यान्तरस्य क्रियायादिविशेषण संबोध्ये एव यु-
क्तं ननु च प्रतिपत्तिरिति निविष्टप्रतियोग्याऽन्यथाभावाच्चेति भावः अनधीनत्वादित्यादिना वाक्यान्तरस्य क्रियायादिविशेषण संबोध्ये एव यु-

बुद्धिप्रकारत्वेनैव क्वचित् तत्पर्यप्रकारत्वेन धर्मानुगमः यथा पृथक् अथ मुञ्जेत्यादौ यच्च अथ शब्दस्यानन्तरे लक्षणा तच्च ध्वसाधिक
 क्रियादिशेषणत्वात् द्वितीयां तत्त्वच ध्वसेवा क्वचित् तया शब्दवाक्यस्य क्रियापदार्थान्वय इति यद्यप्यनन्त
 रक्षणवत् तर्थातिविशिष्टत्वात् तदुभयमप्यसत् एवमप्यशब्दो निरूप्यते रत्यादौ उपमाननिरूपणोपस्थापकाभावात् दानं तर्थात्मापत्तेः
 कालीनत्वात् यगप्रेव तदन्तरे लक्षणाया एवमावत्वात् एवं चाव्यातिरिक्तत्वं विनयेन आविर्भवतीत्यादौ प्रकृतश्रयादेरेवा विरायर्थतोपगमात् वस्तुतस्तु प्र
 तदर्थलक्षणेन तर्पण अथ शब्दस्य शक्तिः उपमाननिरूपणस्य चोपमावन्निरूप्यते इति सर्वयथेन प्रक्रम एव अथोपमाननिरूपणाद्यात्मकावध्युपरक्तानंतर्प
 क्ततत्क्रिया शब्दाच्च त्वेशक्त्या न स प्रसंगः तदुपगमेणानंतर्पमात्रस्य तद्वच्च त्वे उपमाननिरूपणाद्युपरक्तानंतर्पप्रत्ययानुपपत्तिः न च पूर्वयथा शिष्य उप
 स्थापयति निरूप्यत इति वाक्यानुषंगान्न उपस्थापितोपेयाननिरूपणादेः प्रकृतशब्दादौ भूतानंतर्पवधित्वेनान्वयादवधिविशेषोपरक्तानंतर्पत्वात्मापत्तेः
 मानं निवाच्य आख्यातोर्थाद्विशेषणतयोपस्थितरूपनिरूपणादेरवश्यं स्वशब्दार्थानंतर्पविशेषणत्वेनान्वयासंभवात् एकत्र विशेषणतयोपस्थि
 भवेत् किंच विशेषणत्वेनान्वयैर्वाकांशाविरहात् उपमाननिरूप्यत इत्यादितो निरूपणकर्मत्वादिनोपमानादेर्वाधेपुपमानकर्मत्वादिविशेषि
 तस्यानंतर्पणानंतर्पतादृशनिरूपणादेरांतर्पवधित्वनभानासंभवाच्चेद्विचिन्न अवधिभूतोपमाननिरूपणाद्यंतर्पवधेर्वाथशक्तिस्वीकारेण श
 तनिरूपणात् तात्पर्यविषयतावच्छेदकत्वेनोपलक्षणीभूतानुगमकधर्मेण तत्र क्रियावृत्तिविशेषाणामनुगमाच्छनैक्यसंभवात् बुद्धिविशेषवि
 श्ववाक्यस्य धर्मात् तात्पर्यविषयतावच्छेदकत्वेनोपलक्षणीभूतानुगतधर्मेण घटत्वपरत्वादिकूपसर्वनामबोध्यतावच्छेदकविशेषाणां सर्वनामशक्त्या तावच्छेदकतया तदी
 यतावच्छेदकत्वरूपोपलक्षणीभूतानुगतधर्मेण यशस्यैक्यात् अथैवमपि सामान्यतः सर्वत्वस्यावर्तकतया स्वसर्वत्वमेव ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

रामः
४०

तानुगममथमनिविश्यमिति स्वपदार्थाननुगमात्कथं शक्तेः कथं मैवं स्वशब्दवाक्यस्थधानुतात्पर्यविषयतावच्छेदकावच्छिन्नानंतर्यविषयकत्वस्वजन्य
 चेभ्यसंबंधेनाथपदप्रकारकबोधविशेष्यकसंकेतस्येक्यात् तदादिशक्तिस्थले सामान्यतो बुद्धिविषयतावच्छेदकत्वस्यावार्तकतया स्वप्रयोगाद्
 कूलबुद्धित्वेनैव निवेश्यतया स्वत्वाननुगमेन शक्तिभेदप्रसंगस्य शक्तेः स्वजन्यत्वस्वाचारणानुकूलबुद्धिविषयतावच्छेदकावच्छिन्नविषयतात्त्विकत्वोभ
 यसंबंधेन तदादिपदबोधविशेष्यकत्वमुपगम्येव हरिहारवत्उपमानभिरुपणत्वादेरुपमानेनिरूप्यते इति शब्दवाक्यस्थधानुप्रतिपाद्यतानवच्छेद
 कत्वात्तत्त्वमिदं तत्र शाब्दिकमनरमर्थतत्त्वाद्दशरूपेण तत्र क्रियाबोधानादशरूपस्य तत्र द्वाक्यस्थधानुतात्पर्यविषयतावच्छेदकत्वमस्तं अ
 नुमानेन लभ्यतावच्छेदकत्वमस्ति त्वत्वादेर्धूमोस्तीत्यादिवाक्यतात्पर्यविषयत्वावच्छेदकत्वात् निरूपणयोः पोषपिर्यकथनं तु सिद्धसाध्यसमभिव्याह
 रस्य तयोर्हेतुहेतुमद्भाषस्य लभ्यताभावे सिद्धसाध्यसमभिव्याहारीत्यलं यस्य यदपेक्षया प्राक्कालीनत्वरूपसिद्धत्वं प्रतीयते असति बाधके तस्य
 तदेतत्त्वयस्य पदपेक्षयोत्र कालोत्पत्तिकत्वरूपं यत्समानकालीनप्रागभावप्रतियोगित्वरूपसिद्धत्वं प्रतीयते असति बाधके तस्य तदेतत्त्वयस्य
 यदपेक्षयोत्र कालोत्पत्तिकत्वरूपं यत्समानकालीनप्रागभावप्रतियोगित्वरूपं वा साध्यत्वं प्रतीयते तस्य तदेतत्त्वप्रतीयते इति युक्त्यतेः पत्कां
 के यथासिपीतेनृषाशाम्यतीत्यादितः पाकभोजनपायः पाननृषाशां त्यागोः पोषीपर्यवन्मिथो हेतुहेतुमद्भावस्यापिलाभात् यत्र च चेतोपाक्षीदिदा
 नीं भुंक्ते स्यादौ पाकभोजनाद्योर्मिथो योर्वाप्यसंज्ञाच्छेदतो न लभ्यते निरात्कादेरभावात् तत्रोपि पाककृतौ वर्तमानकालापेक्षया तीतत्वस्य मो
 जनादौ वर्तमानकालवृत्तित्वस्यैव तत्त्वमिति तत्र यद्वर्तमानकृत्तिजन्यतर्ह्यमानकालापेक्षया अतीताया कृत्तिस्तज्जस्योत्र रमिति व्याप्रेरर्थतो
 यत्र पोषीपर्यलाभे न मिथो हेतुहेतुमद्भावस्यापिलाभः यत्र मिथैरुक्तं निरूप्यते इत्यस्य वर्तमानार्थकलट्प्रत्ययान्वेन शब्दनिरूपणस्य साध्यतये
 तिरिति तत्र आनंतर्यवत्त्वमिति बोधमानशब्दनिरूपणयोः पोषपिर्यरूपसिद्धत्वसाध्यत्वयोः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

विशेषणे हीति मायाच्छाब्दप्रमाकरणस्य निरूप्यशब्दस्य निरूप्योपमाभेज्यत्वात् न्वयपयवसानामात एव यत्राले उपर्ववाक्यस्य क्रियोत्तरत्वं उत्तरवा
 क्यस्य क्रियापूर्वत्वं च प्रतीयते तत्रेदं स्पष्टीतिः यथा यो ब्राह्मणाय वगरेत शतेन यामयादित्यादौ अत्र गुरी उद्यमनेत्यस्य धातोर्र्थ उद्यमः कृतिरे
 त्क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिन इति सूत्रेणोपायोपेयभावापन्ना योर्धात्वोरूपायार्थक धातुप्रयोगे सति उपेयार्थका प्रयुक्ता धातु कर्म
 णाया विवक्षितस्य वाचकाच्चतुर्थीमर्थकेण तु मुन्नंत हन् धातु कर्मतया विवक्षितस्य वाचकाद्वात्मण्यपराच्चतुर्थीविधानात् वधोद्देश्यकत्वं च तद
 आश्रयत्वमाख्यातसामान्यार्थः हेतुहेतुमतोर्लिङिति सूत्रेण हेतुत्वहेतुत्वयोर्लिङोर्विधानात् हेतुत्वं पूर्वत्वं हेतुमत्वमुत्तरत्वं च तदर्थः स
 च प्रकृतेश तया तना पूर्वकालावच्छिन्नत्वं उत्तरत्वं ब्राह्मणवधोद्यमोत्तरकालावच्छिन्नत्वं न च पूर्वकालावच्छिन्नत्वमात्रं उत्तरकालावच्छिन्न
 मात्रं लिङोरर्थोऽस्तु समभिव्याहृतधातुतश्चावधिलाभ इति वाच्यं ॥ समभिव्याहृतधातुना तत्प्रकृतिक लिङर्थी श्रयत्वरूपविशेष्यांतरावरु
 तावधिरूपे क्रियाया अन्यत्रान्वयितया बोधना संभवान् सर्ववाक्यस्य धात्वर्थे एकप्रत्ययार्थविशेषितप्रकृत्यर्थान्वयस्य ध्यातमावाहितं श्रीकृ
 णं न मेदिन्यादौ बहुशो दृष्टत्वात् तथा च शतया तना पूर्वकालावच्छिन्नं ब्राह्मणवधोद्देश्यककृत्याश्रयतावान् तैयमः ब्राह्मणवधोद्यमोत्तरका
 लावच्छिन्नं शतया तना विनंतं कुर्यादिति बोधः एवैव बोधविशेष्यकः स्वात्तरवाक्यस्य धातुप्रतिपाद्यतावच्छेदकावच्छिन्नपूर्वकालावच्छिन्नत्व
 विषयकत्वस्वजन्यत्वोभयसंबंधे निरूपदप्रकारकसंकेत एकः स्वपूर्ववाक्यस्य धातुप्रतिपाद्यतावच्छेदकावच्छिन्नोत्तरकालावच्छिन्नत्ववि
 षयकत्वस्वजन्यत्वोभयसंबंधे निरूपदप्रकारः बोधविशेष्यकसंकेतोऽन्यत्तिर्दृशदिशा मुकुशदमतिभिरन्यत्र ॥

गीतानवच्छेदकत्वेति क्रियारूपेति क्रियाविशेषणानां क्लीबत्वमित्यनुशासनात् यत्तु पचतीत्यादावेवेति प्रकारः गच्छतीत्यादौ न्वश्रयतासंबधेन ग
 यारूपविधेये व्यापकस्याभेदान्वये सर्वपदस्य नपुंसकत्वापत्तिश्च व्यापकतायां भेदान्वयोपगमे नामार्थधात्वर्थयोर्भेदानां यत्तिरा
 हंभापापत्तेः यत्तु अशेषत्वं न सर्वपदार्थः उद्देश्यतावच्छेदकावच्छेदेन विधेयान्वयोपगमादेव तन्नाभोपपत्तेः किं त्वनेकत्वमेव अ
 नेकत्वं चोद्देश्यतावच्छेदकसमानाधिकरणभेदप्रतियोगित्वं अतएव च सर्वगगनं शब्दवदित्यादयो न प्रयोगाः एवं च सर्वे घटा
 रत्नादौ घटनिष्ठास्योत्पत्त्याभावे प्रतियोग्यमिन्नाघटारत्नार्थः प्रतीयते न चैवं घटत्वादिसामानाधिकरण्यमात्रेण विधेयान्वयतात्प
 र्येण सर्वे घटानीत्यारत्नादिप्रयोगापत्तेः सर्वपदार्थविशेषितोद्देश्यतावच्छेदकावच्छेदेनैव विधेयान्वय इति नियमात् सर्वप्रा
 मेयमित्यादौ प्रमेयत्वादिविधेयके उद्देश्यवाचकवस्त्वादपि द्वयमप्याह त्वेव प्रतीतिः अन्यथोद्देश्यतावच्छेदकव्याप्यधर्मानुप
 स्थित्या तद्व्यापकतार्थकत्वेऽप्यनुपपत्तेरिति तदपि न युज्यते गगनादावपि द्वित्वावच्छिन्नतद्भेदसत्त्वेन सर्वपदस्यानेकत्वार्थका
 त्वमभ्युपगम्यापि सर्वगगनमित्यादिप्रयोगस्य दुर्वारत्वात् तत्र दुद्देश्यतावच्छेदकसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदक
 त्वस्य तत्र दुद्देश्यतावच्छेदके सर्वत्र वाधिसत्त्वेन तत्प्रतीतेर्दुरुपगमत्वात् सामान्यतः प्रतियोगित्वेति न्यत्वस्य इति मदृति
 त्वात् प्रतियोगित्वं त्रयोपेये तादृशभेदात्तद्भेदकूटस्थवदुरवगमः ॥

नतः यदा भेदमिति तन्न आश्रयतारूपारख्यातार्थभानेपि क्रियारूपे विधेयकोटिस्थे रत्नार्थोपगमेनासंगत्पमः ॥ १ ॥

शो वा

४३

नाधिकरण्योभयसंबंधेनप्रतियोगिताविशिष्टास्योयउद्देश्यतावच्छेदकसमानाधिकरणोभेदस्तत्प्रतियोगित्वमनेकत्वमित्युक्तौत्वाहअस्तुवेतिअत्रैवै
शिष्यव्यासज्यवृत्तिधर्मानवच्छिन्नत्वप्रतियोगिताविशेषणमितिमुह्यंतःप्रत्युक्ताःअनुभवविरुद्धतयेतिनीलपर्वतत्वसामानाधिकरण्येनवत्त्वाभाव
बुद्धिसत्त्वेनीलपर्वतोवन्निर्मानितिपर्वतत्वावच्छेदेनविशिष्टबुद्ध्यापत्तिभयेनेत्यर्थरतितुनसत्तादृशविशिष्टबुद्धेर्नीलपर्वतत्वसामानाधिकरण्ये
नविशिष्टबुद्धिरूपतयेष्टाःपत्रैःतस्यांतदवच्छेदेनविशिष्टबुद्धित्वाभावात्तस्मात्तादृशसंसर्गतायाअप्रामाणिकत्वंहेत्वाभाससामान्यनिरुक्तौयं

तयातद्विशेषणेनद्वित्वावच्छिन्नभेदव्यावृत्तेरपिहेयत्वात्अस्तुवायथाकथंचितद्वारत्रिस्तथाप्यनेकत्वमात्रस्वसर्वशब्दा
र्थत्वेवच्छेदकावच्छेदेनान्वयेवच्छेदकैकदेशव्यापकताबोधस्यानुभवविरुद्धतयासर्वघटरूपवन्तरत्नादौघटनिष्ठेभेदप्रति
योगेघटत्वस्योद्देश्यतावच्छेदकतयाशुद्धघटत्वव्यापकत्वभानुपपत्त्याघटत्वसामानाधिकरण्येनरूपादिमदन्यत्वस्यमिश्र
यदशायामपितादृशवाक्याच्छाब्दबोधापत्तिर्द्विर्वैव एवंविशेष्यतावच्छेदकव्यापकतायाएवविशेषणसंसर्गांशेसंसर्गवि
शेषणीभूतविशेषणांशोवामानात्सर्वेषुघटेषुरूपमित्यादौघटत्वादेर्विशेष्यतानवच्छेदकत्वेनरूपादौतद्व्यापकत्वंदुर्लभमापद्ये
तंनचतत्रसप्रम्यर्था॥

यत्क्रुद्धिःप्रपंचितमिहादरणीयंयदिनुयथाशरदिपुष्पंतिप्रसक्तदारुत्रसप्रकृदपुष्पोत्पत्तिविरूपावच्छेद
कस्यानुपस्थितावपितदवच्छिन्नत्वविशिष्टस्वरूपसंबंधेनशरद्वृत्तित्वान्वयःपुष्पोत्पत्तिविरूपावच्छेदेनतदन्वयेशरदिपुष्पंतिचंपकारुत्यपिप्रयुज्ये
ततथाशुद्धघटत्वव्यापकताविशिष्टसमवायसंबंधेनतादृशप्रतियोगिताविशिष्टघटत्वसामानाधिकरण्येनशाब्दबोधेबाधकाभावःअनुमितावेवे

कृ. टी.

देशव्यापकत्वावच्छिन्नसंसर्गः॥

ताया अप्रामाणिकत्वात् रतिमतां तरमात्रेण ते तदाप्याह एवमिति । धरत्वव्यापकताविशिष्टरूपप्रतियोगिकसमवायत्वेन संसर्गतामतमनुरंधानां ह
संसर्गनेति तारात्मेनेति द्वेधा घटमानासहिष्णुतायां तु स्वनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतरूपनिष्ठाधेयतात्ववत्त्वघटस्य संसर्गद्वयनियो

धेयत्वादौ निरूपकतासंबंधावच्छिन्नव्यापकतासंबंधेनैव प्रकृत्यार्थघटादेरन्वयः स्वीक्रियते घटादेर्व्याप्यता च तारात्मेन व्याकता
च यादृशरूपावच्छिन्नआधेयत्वादेरन्वयस्तदवच्छिन्ननिष्ठाधेयत्वत्वाद्यवच्छिन्नासंसर्गः अतोरूपनिष्ठाधेयत्वादेराधेयत्वा
त्वादिनाद्रव्यत्वव्यापकत्वेपि नातिप्रसंगः एवं रूपनिष्ठाधेयत्वत्वादिनाधेयत्वादेः पदानुपस्थितत्वेपि न क्षतिः तथा सत्यपि तादृश
रूपस्य संसर्गघटकतया भागे विरोधादिति वाच्यम् उक्तव्यापकतायाः संसर्गत्वे मानाभावात् असुबोद्देश्यविधेययोर्विशेष्यवि
शेषभाववैपरीत्येपि विधेयांशोऽद्देश्यतावच्छेदकव्यापकत्वेस्योद्देश्यविधेयभावमहिम्नैव संसर्गतया भागे भवतु बोद्देश्यवि
शेषणतयोपस्थितस्यापि विधेये पारतंत्र्येणान्वयोऽप्युत्पत्त्यविरुद्धः नामार्थयोरपि भेदेन पारतंत्र्येणान्वयोऽपि विरोक्षीतुं तथा
पि सर्वपदस्य यत्र विधेयत्वाच्चकपदसामानाधिकरण्यतत्रविधे (यांशे) यतावच्छेदकांशोऽद्देश्यस्य तत्संबंधस्य वाऽनुभवसिद्ध
व्याप्तिबोधोऽर्धघट एव एव घटेन सर्वाणि रूपाणि अपितु कानिचिदेवेत्यादौ रूपनिष्ठभेदप्रतियोगिरूपत्वावच्छिन्नाभावो घटा

सकसंबंधस्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन यद्वर्मावच्छिन्नानधिकरणत्वं तदस्यत्वं भूतां तार्थः नातिप्रसंगः न सर्वे
गः रूपनिष्ठाधेयतात्वस्य संसर्गकोटौ निवेशदीजस्वयमेवाहरूपनिष्ठेति मानाभावादिभिः । यत्र मासमधीनेत्यादाव

व्याप्यत्वेति भावः ॥

धारतयेति तेन घटत्वत्वादितोपस्थितिविरहेपिनक्षतिः यत्र विधेयति ॥ काले सर्वे वृत्तिमंतद्रव्यसंज्ञाणि रूपाणीत्यादौ विधेयतावच्छेदकांश इति यूयोदेश्यसमाधाना
धिकरणात्सर्वपदादुद्देश्यतावच्छेदकव्यापकत्वं विधेयांशे तथैव विधेयसमानाधिकरणान्नस्माद्विधेयतावच्छेदकव्यापकत्वमुद्देश्यांश इति तत्रानेकत्वमात्रभावे

बाधितरूपयोग्यतायतिः न च तत्र रूपत्वादिसामानाधिकरण्येन घटादिवृत्तिरित्याभावः प्रतीयते स चाबाधित एवेति न समभिधायकत्वेन स्थितेऽप्युक्तं
भानानुपगमेति विरहादिति वाच्यं एवं सति तत्र घटत्वावच्छिन्नस्योद्देश्यत्वानिर्वाहान् न च तत्र रूपस्योद्देश्यत्वं प्रथममनिर्दिष्टत्वात् अ
त्रोच्यते उद्देश्यतावच्छेदकव्यापकविधेयव्याप्यपर्याप्तिको धर्मः सर्वपदप्रतिनिमित्तं सर्वघटारत्यादौ तथा विधधर्मो घटनिष्ठयावत्वमेव ॥
तस्य च व्यासज्यवृत्तिरित्यातपर्याप्तैर्घटत्वव्यापकत्वादूपादिव्याप्यत्वात् शब्दाद्वृत्तादिव्यापके रूपादिव्याप्यत्वलाभेन योरपि व्याप्य
व्यापकभावोऽर्थान्नभ्यतेऽद्रव्यत्वादिव्यापकपर्याप्तैरूपाद्यव्याप्यत्वात्सर्वाणिद्रव्याणिरूपवन्तीत्यादावयोग्यता उद्देश्यतावच्छेद
कव्यापकत्वं च तत्समानाधिकरणान्योन्माभावप्रतियोगित्वमनवच्छेदकत्वं तेन रूपादिव्याप्यपर्याप्तैर्द्रव्यनिष्ठात्यताभावप्रतियो
गितानवच्छेदकधर्मवत्त्वेपिनक्षतिः घटत्वव्यापकव्यावत्त्वपर्याप्तिश्च न घटादिव्यक्तिभेदाद्विद्यतेऽतो न घटत्वादिव्यापकतानुपप
त्तिः विधेयव्याप्यत्वं च अभिचारि ॥ श्रीरामचंद्रः ॥

पगमेप्याह एवमिति बाधित एवेति गुरुधर्मावच्छिन्नाभावोपगमेपीत्यादिः तयोरपि घटत्वरूपायोरपि अर्थानिति ननु सशब्द इति भावः विधेयव्याप्य
त्वनिवेशफलमाह द्रव्यत्वादीति अत्रैवोद्देश्यतावच्छेदकव्यापकत्वनिवेशफलं रस्यं अनवच्छेदकं ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रंकत्वमवच्छेदकतापर्याप्त्यनधिकरणत्वेन सर्वघटरूपवंतरक्षादौ रूपव्याप्यपर्याप्तिसौभग्याप्यपर्याप्त्युभयवद्देदमादायनक्षतिः रूपपर्याप्तैर्घटनिशे
 मयाभावादिप्रतियोगित्वसत्त्वाडक्तमनवच्छेदकधर्मेति व्यधिकरणेति॥ न चान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नाभावगर्भमभिचाराप्रसिद्धिः अन्वयिप्रतियो।
 गिकाभावगर्भतत्प्रसिद्धावपितत्संबंधस्य न वै व्यधिकरण्येनापितेन संबंधेन विधेयतावच्छेदकावच्छिन्नाभावसत्त्वमिति वाच्यं स्वरूपसंबंधाद्यवच्छिन्न
 प्रतियोगिताकाभावेन मुख्यपदार्थेन यद्दमीवच्छिन्नप्रतियोगिताकेन वा घटितो व्यभिचारः परंपरासंबंधतदन्यधर्मावच्छिन्नस्याभावे व्यधिकरणतया प्रति

त्वसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताक तत्र द्विधेयतावच्छेदकावच्छिन्नाभाववत्त्वं अतो विधेयतावच्छिन्नस्य यत्र केवलान्वयिता तत्र ना।
 प्रसिद्धिः व्यधिकरणसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्यैव तथा विधाभावस्य प्रसिद्धत्वात् अत्र चोद्देश्यविधेयतावच्छेदकघटत्वरूपं
 त्वादीनामुपलक्षणतयानुगमकं तादृशावच्छेदकत्वं अतो न शक्त्या न त्वं न वा पूर्वधर्मव्यापकत्वादिभानानुपपत्तिः न वा तादृशाव
 च्छेदकत्वभानापत्तिः यद्यपि सामान्यत उद्देश्यतावच्छेदकत्वमव्यावर्तकमेव उद्देश्यतावच्छेदकविधया स्वसमभिवाहतपदप्र
 तिपाद्यत्वं चेदृशपदजन्यशाब्दबोधात्मादुर्यहं ॥ श्रीमतेराम॥

प्रतियोगितावच्छेदक इत्यनुपपत्त्यभावात् स्वावच्छिन्नाभाववद्दन्ति त्वंसंबंधेन तत्र द्विधेयतावच्छेदकाभावनिवेशोपि दोषसामान्यनिरुक्तिरिति चेत् सद्धे।
 बोध्यः सर्वघटाः यदावास्तु घटत्वं परत्वादि व्यापकरूपवत्त्वजातिमत्त्वादि व्याप्यत्वेन पर्य
 रोति अत्र चेति विशेषणतः ननु कौतुकमाह न वेति अव्यावर्तकमेवेति उद्देश्यतावच्छेदक

रत्वात्सर्वोपि द्रव्याणि रूपवन्तीत्या॥

श. वा.
४५

दिप्रयोगस्येत्यादिः स्वपदसर्वपरं प्रागिति तथाच स्वपदजन्योद्बोधोत्तरमनुगमकरूपयहेणेशक्तिग्रहेपश्चात्तादृशशाब्दबोधरत्यन्यो माश्रयत्यर्थः प्र
ववदिति स्वीचरणानुकूलोद्देश्यतावच्छेदकत्वेन स्वसमभिव्याहृतपदप्रतिपाद्यत्वेन वक्तुबुद्धिः तद्विषयधर्मव्यापको विधेयतावच्छेदकत्वेन स्वसम
भिव्याहृतपदप्रतिपाद्यत्वेन वक्तुबुद्धिरुद्दिष्यधर्मवच्छिन्नव्याप्यश्वयोधर्मस्तदवच्छिन्नविषयकत्वस्वजन्यत्वोभयसंबंधेन सर्वपदप्रकाशकीवो
तथापि तादृशप्रतिपाद्यत्वेन वक्तुबुद्धेर्बक्तृतात्पर्यस्य वा विषयत्वं तथावाच्यं तच्च प्रकरणादिना श्रवणसुग्रहमेव स्वत्वाननुगमः सर्वव
त्समाधेयः उद्देश्यविधेयभावश्च न विशेष्यविशेषणभावनियतः अतः सर्वेषु घटेषु रूपमित्यादावपि घटत्वादिरूपत्वाद्योरुद्देश्यः
विधेयतावच्छेदकभावोक्त एवेति न घटत्वादिव्यापकं रूपत्वाद्यवच्छिन्नव्याप्यपर्याप्तिकतया यावत्त्वज्ञानानुपपत्तिः ३ यंच व्यु
त्पत्तिरुद्देश्यवाचकपदसमानाधिकरणसर्वपदे विधेयवाचके पदसमानाधिकरणसर्वपदस्य विधेयतावच्छेदकव्यापकोद्देश्यः
ता वच्छेदकावच्छिन्नसंबंधव्याप्यपर्याप्तिकयावत्त्वमर्थः अतः काले सर्ववृत्तिमंतः कालः सर्वधर्मवानित्यादौ सर्वपदेन वृत्तिमत्त्वा
दिव्यापककालादिसंबंधव्याप्यपर्याप्तिकं यावत्त्वप्रतीयते अथवा स्वार्थान्वयितवच्छेदकधर्मव्यापकतादृशधर्मावच्छिन्ना
न्वयितावच्छेदकावच्छिन्नव्याप्यपर्याप्तिकधर्मावच्छिन्नः सर्वपदार्थ इति उद्देश्यविधेयभावं विशिष्यानिवेश्य ॥ ॥ ॥

धविशेष्यकः संकेतः तत्र स्वपदपदार्थो न संबंधे प्रविष्टः सर्वपदत्वेन प्रवेशाच्च न शक्त्या नृत्यमित्यादि प्राग्वत् एवं च द्रव्ये मुजातिः सर्वाणि द्रव्याणि सा
तावतीत्यादौ जातिमद्रव्यत्वव्यापकत्वगभीनुगमकनिर्वीहाय वक्तुतात्पर्योक्तीर्न संगतिः येषु जातिस्तानि सर्वाणि द्रव्याणीत्यादौ तदादि ॥ ॥ ॥

सं. टी.

राम

४५

पदशक्त्वाद्याधन्यतमतोपस्थिततद्वटितजातिमत्वस्योद्देश्यतावच्छेदकत्वमस्यतमेवास्त्वर्थेति॥ स्वपदं सर्वपरं सर्वाणिद्रव्याणिरूपवंतीतिप्रयोगवारणा
य॥ अस्योन्माभावप्रतियोगितानवच्छेदकेतिकेचित्प्रमेयत्वव्यापकपर्याप्तिकयावत्वमित्येकंवात्रबोधः अतएवसर्वेघटारत्यपिप्रयोगोभवत्येवेत्याहुः
अतिप्रसंजकमिति॥ योनीलंघटमेववेत्तिनाम्यंतत्रसर्वघटंवेत्तीतिप्रयोगापत्तिरित्यर्थः सुत्यत्यंतरमितिस्वोच्चारणानुकूलायास्वार्थान्वयेतावच्छेदक

सर्वसाधारणेकस्युत्पत्तिरेवस्वीक्रियतेअन्वयित्वंचविशेष्यविशेषणसाधारणंसर्वप्रमेयमित्यादौवस्त्वादपदाध्याहारमं
णबोधोपगमेतदनुरोधेनान्योन्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकविधेयव्याप्यपर्याप्तिकयावत्वार्थकतापिसर्वपदस्यस्वीकारो
यंसर्वघटंवेत्तीत्यादावेतदीयज्ञानविषयत्वत्वादिनाविषयत्वाधनन्वयान्तादृशधर्मो नान्वक्षितोवच्छेदकः अन्वयितावच्छेद
कविषयितात्वावच्छिन्नव्याप्यत्वमतिप्रसंजकमिति नत्राप्युत्पत्त्यंतरंस्वयमूहनीयं अत्रनसर्वाणिरूपाणीत्यादिना
र्थप्रतियोगिविशेषणात्मकसर्वशब्दस्यस्वार्थान्वयितावच्छेदकरूपत्वादिव्यापकपर्याप्तिनिरूपकयावत्वार्थकतयातदव
च्छिन्नाभावंएवप्रतीयते आसज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकश्चनादृशाभावोघटादा ॥ त्वेसमभिवाहतयदप्रतिपाद्यतेनव

क्तुर्बुद्धिस्तद्विषयधर्मव्यापकः तद्वर्मावच्छिन्नकर्मकक्रियाकर्तृबोधकस्वसमभिवाहतवाक्यतात्यर्थविषयतावच्छेदकतादृशः धर्मावच्छिन्नान्येपि
धर्मावच्छिन्नव्याप्यपर्याप्तिकधर्मावच्छिन्नविषयकस्वजन्यत्वोभयसंबंधेनसर्वपदवद्दीधेशत्रयंतरमित्येवमप्युक्तं
व्यापकेन्द्रीयज्ञानविषयत्वव्याप्यपर्याप्तिकयाव ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ वाच्यबोधः अन्येन विषयिता द्वितीयार्थः तत्रैतदीयज्ञानविषयता कश्चिन्ननिरूपकतासंबंधावच्छिन्नव्यापकतासंबंधेन प्रकृत्यर्थान्वयः सर्वपदं च तात्पर्यं कृ. श्री.

वन्नाधित एवेति नायोग्यता न चाव्यासज्यवृत्तिगुणत्वादियर्थात्तरपिरूपत्वादिव्यापकतया गुणत्वादिसाधारणरूपत्वादिव्यापकपर्याप्तिकधर्मावच्छिन्नाभावो न घटादा विनिकथमत्र योग्यतेति वाच्यं अव्यासज्यवृत्तिगुणत्वादेरेकैकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिकवृत्त्येव सर्वाणिरूपाणि गुणरत्नादिप्रतीत्यावगाहनात्सर्वसाधारणेकपर्याप्तौ मानाभावात् प्रत्येकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिसु रूपत्वादेर्निरुक्तव्यापकत्वाभावात् सर्वद्रव्यन्नरूपवदित्यादौ द्रव्यत्वादिव्यापकयावत्त्वसामानाधिकरण्यमभावस्य प्रतीयते तौ ना योग्यता अनुयोगिविशेषणावच्छेदेनैव मजाऽभावः प्रत्याप्यते द्रव्यन्नरूपवदित्यादिप्रयोगादर्शनादितिकथमेतदुपपद्यतामितु तनाशं कनीयं ॥ अव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्ना ॥ व्यासज्यवृत्तिधर्माविशेषितानुयोगित्वाभावबोधे तथा नियमोपगमात् यत्र स्वरूपसंबंधात्मकमभावानुयोगितावच्छेदकत्वमनुयोगिविशेषणेन व्यदज्ज्ञाभावप्रतीत्यामृष्टते द्रव्यत्वादौ न तादृशः रूपवद्वेदाद्यनुयोगितावच्छेदकत्वमतो द्रव्यन्नरूपवदित्यादयो न प्रयोगाः व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकाभावोपगमेन च सर्वद्रव्यन्नरूपवदित्यादिप्रयोगा उपपादनीयाः न च व्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकाभावोपगमेनैकस्यापिरूपादेः सर्वघटादिपर्याप्तिरस्तीति सर्वघटत्वावच्छिन्नेपिरूपादिमद्वेदसत्त्वेन सर्वघटान्नरूपवन्तस्यादिप्रयोगापत्तिरिति वाच्यं रूपादिपर्याप्तिवत्त्वेना ॥

आहं कमित्याहुः स्वार्थेति एवकारेण तादृशधर्मावच्छिन्नान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नव्याप्यं शब्दुदासः शक्तिभेदोद्धारोऽनुपदं द्रष्टव्यः निरुक्तेति ॥ ॥ ॥

रामः ४६

रूपत्वसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वरूपेत्यर्थः विशेषणान्तरं व्यासज्वृत्तिधर्मानवच्छिन्नानुयोगिताकत्वरूपं न च प्रतियोगिवैयधिकार
नुगतपर्याप्तीनामनतिप्रसक्तत्वेन घटादिनिष्ठया वत्त्वादिनाप्यवच्छेदात्तदवच्छेदेन रूपादिमद्भेदवृत्तौ विरोधात् द्रव्यत्वादिव्यापकया
वत्त्वस्यातिप्रसक्ततयारूपादिपर्याप्तित्वावच्छिन्नानामप्यनवच्छेदकतया तदवच्छेदेन रूपादिमद्भेदवृत्तावविरोधादिति तादृश
त् उक्तरित्येवोपपन्नौ प्रतियोगितावच्छेदकादिमतितच्छून्यसाधारणव्यासज्वृत्तिधर्मावच्छेदेनास्योन्माभावादिवृत्तौ मानाभावात्
त् तादृशाभावोपगमे प्रतिबंधकसमवहितेषु देशवासज्वृत्तिधर्मावच्छिन्नानुयोगिताकप्रतिबंधकाभावबलात् कार्यकारण
तत्र कारणतावच्छेदकोटो विशेषणान्तरं प्रक्षिप्यापत्तिवारणे च गौरवात् अथ सर्वद्रव्यस्वरूपवदित्यादौ द्रव्यत्वादिव्यापक
र्याप्तौ विधेयीभूतरूपवद्भेदव्याप्यत्वस्य बाधितत्वादयोग्यत्वं दुर्वारमेवेति चेन्न तत्र विधेयव्याप्यत्वमानानभ्युपगमात् तादृश
शो विभिन्नशक्त्युपगमेन कचित्तदंशपरित्यागेन बोधे विरोधविरहात् सर्वगगनमित्यादिप्रयोगाभावाद्यावत्त्ववदनेकत्वनिषेध
सर्वप्रदार्थः तच्च स्वार्थाभेदान्वयोद्देश्यतावच्छेदकसमानाधिकरणभेदप्रतियोगित्वमेव भेदश्च सामानाधिकरण्यनिरूपक
त्वोभयसंबंधेन प्रतियोगिता विशिष्टा स्यात् अतो द्वित्वाद्यवच्छिन्नभेदमादाय नातिप्रसंगः एतादृशोभयधर्मावच्छिन्नैश
क्तिरेकैवातीत्येव सर्वज्ञानरित्युक्तं तादृशमादाय बोधः कदाचिदपीति न कतिपयं देवतात्मकेणाशेनेक ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
प्यकुत उपेक्षितं प्रतिपद्यते ॥ १२ ॥

शं. वा.
२२

पर्याप्तिकधर्मावच्छिन्ने एकशक्तिः स्वार्थान्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नव्याप्यत्वे वा परशक्तिः तत्राद्यसमभिव्याहृतविधेयवाचक-
कषदसमभिव्याहृतसर्वपदाधीनशाब्दबोधापरशक्तिज्ञानस्यापरशक्तिज्ञानघटितसाम्य्याः सहकारित्वोपगमात्सर्वे घटाः सर्वद्रव्यनरूपवदित्यादौ
घटत्वद्रव्यत्वव्यापकपर्याप्तिकयावत्वमात्रभाने अत्र सर्वत्र पर्याप्तिकान्तमुपलक्षणयावत्वमात्रभासते इति तु न सत् कचिन्नदंशपरिच्छिन्नबोधे

तात्पर्येण वा सर्वपदं प्रयुज्यते चेन्नोदधिभुंक्ते मैत्रः स्योभुंक्ते देवदत्तो घृतं भुंक्ते विष्णुमित्रः सर्वमेवेत्यादौ सर्वपदेन प्रत्येकं दधि
पयो घृतानां भोजनकर्म तथा प्रतिपादनाद्यद्रूपावच्छिन्ने पदांतरोपस्थाय्यार्थस्वार्थान्वयस्तद्रूपावच्छिन्नान्विततयायावद्धर्मा
वच्छिन्ना उपक्रांताः प्रत्येकं तावद्धर्मावच्छिन्नेषु सर्वपदस्य शक्त्यंतरस्वीकार्यं तद्रूपाक्रांतैकधर्मावच्छिन्नान्वययोग्यताविरहे वा
कस्याप्रामाण्यात्तादृशस्थले तथा विधसकलधर्माणामेवान्वयितावच्छेदकतया भाननियमः तन्निर्वीहिका च तथा विधया
वद्धर्मप्रकारकबोधजनयनु सर्वपदमित्याकारकसंकेतरूपाविलक्षणशक्तिरेव तादृशशक्तिज्ञानेनैकधर्मप्रकारकबोधजा-
ननेऽपरधर्मप्रकारकबोधसाम्य्याः उच्यं बत पदशक्तिज्ञानेन चंद्रत्वसूर्यत्वयोरेकतरप्रकारकबोधजननेऽपरप्रकारक ॥

इति ग्रंथासंगत्या यत्रैः सर्वमिति गगनत्वव्यापकपर्याप्तिकधर्मः यावत्त्वं प्रयोगप्रसंजकं न त्वेकत्वे एकत्विलक्षणया सर्वपदप्रयोगवदन्नापीत्या-
यत्रैः सुकरत्वात् घटाद्यंतर्भावेन तत्पर्याप्तेर्गगने सद्भावात् समुदायस्य प्रत्येकानुत्पत्त्यात् न त्वेवमप्यनेकत्वमात्रतात्पर्येण सर्वद्रव्यरूपवदि-
ति प्रयोगापत्तिः यावत्वमात्रतात्पर्येण च सर्वगगनं शाब्दवदितीत्यत आह एतादृशेति कतिपयेति सर्वद्रव्यमित्यादौ विधेयस्या ॥ ॥ ॥ ॥

क. टी.

राम
४७

योग्यत्वशंकावारणार्थं यदूयेति यदूयं भोजनत्वं भोजनकर्मतात्वं वा पदं तदं धातुपदं द्वितीयपक्षे द्वितीया सहितधातुतात्पर्या र्थो बोध्यः तथा विधेति स्वसमभिम्याह तपदतात्पर्यविषयतावच्छेदकावच्छिन्नत्वात् यथा कृतात्पर्यविषयतावच्छेदकत्वोपलक्षितेत्यर्थः नन्वेवमपि यत्र चैत्रो दधीत्यादि क्रमेण विष्णुमित्रौ दधिविहाय सर्वमित्यादौ दधिभोजनबोधापत्तिः तत्र सर्वपदस्य दधन्पि शक्तिस्ततो दध्युपस्थितेश्च मेव प्रका-

बोधसामग्र्याश्च प्रयोजकत्वोपगमात् न च प्रक्रांतानां दध्यादीनां प्रत्येकमन्वये वाक्यभेदापत्त्या साहित्यप्रकारेण तद्वत्त्व-
बोधकत्वमेव सर्वपदस्य किन्तोपेयतरति वाच्यं साहित्यविशिष्टान्वयस्य समभिव्याहतपदार्थे यत्र बाधस्त-
योगात् वाक्यभेदस्य च गत्यंतरविरहेण सत्त्वात् अतएव प्रत्येकं पुत्रपश्वादिरूपफलकामकर्तव्यतया क्रतूनां प्रयोजक-
हितेन सर्वेभ्यो दर्शयोर्णमासावित्यनेन मिलितानां तावत्फलानां न दर्शयोर्णमासकर्तव्यता प्रयोजककामना-
प्रक्रांतवाचिना सर्वनामशब्देन मिलितत्वेन तावत्फलानुपस्थापनादपि प्रत्येकमेवेति प्रत्येकफलकामस्येद-
रतिरिति योगसिद्ध्यधिकरणसिद्धान्तः संगच्छते किं पदस्य जिज्ञासितेशक्तिः एतएव स्वीयजिज्ञासात्तापनाय किं पदघटितप्र-
शवाक्यं प्रयुज्यते ॥

नृक्रियाविरहार्थकहाधानुवशात्समनंकालीनेनदक्षिभोजनन्यागमानेनप्रतिबंधादधिभोजनाभानादधिवि
नासर्वमित्यादौनयोधनयाःसकपित्वाननुगमार्थवत्यरिहरणीयः॥योगसिद्धिरियमवयवत्वादिनैवफलोपस्थितिनन
वविशिष्टपुत्रक

३. तिवाक्यवाक्यः

श. वा. दृश्य इति प्रत्येकप्रकातफलान्वयेन पुत्रपञ्चदिकामन्त्रेण समूहाकृत्वन एव बोधजायत कामनायाच प्रकातस्य स्वतरप्रकातापवयवापस्यापवयवत्वोक्तं ॥
 मयसंबन्धेन एवं पशोः एवमन्यस्येति क्रमेण प्रकातफलान्वयेनो गसिध्यधिकरणसिद्धांतस्तत्पर्यमिलितत्वेन फलानुपस्थापनादितुक्तेः मिलितत्वं ॥

तत्रोद्दृश्यवाचककिंपदस्य समभिवाह्यतपदोपस्थाप्यतवच्छेदकधर्मावच्छिन्नविधेयतानिरूपितोद्देश्यतावच्छेदकत्वेन वर्तते जिज्ञासितो धर्मः प्रवृत्तिनिमित्तं उपस्थाप्यतावच्छेदकत्वात्तमुपलक्षणतयानुगमकं शाब्दबोधे तदभावात् एवं चकः पचतीत्यतः पाककृतित्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितोद्देश्यतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितो यो धर्मस्तद्वान्यचतीत्यारकोन्वयबोधः प्रतिपाद्यते किंचिद्धर्मावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितपाककृतित्वावच्छिन्नविधेयताशालिज्ञानं भवत्वित्याकारिकाया जिज्ञासायास्तादृशबोधविषयकतया तादृशेच्छाविषयीभूतज्ञानजनकाद्वाहणः पचतीत्युत्तरवाक्यात्तन्निवृत्तिरिति तादृशप्रश्नानंतरं तथैवोत्तरं प्रयुज्यते न चेवं प्रमेयः पचतीत्युत्तरवाक्यमेव कथं तादृशप्रश्नानंतरं न प्रयुज्यते तज्जन्यज्ञानस्यापि तादृशेच्छाविषयत्वादिति वाच्यं जिज्ञासाविषयीभूतस्वसमभिवाह्यतपदोपस्थाप्यविधेयनूनवृत्तिधर्मावच्छिन्न एव तादृशकिंपदस्य शक्त्यभ्युपगमात् अभेदेन स्वार्थान्वितोद्देश्यवाचकपदं तादृशसमभिवाह्यतकिंपदस्य शक्यतावच्छेदकगर्भे च स्वार्थभेदान्व ॥

साहित्यामेति तदुपलक्षितफलानुपस्थितेरपि विवक्षितत्वात्कः पचतीति किंवा न पचतीत्यादौ च तादृशोद्देश्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितो धर्मस्तद्वान्पचतीति बोधः किंचिद्धर्मावच्छिन्नावच्छिन्नोद्देश्यतेत्यादिक्रमेण जिज्ञासा कलापवान्पचतीत्याद्युत्तरं चेत्यादि बोध्यं तादृशेच्छा जिज्ञा ॥ ॥ ॥

सा॥ स्वार्थेति स्वसमभिव्याहृतपदोपस्थाप्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविषयतु निरूपितस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपिताभेदसंसर्गाव
 च्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितोयः स्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकधर्मनूनवृत्तिधर्मस्तद्वान्किंपदार्थः कीब्राह्मणरत्यादौ च पाककृतितावच्छिन्नवि
 धेयतानिरूपितब्राह्मणत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपिताभेदसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितोयः ब्राह्मणत्वनूनवृत्तिधर्मस्तद्वदभेन्नब्राह्मणः पच
 तीतिबोधः पाककृतितावच्छिन्नविधेयतानिरूपितब्राह्मणत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपिताभेदसंसर्गावच्छिन्नकिंचिद्धर्मावच्छिन्नावच्छेदकताशा
 यितावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मनूनवृत्तित्वमपि धर्मांशविशेषणं देयमतः कीब्राह्मणः पचतीत्यादिप्रश्नानंतरंचैत्रः पचतीत्या
 दिकमुत्तरवाक्यंप्रयुज्यते न तु मनुष्यः पचतीत्यादिकं मनुष्यत्वादेर्ब्राह्मणत्वाद्यनूनवृत्तित्वात्तदवच्छिन्नोद्देश्यकत्वेन ज्ञानविषय
 च्छायास्तत्राप्रतीतेः एवं यत्रोद्देश्यतावच्छेदके किंपदार्थस्याभेदेनान्वयस्तत्र तदन्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविशेषणताय
 नूनतदन्वयितावच्छेदकधर्मनूनवृत्तिधर्मावच्छिन्नोद्देश्यतावच्छेदकताकप्रकृतज्ञानगोचरेच्छाकिंपदेन बोध्यतेऽतः कतिथ
 यः संतीत्यादौ उतिप्रत्ययार्थसंख्यादौ किंपदार्थस्य जिज्ञासितधर्मावच्छिन्नस्याभेदेनान्वयात्संख्या ॥ ज्ञानं भवत्विति जिज्ञासा
 न्वयितावच्छेदकेति ॥ किंपदार्थान्वयितावच्छेदकं प्रकृते संख्यात्वादिनदवच्छिन्नविशेषणतापन्नं किंपदार्थान्वयितावच्छेदकसंख्यात्वादिनून
 धर्मोद्देश्यता ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

स्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितोयः स्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकन्यूनवृत्तिधर्मस्तदवच्छिन्ने किंपदस्य शक्तेर्वोद्योपयो
गिनंतदर्थमाह एवं चेति सतानिष्ठेति एतद्देशवृत्तित्वावच्छिन्नेत्यर्थः घटवृत्तीति घटत्वावच्छिन्नेत्यर्थः प्रथमावच्छेदकताभेदसंसर्गावच्छिन्नावो
ध्यासंख्यात्वेत्यादेः संख्यात्वावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितः संख्यात्वन्यूनवृत्तिधर्म इत्यर्थः संख्यात्वावच्छेदकतायां निरूपिता ता
र्थान्वयः अन्यथादिति एतद्देशवृत्तित्वत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितघटत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपिताभेदसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपि
तसंख्यात्वावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितोयः संख्यात्वन्यूनवृत्तिधर्मस्तदवच्छिन्नसंख्यावदभिन्नाघटा एतद्देशवृत्तयश्चिबोधः तादृ
शसंख्याकाघटाः संतीत्युत्तरंतत्र प्रयुज्यते यत्रोद्देश्या

संख्यात्वावच्छेदनावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितो यस्य संख्या त्वन्यूनवृत्तिरिव न स्यादिति चेन्न तत्र प्रयुज्यते यत्रोद्देश्या
त्वान्यूनवृत्तिरिदशत्वत्वाद्यवच्छिन्नोद्देश्यतावच्छेदकता कबोधजनकं दशसंख्याका घटाः संतीत्युत्तरं तत्र प्रयुज्यते यत्रोद्देश्या
तावच्छेदकीभूतविभक्त्या धर्मेभिरनेन किंपदार्थान्वयः कस्य पुत्रः सुंदर इत्यादौ तत्र यादृश संबंधेन यदवच्छिन्ने तदन्वयस्तत्र।

तावच्छेदकीभूतविभक्त्या यथैभेदेन किंपदाथान्वयः कस्यपुत्रः सुंदर इत्यादिगत्रपादशब्देन नान्यत्र
शसंख्यात्वावच्छिन्न किंचिद्वर्मावच्छिन्नावच्छेदकताशालिज्ञानं भवत्विति जिज्ञासा ॥ दशसंख्याकारति यदिदशघटाः संतीत्युत्तरं प्रयुज्यते तत्रोपि द
शेत्यस्य दशसंख्याकान्वयित्वेन स्वार्थमानात् अन्येतदशघटाः संतीत्यादिसंख्यात्वाविषयकोत्तरानुरोधात्तादृशसंख्यानिष्ठं किंचिद्वर्मावच्छिन्नावच्छे
दकताशालिज्ञानं भवत्विति जिज्ञासादिकं अतएव संख्यायथे संख्यात्वव्याप्यं दशत्वच्चादिकं जातिः कतिभवतः पुत्रा इति प्रश्ने दशेत्युत्तरमित्युक्तमित्या
हुः नूननृत्तिनोपादानात्संख्याकाघटा इत्यादिनोत्तरं कस्येति यत्तद्विभक्त्यर्थतावच्छेदकपदे अत्र सुंदरत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितपुत्रत्वाव
च्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितसंबंधत्वावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्न किंचिद्वर्मावच्छिन्ना ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रामः
४९

वच्छेदकताशालिज्ञानंभवत्विति चेत्यतस्तथाविधनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेनजिज्ञासितोयःपुत्रानुयोगिकाश्रयत्वप्रति
 गिजन्यत्वानुयोगिकनिरूपितत्वसंबंधप्रतियोगित्वस्यविशेषधर्मस्तद्वच्छिन्नरूपितसंबंधवत्पुत्रःसुंदरइतिबोधःविधेयतातेनिवेश्यतन्निरूपितस्वर
 पस्वसंभामिव्याहतपदोपस्थाप्यान्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकधर्मावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपि
 तस्वार्थभेदसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेनजिज्ञासितोयःस्वसमभिव्याहतपदोपस्थाप्यान्वयिनिष्ठान्वयप्रतियोगिकस्वार्थान्वयिताव
 तादृशसंबंधेनविशेषधर्मावच्छिन्नविशेषिततदवच्छिन्ननिष्ठोद्देश्यतावच्छेदकतावच्छेदकताकप्रकृतविधेयज्ञानगोचरेच्छा
 प्रतीयते एवंविधेयवाचककिंपदस्यस्वसमभिव्याहतपदोपस्थाप्यतावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितवि
 धेयतावच्छेदकतयाजिज्ञासितोयोविशेषधर्मस्तदवच्छिन्नेशक्तिरित्ययंकइत्यादौइदंतावच्छिन्नांशेविधेयतावच्छेदकत्वेना
 जिज्ञासितधर्मवानित्याकारकोन्वयबोधःतेनतद्विषयकजिज्ञासाजनकज्ञानजनकचायंब्राह्मणइत्याद्युत्तरवाक्यंतादृशप्रा
 णानंतरंप्रयु ॥
 वच्छेदकावच्छिन्नानुयोगिकान्वयप्रतियोगित्वस्यविशेषधर्मःमहत्किंपदशक्तिःविशेषधर्मपदात्ममेयस्यसुंदरइतिनोत्ररं
 मनुष्यस्यसुंदरइतिनोत्ररंभवत्येवविशेषधर्मइतिसमभिव्याहतपदोपस्थाप्यतावच्छेदकीभूतोद्देश्यतावच्छेदकनूनरुत्तरित्यर्थःइदंतेवब्राह्म
 णान्तरंनिरूपितंतावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितचकिंचिद्धर्मावच्छिन्नावच्छेदकताशालिज्ञानंभवत्वितिजिज्ञासाइदंकिंद्वयमि
 त्युद्देश्यतांतां
 त्तोयःस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकस्यविशेषधर्मस्तदवच्छिन्नोद्देश्यतावच्छेदकत्वेनजिज्ञा

शब्दाः नेकिपदशक्तिः इदं वावच्छिन्नोद्देश्यतः निरूपितं द्रव्यत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपिताभिदसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितो यो द्रव्यत्व-
 ५०. स्य विशेषधर्मस्तद्वदभिन्नद्रव्याभिन्नमिदमिति बोधः तादृशमेदसंसर्गावच्छिन्नकिंचिद्वर्मावच्छिन्नावच्छेदकताशालिज्ञानं भवत्विति जिज्ञासा ॥ किं धन-
 मिति ॥ केचित्तुकस्य धनमिति षष्ठी समासः किमीयत्वत्वावच्छिन्नोद्देश्यता निरूपितं धनत्वावच्छिन्नविधेयता
 निरूपितमेदसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकतायाः संबंधित्वनिष्ठाया निरूपितत्वसंबंधेनावच्छेदकताया मेवच्छेदकतया जिज्ञासितो यः स्वा-
 मिन्द्वयूनरत्रिधर्मः तद्वतो धनमिति बोधः जिज्ञासादिकं नृस्यमिति पूर्वोदाहरणादिशेषमाहुः तर्हि कस्य पुत्र इत्येतदनंतरं एतस्या उचितं न भवत
 ज्यते एवं यत्र विधेयो विधेयतावच्छेदके वा किं प्रदार्थ्यस्याभेदेन भेदेन वान्वयः इदं किं इदं किं धनं भवतः कति पुत्राः
 भवान् कस्य पुत्र इत्यादौ श्रुतिः पूर्ववद्ब्रह्मनीया ॥ के मिंदुः किं पशुं किमु मुकुर विंबं किमु मुखं किमजे किमीनौ कि
 मुमदनवाणौ किमु दृशौ स्वगौ वा गुच्छौ वा कनककलशौ वा किमु कुचौ त उद्वाता वा कनकलतिका वा कि ॥
 इति उद्देश्यतां तं निवेद्य तन्निरूपि मवलेत्यादावव्ययकिमो वा शब्दस्येव वितर्को र्थः ॥ तविधेयतानिरूपितस्यार्थभेदान्वयितावच्छे-
 दकधर्मावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितो यः स्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकस्य विशेषधर्मस्तद्वदभिन्न-
 तानिरूपितविधेयतानिरूपितसंख्यात्वावच्छिन्नकिंचिद्वर्मावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेन जिज्ञासितो यः संख्यात्वस्य विशेषधर्मस्तद्वदभिन्न-
 संख्यावदभिन्नाभवदीयपुत्रा इत्यन्वयबोधः तादृशसंख्यात्वावच्छिन्नोद्देश्यता निरूपितं धनत्वावच्छिन्नविधेयता
 ति तथा विधोद्देश्यतानिरूपितस्यार्थभेदान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नान्वयिताव ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

छेदकावच्छिन्नविधेयतानिरूपितस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नावच्छेदकतानिरूपितभेदसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेनजित्तासि
 तोयः स्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नावयितावच्छेदकावच्छिन्नानुयोगिताकान्वयप्रतियोगिस्वार्थभेदान्वयितावच्छेदकावच्छिन्नान्वयिताक
 न्वयप्रतियोगित्वस्यविशेषधर्मस्तद्वित्तिकियदशक्तिः भवत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितपुत्रत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितजन्यत्वत्वावच्छिन्नाव
 छेदकतानिरूपितनिरूपितत्वसंबंधावच्छिन्नावच्छेदकतावच्छेदकत्वेनजित्तासितोयः पुत्रत्वावच्छिन्नानुयोगिताकाश्रयत्वसंबंधप्रति।

वितर्कश्चप्रयोक्तुः संभावनात्मकज्ञानंतदर्थस्यचविशेष्यतासंबंधेनप्रथमांतपदोपस्थाप्यविशेष्येप्रकारितासंबंधेन
 तत्रचावेशेषणस्यचंद्रादेरन्वयः नामार्थनामयार्थस्यभेदान्वयेविरोधात् यत्रविशेषणवाचकमपिप्रथमांततत्रा
 भेदसंबंधावच्छिन्नप्रकारितासंसर्गः यत्रनुप्रसृत्यर्थस्यविशेष्यतयास्वार्थबोधकंविभक्त्यंततत्रकिंपदासत्वेतादृ
 शविभक्त्यंतसमुदायार्थस्यविशेष्येयादृशसंबंधेनान्वयस्तादृशसंबंधावच्छिन्नप्रकारितैवतः दशार्थस्यकिं।
 पदार्थसंसर्गांतः किंमिदुरित्यादावभेदेनचंद्रादि॥

योगिताजन्यत्वानुयोगिकनिरूपितत्वसंबंधप्रतियोगित्वस्यविशेषधर्मस्तद्वित्तिकियदशक्तिः भवत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितपुत्रत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितजन्यत्वत्वावच्छिन्नाव
 संसर्गावच्छिन्नकिंचिदर्थतच्छिन्नावच्छेदकताशालिज्ञानंभवतिजित्तासा॥ किंप्रमितिपाठः तदर्थमात्रनामंधात्रनामं॥ किंचिद्वित्तिकि
 किंप्रमितिमूलं तामनेकसाधेदादिरः तद्वित्तिकियदशक्तिः भवत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितपुत्रत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितजन्यत्वत्वावच्छिन्नाव
 विशेष्यतासंभावना तद्वित्तिकियदशक्तिः भवत्वावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपितपुत्रत्वावच्छिन्नविधेयतानिरूपितजन्यत्वत्वावच्छिन्नाव

श. वा.
५१

इवदनारजनीकिंवाविशालनयनाहेनिर्णयकिं॥ प्रदमत्रगमनाकरिणीकिंपश्यगच्छतिसखेतरुणीकिं। मेत्यादाबुपानसाधर्म्यप्रतीतिःशाब्देपिबोध्या॥ शक्तिः कृ. टी.
परिच्छेदः॥ शक्तियह। अभिसंधिः॥ तात्पर्यं॥ च्छेदजेतितदपेक्षाया उपगमेयत्वं जन्मप्रतीतिः तत्पदशक्तियहपेक्षाया न न्याश्रय इति भावः अतएव

प्रकारिकाधनमिदं किंचैत्रस्येत्यादावाश्रयत्वादि संबंधेन चैत्रस्वत्वादिप्रकारिका संभावनानियमतः प्रतीयते किमिंदुरित्यादौ सं
भावना बोधोत्तरं तत्प्रयोजकाद्वा दकत्वादि प्रतीतिस्वार्थी कुत्सार्थकमपि कचिन्किं यदंयथा किं गौरित्यादौ तत्पदप्रतिपाद्यतया
वक्तुबुद्धिविषयतावच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्नेयत्पदस्य शक्तिः अतएव यत्पदेनार्थप्रत्यायनेन नियमतस्तत्पदापेक्षा
तत्पदसमभिव्याहारज्ञानविनानुगमकधर्माग्रहेण शक्तिपरिच्छेदस्यैवासंभवात् तच्छेदजन्मप्रतीतिर्पूर्वमपितत्प्रति।
पाद्यतया वक्तुरभिसंधिः प्रकरणादिना सुग्रह एवेति न तच्छेदज प्रतीतेर्यत्पदशक्तियहपेक्षा इयंच व्युत्पत्तिः प्रक्रम्यमा॥
णपरामर्शकयच्छेदस्य चैत्रः समागतो यस्तत्रावलोकित इत्यादौ चैत्रादिपदेनाप्युपस्थापितस्य यच्छेदेन बोधनात् अतएव
साधुचंद्रमसिपुष्करैः कृतं मीलितं यदभिरामताधिके इत्यादौ तत्पदासत्त्वेपिन दोषः पूर्वप्रकांतस्यैव कृतपदोपस्थापितः।

व्यापारस्याभेदेन मीलनान्वयितया यच्छेदेन बोधनात् एवंयं सर्वशैला ॥ ० ॥

वा॥ प्रक्रम्यमाणपरामर्शकयच्छेदेनार्थप्रत्यायन एव तच्छेदपेक्षाया न्याश्रयः॥ अधिके इति उद्यताजयिनिका मिमी मुखे तेन साहसमनुष्ठितं पुनरिति प
रार्थः॥ तत्पदासत्त्वेपि ति प्रकांतपरामर्शोयं यच्छेदस्य ले इत्यादिः अभेदेनेति साधुकरणाभिन्नमीलनं मिति बोधात् यमिति यं सर्वशैलाः परिकल्प्यवत्

मेतोस्यनेदोमधिरदो॥

हृदये भासति रत्नानि महो मधी श्वरूप दिष्टो दुदुहर्धरित्री सर्वे नि॥ सर्व प्रयुक्त पदोपस्थाप्यत्वेन या प्रयोजक बुद्धिः विषयता वच्छेदकत्वोपलक्षि
तधर्मावच्छिन्नापीत्यर्थः आदौ तदर्थज्ञानं तत्तदर्थप्रत्यायने च तत्तदर्थबोधकपदप्रयोग इति बुद्धेः स्वप्रयोजकत्वं तदिति॥ तदन्वये बुद्धिः

इत्थं शेषपितदनुरोधेन पूर्वप्रयुक्तपदोपस्थापिते पितस्य शक्त्यंतरं स्वीकरणीयं अतिप्रसंगश्च स्वप्रयोजकबुद्धिस्थत्वा
मंतर्भाववारणीयः एवं यत्पदोपस्थाप्येत तदशक्तिर्विध्या अतएव प्रक्रम्यमाणपरामर्शकते च्छेदेनापि नियमतो य
त्पदमपेक्षते तमानयय इहा स्तीत्यादाविवतमानयघट इहा स्तीत्यादि तो घटानयनादि प्रतीतेरनुभवविरुद्धत्वात् प्रक्रां
परामर्शकस्य न तदपेक्षानियमः तदन्वये बुद्धिमतिप्रसूतः शुद्धिमत्तरः दिलीपरतिराजेंदुरिंदुः क्षीरनिधाविवेत्यादौ वै
वस्वतादिपदोपस्थापितस्य तच्छेदेनापि परामर्शः तदनुरोधेन पूर्वोपस्थिते पितस्य शक्त्यंतरं स्वीकार्यं उच्यते स्थितिश्च स्ववि
शेष्यकवृत्तिज्ञानाधीनायां सातः पशुरस्ति तं पश्येत् पदोपस्थापितलोमादीनां तदादिपदेन न परामर्शः प्रसिद्धार्थ
कमपितत्पदं यथा कलाचसाकांतिमतीकलावतरादौ प्रत्यक्षबुद्धिविषये अदसः परोक्षबुद्धिविषये शक्तिः स्वप
दस्य समभिवाहत्पदोपस्थाप्ये शक्तिः समभिवाहत्पदोपस्थाप्ये शक्तिः स्वपदं यथा कलाचसाकांतिमतीकलावतरादौ प्रत्यक्षबुद्धिविषये अदसः परोक्षबुद्धिविषये शक्तिः स्वप

मत्तरः दिलीपरतिराजेंदुरिंदुः क्षीरनिधाविवेत्यादौ प्रत्यक्षबुद्धिविषये अदसः परोक्षबुद्धिविषये शक्तिः स्वप
शक्तावपिरदं बोध्यं क

याप्यपीत्यादि स्थितिष्वेव न पदोपस्थितिश्च
राकपालिनः

विषयता वच्छेदकत्वोपलक्षितधर्मावच्छिन्नापीत्यर्थः

॥ १२ ॥ तथा नुमवात् अवांतरेति स्वपुत्रकर्मकृत्येन श्रयश्चैत्रस्याकारकेत्यर्थः स्वार्थस्य ॥ स्वपदार्थस्य साक्षादिति स्वाधिकरणवृत्तिसाध्याभावको धूमवान्तादौ वारणमपीति त
 त्रसमभिव्याहतावलोकनक्रियान्वयितृतीयांशकृतौ चैत्रस्य साक्षादन्वयादिति भावः आद्ये चैत्रेणेति द्वितीये चैत्रः स्वपुत्रमिति एवं स्वपुत्रकवन्ति समानाधिकरण
 पश्यति चैत्रभ्राता वा स्वपुत्रं पश्यतीत्यादौ कथं न स्वपदेने चैत्रः प्रत्याप्यते मुख्यविशेष्यवाचकतायुक्त्युपगमे स्वपुत्रदर्शने चैत्रं मैत्रं पश्यती
 तादौ चैत्रपुत्रबोधानुपपत्तिः न च तत्रावांतरवाक्यार्थबोधे चैत्रस्य मुख्यविशेष्यतयानेयमनुपपत्तिरिति वाच्यं अवांतरवाक्यार्थधियमंतरे
 गाह्यैव विशेष्ये विशेषणमिति शिष्या महावाक्यार्थबोधे यत्र तात्पर्यं तत्रैव तदनुपपत्तेर्द्वारत्वात् न च स्वार्थस्य साक्षात्परंपरया वापदार्थवि
 शेषणत्वं तादृशार्थवाचकतायुक्त्येनायं दोष इति वाच्यं एवमपि स्वपुत्रश्चैत्रेण दृश्यत इत्यादौ चैत्रपुत्रबोधानुपपत्तेः समभिव्याहृतक्रि
 यान्वयिवाचकत्वमपि न विचारसहं परंपरया क्रियान्वयित्वस्य चैत्रभ्राता सं पश्यतीत्यादौ चैत्रादिसाधारणत्वात् साक्षात्क्रियान्वयित्व
 स्य चैत्रः स्वपश्यतीत्यादावप्यभावात् क्रियान्वयिप्रत्ययार्थसाक्षादन्वयित्वविवक्षणा न दोष इति चेदेवमपि स्वपुत्रकवन्ति समाना
 धिकरणधूमवान्त्वर्तत इत्यादौ स्वपदेन धूमादिपरामर्शानुपपत्तिवारणमशक्यमेव एवं चैत्रेणानीतं स्वपुत्रं मैत्रं पश्यतीत्यादौ चैत्रपुत्र
 बोधापत्तिवारणमपि न च स्वपदार्थोपदार्थघटिनविशेषणस्य विशेष्यतावच्छेदककोटोपदार्थस्य विशेषणकोटौ वानिविशते स एव
 पदार्थः स्वपदार्थः चैत्रपुत्रः ॥ ० ॥ श्रीरामः

क-ट

राम
५२

धूमवानित्यत्रापि धूमपदार्थस्य विशेषणकोटौ स्वपदार्थो निविशति धूमस्वपदवाच्यः ननु स्वपुत्रदर्शने चैत्रं धूममिति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

त्यादौ चैत्रसंनधिन एव पदार्थः तया चैत्रस्यापस्यत्वात् स्वशब्दशक्त्यानुपपत्तिरित्यत आह स्वपुत्रदर्शीति चैत्रस्येति चैत्रसंबन्धवद्भावे कर्तृकदर्शनविषयः स्व
 पुत्ररिति बोधः तत्र चैत्रपदार्थघटितविषयत्वरूपविशेषणविशेष्यत्वाच्चेदककोटौ स्वपदार्थनिवेशादिति भावः साक्षादिति ॥ सर्ववत् परपर्येति चै
 स्वपश्यतीत्यादौ चैत्रभातास्वपुत्रं पश्यतीत्यादौ च स्वपदार्थश्चैत्रस्य विशेषणकोटौ चैत्रघटितार्थस्य धर्मितावच्चेदककोटौ वाननिवि
 शतर्तिनातिप्रसंगः चैत्रावलोकितं स्वपुत्रं मेव पश्यतीत्यादौ चैत्रपदस्य चैत्रकर्तृकलक्षणया चैत्रः पदार्थैकदेशोननुपदार्थः
 ति स्वपदान्नतत्प्रतीतिः चैत्रेणावलोकितमित्यादौ नुतात्यर्थसत्त्वे रस्य त एव तत्प्रतीतिः स्वपुत्रदर्शी चैत्रधनमित्यादौ चैत्रपुत्रदर्शी
 चैत्रसंबन्धित्वाद्यवच्छिन्ने चैत्रांतस्य वाक्यलक्षणाभिरहेतुर्ध्वभागपरित्यज्यतादृशलक्ष्यार्थपरस्य केवलं चैत्रादिपदस्येव वानत्रल
 क्षणात्तत एव चैत्रपुत्रादिप्रतीत्युपपत्तिरिति वाच्यं एवं सति चैत्रस्य भ्रात्रास्वपुत्रो दृश्यत इत्यादौ स्वपदेन चैत्रादिप्रतीत्यापत्तेर्दु
 कीरत्वात् मेवं साक्षात्परं परयावायः स्वार्थस्य विशेष्यः यश्च समभिव्याहृतक्रियाकारकपदार्थस्तदुभयत्र स्वपदस्य शक्तिः स्व
 व्यापकवन्तिसामानाधिकरण्यधूमरत्यादावस्तीति चैत्रादौ स्वपदस्य समभिव्याहृतक्रियाकारकपदत्वमक्षतमेवे
 न स्वशब्दान्नतत्प्रतीत्यनुपपत्तिः एवं कलशे निजहेतुदत्तत्वात् साक्षात्पश्यतीति क्रिया ॥ चैत्रः स्वपुत्रं पश्यतीत्यादौ प्रथमाया आकारतया

भावः यं शक्तिरप्यावश्यकी स्वव्यापके चोदौ धूमे तदधिकारः तत्र चैत्रादौ स्वपदस्य समभिव्याहृतक्रियाकारकपदत्वमक्षतमेवे
 च परं परया स्वार्थो विशेषणं यश्चैत्रेण स्वपुत्रो दृश्यत इत्यादौ स्वपदस्य समभिव्याहृतक्रियाकारकपदत्वमक्षतमेवे ॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥

शब्दाः चैत्रपुत्रः पश्यति चैत्रभातास्वपुत्रं पश्यति चैत्रस्य भ्रात्रास्वपुत्रो दृश्यते रसादौ न चैत्रस्य स्वशब्दशक्यत्वप्रसंगः चैत्रस्यार्थप्रत्यक्षेण सत्त्वात् प्रकृतक्रि
 ५३ यां प्रत्याकारकत्वाच्चेति भावः न त्वेदं कलशे निजहेत्वित्यत्र स्वशब्दपर्यायनिजपदात्कलशबोधानुपपत्तिः तस्य विजपदार्थप्रत्यक्षेण सत्त्वात् प्रक
 तक्रियाभावाच्चेत्यत आह कलशे रति सत उच्चकुचौ भवन्तमादादिपुत्रादौ चक्रवाकाः प्रवाहे संतीति रूढिः न प्रयोगा रतिधूमस्याकारकत्वेन स्वा
 ध्याहारात् स्वपर्यायनिजपदात्कलशादिप्रतीतिः स्वव्यापकवह्निसामानाधिकरण्यधूमस्येत्यादयश्च न प्रयोगाः उदंतुतत्वे यद्
 येण समभिव्याहृतपदादुपस्थितिस्तदूपावच्छिन्नस्य स्वपदार्थत्वे एकेन ब्राह्मणेन ब्राह्मणांतरपुत्रदर्शनदशायां ब्राह्मणः स्व
 पुत्रेन पश्यतीति प्रयोगानुपपत्तिः अन्वयितावच्छिदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य विशेषे बाधात् समभिव्याहृतपदार्थ
 निष्ठतत्र द्व्यक्तित्वावच्छिन्नस्य तदर्थत्वेपि वह्निकालीनद्रव्यवति क्रदादौ स्वव्यापकवह्निकालीनद्रव्यं नास्तीति प्रयोगानुपपत्तिः
 तत्र द्व्यपदस्यापिलक्षणया तत्र द्व्यक्तित्वावच्छिन्नपरत्वे महानसादावपितथा प्रयोगायतिः तथा विधयत्किंचिद्व्यक्त्यभावस्य त
 त्र बाधात् तादृशसमभिव्याहृतस्थले यद्यद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभावकूट एव तत्र नियमतः प्रतीयत इ
 ति चेन्न तथा विधयः कलतद्व्यक्तिनिष्ठतत्र द्व्यक्तित्वादीनां युगसहस्रेणापि ह्यनुमशक्यत्वात् कदाचित्कस्य चिद्वा ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥
 पदाशक्यत्वादिति भावः कदाचिदिति एकमात्रवृत्तित्वादिना ॥ इदं प्रमाणं न तावमहानससामान्यपुत्रवृत्तिन द्व्यक्तित्वावच्छिन्नोपस्थितिद
 शयापहानसादावपितथा प्रतीत्यापत्तिरिति भावः इदं न ह्यवत्वादिति यादौ अंगीकार्यं न येन त्रच्छेदः तथा चोक्तं दण्डवत् ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

शे. टी.

राम
५३

मित्रिभावः कुतरत्यत आह तादृशेति योज्यं ब्राह्मणान्तरपुत्रदर्शनदशायां भविष्यद्ब्राह्मणः स्वपुत्रं पश्यतीति त्रयोदशोऽङ्गुलीयस्वो निरूपकेत्यादिपदान्य
 ब्राह्मणपुत्रं पश्यति न ब्राह्मणस्तदा तादृशप्रयोगवारणाय स्वाश्रयत्वं निवेशः एवमेव कर्तुं भार्यामुपेयं दित्यादौ स्वपदं विनापि भार्यापुत्रकत्वं
 त्वस्वस्वाश्रयत्वं घटकभार्यात्वनिरूपकत्वोभयसंबन्धेनान्वय इति बोध्यं केवलमघटकत्वेनेति कचित्पाठो उक्तदिशेति स्वार्थभेदान् यितीति दत्तं
 न संभवेयिकतिपयततद्व्यक्तितावच्छिन्नमात्रोपस्थितिदशायां कतिपया भावमात्रगोचरप्रतीतेरप्यंगीकार्यतया तादृशनियमस्य
 सुदूरपरहृतत्वात् अत्र केचित् ब्राह्मणः स्वपुत्रं पश्यतीत्यादौ रूपदं ब्राह्मणत्वावच्छिन्नार्थकमेव विशेषीभूतब्राह्मणत्वाव
 च्छिन्ने च स्वपदार्थघटितस्य ब्राह्मणपुत्रदर्शनकर्तृत्वादिरूपविशेषणस्य न केवलमाश्रयत्वादिसंबन्धेनान्वयोऽपि तु स्वाश्रयत्वं
 स्वनिरूपकदर्शनविषयपुत्रजनकत्वोभयसंबन्धेनैव एवं च तत्र न तादृशोभयसंबन्धावच्छिन्नतदभाव एव प्रत्यापत्तिरिति चेत्
 नोक्तदोषावसररत्याहुः एकशब्दस्य केवलत्वादिविशिष्टशक्तिः केवल्यं च सजातीयदितीयरहितत्वं तच्च सजातीयनिष्ठभेदाप्रति
 योगित्वं सजातीयत्वं चोद्देश्यविशेषणवाचकैकशब्दात् नान्यघटकत्वेन प्रकृतविधेयवत्त्वरूपं प्रतीयते तथा चात्रायमेको भुंक्ते
 त्यादावेतद्देशाधिकरणकभोजनकर्तृनिष्ठभेदाप्रतिपत्तिरिति चेत् पुनरेति बोध्यः शक्यतावच्छेदकानामुक्तदिशा चिंतनीयः अयं
 फलमेकं भुंक्ते फलमेकं भुंजानस्ति सतीत्यादौ विधेयत्वात् न च दककोटिनिविष्टवाचक एकपदाच्च यादृशार्थविशेषणं दृश्यताव
 च्छेदकावच्छिन्नविशेषणलोपक्षितविधेयतावच्छेदकानामुक्तदिशा चिंतनीयः अयं फलमेकं भुंक्ते फलमेकं भुंजानस्ति सतीत्यादौ विधेयत्वात् न च दककोटिनिविष्टवाचक एकपदाच्च यादृशार्थविशेषणं दृश्यताव

शक्तिरिति हेतुसंसाधयतादृशं

श.वा.
५४

भेदेऽन्यादिनाविशिष्टत्वात् स्वाश्रयनिष्ठ भेदाप्रतियोगित्वस्वाश्रयान्तेभ्यसंबन्धेन विधेयान्वयस्तु न युक्तः तथा सत्येकपदार्थस्योद्दिश्य विशेषणत्वमंगमा कृ. टी.
त्रैयादृशार्थेति कस्यादिविशेषणतापन्नभोजनादिक्रियेत्यर्थः यदा तच्छिन्ने विभक्त्यर्थतावच्छेदककर्मता वाद्यवच्छिन्ने स्वार्थान्वयेन फलादेः ।। फल
अङ्गानामङ्गविशिष्टत्वात् अङ्गविशिष्टत्वं तदङ्गानामङ्गविशिष्टत्वात् अङ्गविशिष्टत्वं तदङ्गानामङ्गविशिष्टत्वात् अङ्गविशिष्टत्वं तदङ्गानामङ्गविशिष्टत्वात्

तापन्नेयदवच्छिन्ने स्वार्थान्वयिनो विशेषणत्वं तादृशार्थानुयोगिकान्वयप्रतियोगित्वविशिष्टत्वं तादृशान्वयप्रतियोगि-
त्वरूपसाजान्यप्रतीयतेऽतस्तत्रैतत्कर्तृकभोजनादिनिष्ठसंसर्गप्रतियोगिकर्मत्वादिनिष्ठसंसर्गप्रतियोगिनिष्ठभेदाप्रतियोगित्वं
फलादौ प्रतीयते एकसमानार्थकमात्रादिपदस्थलेप्येतादृशी गतिरिति कृतं यद्यत्र वितेन वादिशब्दात्संस्थानविशेषरूपाकृतेर
पि बोधस्यानुभविकतया गोत्वादिजातिवत्तापित्वाद्ये विशेषणतस्याश्च वाच्यविशेषणत्वेऽपि न प्रवृत्तिनिमित्ततासाक्षात्संबन्धेन वा
च्यवृत्तिभावात् अवयवसंयोगादिरूपायास्तस्याः सामानाधिकरण्यसंबन्धेनैव गवादौ सत्त्वात् अत्र च शक्त्या जात्याकृत्योरेकत
रविनिर्मोकेणापरमानविरहात्त्राघवाच्चोभयविशिष्टे गवादिपदस्यैव शक्तिः स्वीक्रियते शक्यविशेषणभेदेऽपि पुष्पवंतादिपदव
देऽनुपदवच्च शक्त्यैक्यस्य दुरयवादत्वात् यनु एकविशिष्टा परावच्छिन्ने शक्तिरिति तदसत् विशेषणविशेष्यभावे विनिर्गमनावि
रहान् गवाद्यंशे साक्षादुभयप्रकारकबोधस्यानुभवसिद्धस्य दुरयवादत्वाच्च यत्र केवलात् ॥ दाविति अथ यत्र फलमेकं भुक्ते इत्यादि फलं

तन्मोजनपरंतत्रफलस्यवहृत्वादेकत्वबाधश्चिचेत्तत्रैकपदसंभिम्याहारवशात्फलनिष्ठकर्मतायान्तराकर्मकत्वविशिष्टाश्रयज्ञासंबंधेन राम
मोजनेअन्वयोपगमान्नोषः प्रागेवेतिद्रव्यपदाद्वट्त्वावच्छिन्नबोधकारणायजानिविशेषणतायाएव ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ५४

पंचतारूपत्वात् विशेषणं गोत्वत्वादि॥ तादृशज्ञानस्येति यत्तु निर्धर्मितावच्छेदकपरा मर्शा तादृशानुमिति रित्यर्थ इति नूनं निधेमितावच्छेदकाः
 मित्ररत्नीकत्वात् तस्माच्चथाविधमानसत्ता नयरोपयंथः अनुपयुक्तत्वादित्यस्य वास्वीकारासंभवादित्यर्थः भ्रमत्वमिति॥ अन्यथा स्यात्पुनः त
 निविशष्टेगवादिपदस्य तात्पर्यं यथापिष्टमप्योगावरत्यादौ तत्र शुद्धगोत्वाधेवच्छिन्नपरेधेत्वादिपदस्वलक्षणैव
 शिष्टायां व्यक्तौ शक्तौ रेकं जात्याद्यतिवक्तव्यः पदार्थ इति न्यायस्तत्रैव हुवचनमुपेक्ष्य पदार्थ इत्येकवचनांतं निर्दिष्टं
 प्यनुष्ठेते मांसां सकासु गवादिपदानां जातिरेव वास्तव्यं तु व्यक्तिराकृतिर्वा व्यक्तिशक्तिमतेपि स्वरूपतस्तस्याः ग्रहणं भवन्म
 क्तिज्ञानप्रकारीभूतायां जातौ शक्तौ सत्त्वच्छेदकतायां वावश्यं कल्पनीयतया धन्यादौ तत्कल्पनायां गौरवात् प्रयोजनं
 हास्यं व्यक्तिशक्तिमते च जातेरुपलक्षणत्वा संभक्तागोवददर्शितः यथा व्यक्तिमतेपि गोत्वं शक्तिस्तद्वच्छेदकतावान्विशे
 षणानवच्छिन्नैव तथा जातिशक्तिवादिमतेपि सातथैवेति न गौत्वत्वादिप्रवेशादौ रवशकापि न हि जातिशक्तिवादिमते
 पिशाब्दबोधे सायत्किंचिद्भिन्नप्रकारेण भासते येन प्रकारविशेषमंतर्भाव्यशक्तिः कल्पनीयाऽपि तु स्वरूपतया
 व अथानुमानादिना गोत्वादौ शक्तिग्रहो भवन्धर्मिणोऽप्युक्तत्वादिपदमवश्यं विषयीकरोति निर्धर्मितावच्छेद
 मांसां सकासकमतेऽपि तादृशविषयवाधेनेति तादृशतां तावद्विशक्तं पदमित्याकारात् तादृशपदस्य शक्तिर्वा क्वचित्ता ॥
 वादिपदवागेऽपि तादृशविषयवाधेनेति तादृशतां तावद्विशक्तं पदमित्याकारात् तादृशपदस्य शक्तिर्वा क्वचित्ता ॥

स्वतोऽपि सत्त्वपक्षेऽपि

॥ श्रीगुरुदेवेति ॥ व्यक्तौ शक्तिस्वीकारे युक्त्यंतरमाह एवमिति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
घटत्वाकारकस्य स्वरूपतो घटत्वादित्ज्ञानस्यानुभवसाये प्रकाशितायां तत्संबंधेन ज्ञाने वा धर्मविशेषणतानापन्नस्यैव
देभिरनाम् अस्तु वांप्रकृते पि गवादि विशेषणतापन्नस्यैव गोत्वादेः शक्तौ निरूपकत्वसंबंधेन पदे वा शक्तिसंबंधेन सत्त्व
प्रकारता गवादेश्वशक्तौ पदे वा परंपरा संबंधेन प्रकारता तादृशीश्च गवादि विषयतानशाब्दबोधजनकता वच्छेदोपायपुरा
संबंधेन प्रकारता या जनकता वच्छेदकत्वापेक्षया सा संबंधावच्छिन्न प्रकारता या एवं तथा च वेत्याद्येन व्याप्तिरिति संबन्ध-
नी कक्षाः अथ जातिशक्तिमते पि शाब्द बोधे व्यक्तीभा न मावश्यकं गौर्नष्टा गौर्जाता गा मानयेत्यादौ समभि व्याहृतान्यस्य जा-
त्रो बोधात् परंपरा संबंधेन तदनवयो यगमेऽन्वयिता वच्छेदकतया गोत्वत्वादि भा न स्विकारापत्तेः शक्तौ गोत्वचा यो रभा वा य-
त्रेश्व न हि स्वरूपेण पदार्थस्य पदार्थांतरान्वयितेत्याभा ने कश्चित्स्वीकुरुते स्वीकुरुते वा प्रकारतया स्वरूपेणोपस्थितजा ते भा-
ने विशीष्यतया तद्ज्ञानं तु न संभवत्येव निर्धारिता वच्छेदक कशाब्द बोधस्य प्रवृत्त्यनुपयोगितया तत्स्वीकारा संभवान् एवं च जा-
तिमात्रवा दस्तु तदापि व्यक्ती बोधक मायामिव विवादाद्यनिमित्तैर्द्वन्द्वानुपलक्षणाय हाजन्वतद्वोधज-
नकताया न्नान्यथा जातावपि शक्त्यसिद्धिप्रसंग इति चेत्तत्परिहृत्यैव कार्यरूपत्वेन ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

न्यस्यतन्मतेवाच्यत्वात् अन्वयांशे इत्यनुपदयथाच्चा गोत्वादित्जानेति॥ शक्तिघटकत्वेनेत्यादि॥ नगवादियदस्येति गोत्वादित्जानविषयकत्वस्य तत्का-
 लवच्छेदकत्वादिति भावः संकेतशक्तियक्षेणाभिधाय सामर्थ्यशक्तियक्षेसाधारण्येनाह॥ यद्विषयकत्वेनेति शक्यज्ञाने ज्ञानजन्यजन्यत्वेन शक्ति-
 ज्ञानत्वज्ञानस्यापि ज्ञानपदवाच्यत्वापत्तिः शक्यज्ञानविषयत्वेनैव ज्ञानपदशक्तिज्ञानस्य ज्ञानत्वज्ञानविषयकशाब्दधीजनकत्वा-
 दिति परोक्षम् कारणत्वस्य कार्यत्वस्य चावच्छेदकगर्भे गोत्वादिविषयकत्वस्य निवेशाद्गोत्वादेर्वाच्यतोपपत्तिः एवं च मे गोपदश-
 क्येत्माकारिकापि शाब्दबोधोपयोगिनी शक्तिधीः संभूतिव्यक्त्यंशे शक्तेरवाधेनान्यथाख्यात्यापत्तिविरहान्न तादृशज्ञानस्य शाब्द-
 धीहेतुत्वेपि गोत्वधर्मितावच्छेदककज्ञानत्वेन व्यक्तेर्विषयतामनंतर्भावैकमेव प्रकारकबुद्धौ तस्य तथात्वात् उक्तरीत्या व्यक्ते-
 र्वाच्योपपत्तिः न चैवं व्यक्त्यंशे शक्तिज्ञानस्यापेक्षितमयमनंशे शक्तेः कुजत्वानुपपत्तिरिति वाच्यं कार्यकारणभावावच्छेदककोटो-
 व्यक्त्येनैव तदंशे कुजत्वव्यवहारनिर्वाहकत्वात् अतएव सामान्यलक्षणापूर्वपक्षे मणिकृतां समानप्रकारकत्वेन श-
 क्तिज्ञानशाब्दबोधो हेतुर्हेतुमद्भावाभिधानमपि विरुध्यते न च शक्त्यंशे गोत्वप्रकारकज्ञानस्यावांशे गोत्वप्रकारकज्ञानहेतु-
 त्वेपि कार्यकारणभावयोः समानप्रकारकत्वस्याक्षयत्वात् न तद्विरोध इति वाच्यं शक्तांशे गोत्वादिकप्रकारतामादाय समानप्रका-
 रकत्वस्यापि न तद्विरोध इति न तदस्य संशयापत्तेः अतएव वादे समानप्रका-
 रविषयकज्ञानत्वविशिष्टज्ञानविषयकत्वेन जन्यतानवच्छेदकत्वस्यापि न तद्विरोध इति वाच्यं शक्तेः सिद्धौ अतस्त्विति व्यक्त्यंशे

कुजत्वम्॥

श. ५५ जनकतावच्छेदकविषयतावत्त्वं न ज्ञातत्वं मतेत्यर्थः एतावता कुञ्जशक्तिमतेपरिहृत्य तत्र प्रोक्तकार्यकारणभावदूषयति वस्तुतस्त्विति कथं ॥ ५५ ॥
प. ५५ दितियः परकविषयतावच्छेदिकासंयवाच्यः व्यक्तेस्तु मया विषयतातथानूपरकेति न तस्यावाच्यत्वापत्तिः यत्तु जनकतावच्छेदकी

उपदस्य कार्यत्वे र्गघटादिरूपकार्यशक्तिज्ञानात्कार्यत्वेनापूर्वविषयकशाब्दबोधरत्येवामिधानाम् शक्त्यंशेशाब्धीप्रकारप्र
कारकज्ञानस्य हेतुतायास्तत्रानुक्तेः न चैधेजात्वं शेषज्ञाताव्यक्त्यंशस्वरूपसती हेतुर्लाघवादिभिरुक्तशक्तिवादस्यादिविंताम
णि र्गघटविशेष इति वाच्यं मतभेदेन तत्रोभयसंभोगः वस्तुतस्तु जातिधर्मितावच्छेदकशक्तिज्ञानस्य हेतुत्वे व्यक्तेर्विषयतापि।
कारणतावच्छेदककोटौ निविशते विशेष्यतावच्छेदकतात्वेनेव धर्मितावच्छेदकीयविषयताविशेषस्य निवेशनीयत्वात् अ
वच्छेदकतानिरूपकविशेष्यतायाः व्यक्तिविषयकत्वरूपत्वात् एवं च व्यक्तेरवाच्यताव्यवहारस्य कथंचिदपपादनेपिशक्त्यंश
जातिप्रकारकज्ञानहेतुतापेक्षया गौरवं दुर्वीरमेव कारणतावच्छेदकेऽधिकविषयतायानिवेशात् एवं द्रव्यत्वादिधर्मिताव
च्छेदकप्रमात्मकगवादिपदशक्तिज्ञानाद्रव्यत्वादिप्रकारकशाब्दधीवारणाय शक्त्यंशधर्मितावच्छेदकावच्छिन्नत्वावगा
हित्वस्याप्यधिकस्य निवेशनीयतया गौरवमपि व्यक्तौ कुञ्जशक्तिवादिनामपिशक्त्यंशजातिप्रकारकज्ञानहेतुतामतमेव साययः

भूताधर्मितावच्छेदकतावत्त्वं वाच्यत्वमिति तत्तुच्छं विनिगमनाविरहेण जनकतावच्छेदकधर्मितावत्त्वस्य वाच्यत्वस्य दुर्वीरत्वात् शक्त्यंश इति ॥
तादृशमदमतापेक्षेत्यर्थः अधिकविषयताव्यक्तिविषयतासंकेतशक्तिमते च व्यक्त्युपरकाविषयताजनकतावच्छेदकेति महागौरवं केयसितं भू

तं शक्तिः गुरुणा सार्थं शक्तिरित्यात्परं भेदोऽस्तु ॥ कार्यकारणभावस्तु भवदेव कार्य इत्याह एवमिति शक्त्यंशे इति न्यायमत एव दोषस्य प्रागुद्यतत्वादित्यं
 नतेशक्त्यंशे इति गोपदशक्तिगोरित्याकारकं इदानीं कुजशक्तिस्वउपतिवस्तु तत्र ति ईश्वरेति न्यायमते उक्तदोषोद्धारप्रकारप्रदर्शने पीश्वरी नंगीकर्तुं
 वस्तुसर्वलाक्षणिकस्थलेऽप्यन्वयबोधस्यानुभविकत्वेन डंरपह्वेतया लाक्षणिकस्याप्यनुभावकत्वं डवीरमेवेति तस्य लक्ष्या
 यं कुजशक्तिप्रसंग इति नानुभवजननसामर्थ्यमीश्वरसंकेतो वाहृत्तिरूपा शक्तिः अपि तु पदार्थान्तरमेव सा च जाता वैवकल्प्यते ननु व्य
 क्त्वादावपीति न कुजशक्तिरपीति तत्त्वं अथ व्यक्तेर्गोवादिपदावाच्यत्वे गवादिपदाद्यक्तेः स्मरणमनुभवश्च न स्यात् न च पदावाच्यत्वे
 प्यन्वयस्यैव व्यक्तेर्भाजनं शाब्दबोधेनानुपपन्नमिति वाच्यं यद्धर्मप्रकारकशाब्दबोधेन तद्धर्मप्रकारकपदार्थोऽयं स्थितेर्हेतुतया गोत्व
 प्रकारकशाब्दबुद्धौ गोत्वप्रकारकस्मरणस्यापेक्षणीयत्वात् व्यक्तेरस्मरणे व्यक्तेः शाब्दबोधविषयतायादुरुपपादत्वात् अन्वय
 स्य च भावेऽप्युपाशे शाब्दधियो निष्प्रकारतया तदुक्तस्थित्यनपेक्षणे तत्र वाच्यत्वानुपयोगादिति चेदत्र भट्टः पदाद्यक्तेर्न स्मरण
 मनुभवोक्तत्वात् अपेक्षादेव व्यक्तिधीः आक्षेपिका जातिरेव आक्षेपश्चानुमानमर्थाय निर्वानर्कजातिव्यक्त्योर्वैयधिकरण्यसं
 भवः तादात्म्यसंबन्धेन जातेराधेयतासंबन्धेन व्यक्त्यापेयकतायामविरोधात् वस्तुतस्तु गामानयेत्यादौ स्वा ॥ गान्तसंकेतस्य
 क्तिव्याहृतं तथा चे गोमेशगोर्जातेत्यादावन्वयबोधानुपपत्तिः ॥ ॥ ॥ पादेवेति अनाक्षिप्तमानमर्थोऽप्याह
 शेन भवसंमतं ॥ ॥ ॥ अने विलक्षणपत्तिरित्यत आह वस्तुतस्त्विति एतन्नेत्यादि ॥ ॥ ॥ नस्योत्तरत्वं दर्शयति ॥ ॥

श. व. तेन संबन्धेनेति आक्षेपोत्तरं शाब्दबोधप्रकारांतरेणाक्षेपवदतां मतमाह गोत्वमिति गगनवारणादधर्मपदं ॥ व्यक्त्यघटितेति गोत्वत्वाधनात्मकं गोपदं
 शक्यत्वं गोत्वनिष्ठतद्यत्किं त्वत्वे अलोचना ॥ निर्विकल्पात्मकं ॥ अथापत्तौ त्वाह तादृशबुद्धेरिति र्वंगवादावित्यादि अधिकपाठः केचित्तु तत्र कर्मत्व
 अयद्वैतित्वरूपं परासंबन्धेनानयनकर्मत्वादौ गोत्वादिजातेरन्वयः शाब्दः तेन संबन्धेन गोत्वादिमत्वस्याधेयतासंबन्धेन गवा
 दिव्यायत्वात् आधेयतासंबन्धेन गवादिमत्वविनानुपपद्यमानत्वाच्चानयनकर्मत्वादेराधेयत्वादिसंबन्धेन गवादिव्यक्तिप्रका
 रिकाधीः ॥ अक्षेयान्पूर्वसंसर्गघटकतया शाब्दबोधे व्यक्तिभातेपिकर्मत्वाद्यं गोत्वाधवच्छिन्नत्वे प्रकारकभानानुरोधेनाक्षे
 पः ॥ गोत्वमवाश्रितं गोनिष्ठमेदप्रतियोगितानवच्छिन्नकर्मत्वात् किंचिदाश्रितं वा जातित्वादित्यनुमानतो व्यक्तिभातेतु न
 सार्वत्रिकतादृशहेतुयस्थितेरसार्वत्रिकत्वात् गवादिपदातादृशरूपेण गोत्वादेरनुपस्थितः अथ गवादिपदाद्यन्ते रस्मरणे
 गोत्वादिस्मरणमेव कथमुपपद्यते गोत्वप्रकारकस्मरणे व्यक्तेर्विशेष्यतया भाननियमात् तद्विशेष्यकस्मरणे च व्यक्तिघटित
 गोत्वत्वादेः प्रकारतया भाननियमात् व्यक्त्यघटितप्रकारकस्य स्मरणस्य संभवेपि स्वरूपतएव जातेः शक्यतया धर्मांतरविशे
 ष्यनयान् स्मरणासंभवात् धर्मांतरप्रकारेण स्मरणेपि गोत्वाद्यं निष्प्रकारकशाब्दज्ञानासंभवेन तादृशस्मृतेरनुपयोगित्वा
 दिति चेन्न पदादालोचनरूपस्यैव स्मरणस्योपगमात् किंचिद्धर्मावच्छिन्नसंबन्धुपरक्तसंबन्धज्ञानाधीनतत्संबन्धिस्मृतेः ॥
 त्वविशेषणत्वार्थमुपलक्षणत्वे दोषमाह तादृशगोत्वादेरिति श्रीकरमंत उत्थापयति एतेनेति अर्थापत्तीति आनयनकर्मत्वस्य गवादिमत्व

कृ. टी.

विना गोत्वादि ॥

मनुष्यमिति ज्ञाने त्वर्थः तावता आधेयता संबंधावच्छिन्नगवायभावव्यापकतया स्वाश्रयवृत्तित्वसंबंधावच्छिन्नतादृशकर्मत्वाभावमानेपि
 सप्रकारत्वनियमेपि निर्विशेषणकसंबंध्युपरक्तसंबंधज्ञानान्निर्विकल्पस्मरणे वाधकाभावात् निर्विकल्पकस्य संस्कारजनकत्वे
 विविशेषज्ञानाहितविशेषणोचरसंस्काराद्विशेष्यानुद्बोधदशायां केवलविशेषणां शस्मरणेन विरोध इति वदन्ति तदसत्त्वं
 बादिपदात्वरूपतोगीत्वादिति ज्ञानेपि व्याप्यतावच्छेदकप्रकारेण तद्गहासंभवाद्यत्राक्षेपासंभवात् न च शाब्दधीविषयेण परं
 परासंबंधेन गीत्वादिविशेषितकर्मत्वादिहेतुनाऽनयनादौ गवादिकर्मकत्वमनुमेयमिति कच्यं विशिष्टसाध्यस्य प्रागप्रति
 तेः एवं गौरानीयतामित्यादौ स्वरूपत उपस्थितस्य गीत्वादेरेव विशिष्यतया भानोपगमिनिर्धर्मितावच्छेदककशाब्दधीस्वीका
 रमन्ति नादृशबुद्धेराक्षेपकतावच्छेदकावच्छिन्ना विवर्त्यतया व्यक्ताक्षेपानुपयोगितापत्तेश्चेति व्यक्तेः शाब्दबोधे विशेष्या
 दिविधया भानमावश्यकमित्यवधेयं एतेन जातिवाचकपदाज्जातिबोधव्यक्तिबोधस्त्वोपादानिक एवेति श्रीकरमतमनु
 पादेयं उपादानस्यार्थपत्तिरूपत्वे भट्टमता विशेषात् न च जातिरेव व्यक्तिबोधिका जातिकरणकत्वमेवोपादानिकत्वं बोधस्य
 तिवाचं जातेः प्रभाणान्तरत्वकल्पनापेक्षया व्यक्तिशक्तिकल्पनाया एवोचितत्वात् एवं जातेर्नित्यतया सर्वदैवतदेतुकव्यक्ति
 धीवारणाय जातिरेव बोधो नो धेऽजातिशक्तिज्ञास्यदिततच्छाब्दसामुदायिकत्वं ननु मुपगंतव्यं तथा च तादृशसास
 शाब्दबोधस्याप्युपादानात् तादृशत्वादिंति भावः जातिरेवेति अर्थापत्त्यादिकं तु सहजातिगतात् तदनुकेति तदुपादानकेत्यर्थः हेतुकेतिको

भावप्रमाणं
 जात्यवयवमिति

शब्देन शाब्दत्वोपादानिकत्वत्वयोः समावेशमात्रेण व्यक्त्येव न चेति । तावता व्यक्त्यंशे कारणान्तरनपेक्षायाः । मंडनमतमुत्थापयति व्यक्तेरपीति उत्पत्तिः ।
 एकत्वसंभवे जातेः प्रमाणांतरत्वकल्पनमनर्थकं न च जातिनिरपेक्षजातिभासकसामग्र्याव्यक्तिमानप्रयोजकत्वव्यक्त्यंशेऽपि शाब्दत्व
 मावश्यकं तस्यासति च शक्तिज्ञानजन्यव्यक्तिस्मृतिरपेक्षते जातेः कारणत्वे च व्यक्त्यंशे ओपादानिकत्वमेव ननु शाब्दत्वमिति न तदयो
 क्षेति वाच्यं व्यक्तिमानंशे जातेः कारणत्वे तदंशे शाब्दत्वोपगमसंभवे तदकरणत्वेऽपि तत्संभवात् जातेरकरणत्वे व्यक्त्यंशे कीदृशक
 रणस्य जन्यतावच्छेदकधर्मवत्वमिति चेत् न कस्यापि तावतापि क्षतिविरहान् व्यक्तेरपि बोधः शाब्दे देवनत्वाक्षेपादितः व्यक्तिशाब्द
 बोधेशक्तिविरहो नानुपपत्तिप्रयोजयतिलक्षणातएवेतदुपपत्तिरिति मंडनाचार्यमतं तदुक्तं जातेरस्तित्वनास्तित्वेन हि कश्चिद्वि
 क्ष्यति नित्यत्वाद्यक्ष्यमाणाय व्यक्तेस्तु हि विशेष्येति अस्तित्वनास्तित्वे उत्पादविनाशौ लक्षणाच्च जातिप्रकारेणैव बोधयति
 ननु व्यक्तित्वादिनेति नानुभवविरोधः नीलादिपदस्य शक्यनीलादिगुणपुरस्कारेण लक्षणया बोधकत्ववच्छेदक्यजातिपुरस्कारे
 ण लक्षणया गवादिपदस्य व्यक्त्येव बोधकत्वेऽपि विशेषात् स्वार्थादमेन रूपेण ज्ञाते भवतिलक्षणेऽप्यत्र स्वार्थपदस्य शक्यतावच्छे
 दकपरत्वात् अत्रेदं चिंत्य गवादिपदाद्यलक्षणया गोत्वादिप्रकारकज्ञेययोगमेजातिशक्तिरन्वयबोधेनापेक्ष्यते लक्ष्यतावच्छेदा
 कताया एव जातिमानप्रयोजकत्वसंभवात् न च शक्तिं विना व्यक्तौ शक्यसंबंधरूपलक्षणे वा ॥ तथा गौर्जाता गौर्नष्टेति व्यवहारवार
 णेऽप्यव्यक्तौ लक्षणा आवश्यकतीत्यर्थः अतथात्वात् अनुपयोगित्वात् शक्यार्थानुपस्थापकादिति भावः अथेति लक्ष्यताव ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री टी

रामः
५९

इदं कतया जातिमाना संभवे जातिशक्तिरावश्यकीत्याशयः व्युत्पत्तीति॥ भिन्नपदोपस्थाप्यार्थे न्वयबोधे विषयितावच्छेदकरूपेणोपस्थितिस्तत्र मि
नसंभवतीति शक्तेरुपयोगितेति वाच्यं लक्षणा निर्वहार्थं शक्तिकोत्पत्तेर्गवादिपदस्य द्रव्यत्वादावपि विनिगमनाविरहेण शक्तिक
ल्पनप्रसंगात् द्रव्यत्वादिसंबंधेनापि गवादौ लक्षणा संभवात् प्रयोगविरहस्य द्रव्यत्वादाविवस्वातंत्र्येण गोत्वादावप्यविशिष्ट
त्वात् लक्षणादयं कतया शक्तेरुपयोगितायां तस्याः वृत्तित्वानुपपत्तेः स्वातंत्र्येणातयात्वात् अथाकृतिविशिष्टायामेव व्यक्तौ ल
क्षणाया आकृतिप्रकारेण व्यक्तिबोधस्य नैय्यायिका नामप्यनुमतत्वात् तत्र शक्त्युपस्थितजातेरन्वयउपेयते नचाकृतावेवैक
क्तिर्जातिविशिष्टलक्षणेति वैपरीत्यमेव किं न स्यादिति वाच्यं आकृतेरवयवसंयोगविशेषरूपाया आनंत्यात्तदपेक्षया लक्ष
णस्यांजातावेव शक्तिकल्पनस्योचित्यात् नचावयवसंयोगनिष्ठजातिरेव शक्त्याः स्तुत्यक्तौ तदन्वयश्च स्वाश्रयघटितपरंपरासंब
धेन स्वीक्रियतामिति वाच्यं आकृतिप्रकारकबोधस्यानुभविकत्वात् लक्ष्यार्थानुपरक्तायां केवलजातौ प्रयोगविरहश्च न शक्त्य
भावसाधकः अप्रयोजकत्वात् तत्र प्रयोगमात्रविरहस्यैव तदशक्यत्वं बीजत्वे जातावप्रयोगस्यासिद्धत्वात् तात्पर्यसत्त्वे च दृष्टि
द्वयाधीनबोधोपगमेऽतिविरहात् नचैवं केवलमुत्सार्थतात्पर्येण गविनित्यमिति न्यायप्रयोगापत्तिरिति वाच्यं शक्त्या
स्वरूपतत्त्वमिति वाच्यं इदं मानपदोपनिधर्मिण्याश्रयतासंबंधेनान्वयस्येत्येवमिति वाच्यं न्वयितावच्छेदकरूपेणोपस्थितिस्तत्र मि
दयस्येति न

हस्तिपक्षानस्य हस्तित्वं बोधकत्वे कुतो न द्रव्या युक्ते यकत्वमित्यत्राह उद्बोधकस्येति । कल्पत्वादित्यस्य विरोधविरहादित्यनेनान्वयः संसर्गोचः ॥ १ ॥
 पेणानुपस्थिताया जातेरन्यो विरध्यते व्युत्पत्तिवैचित्र्येण प्रकारतया स्वरूपत उपस्थिताया जातेरन्वयस्वीकारेऽतिविरहा
 दिति रीत्या चेत्तमेतत्परिष्क्रियते तथापि स्वरूपतो गोत्वान्वयबोधस्य लक्ष्यार्थगवादेऽस्वीकारे तादृशान्वयबोधप्रतियोग्य
 तात्तानादीनां कारणता कल्पनाधिक्याद्बोधादिविशिष्टव्यक्तिशाब्दसामग्रीप्रतिबंधकताया जातिव्यक्तिविषयकोपस्थितिद्वयस्य निवेशनी
 यतया प्रतिबंधकतावच्छेदकशरीरगौरवाच्च जात्याकृतिविशिष्टव्यक्तिशक्तिपक्षएव साधीयान् प्राप्तेकरासु जातिशक्तिज्ञानादेव जा
 तेप्रकारेण व्यक्तेः स्मरणं शाब्दबोधश्च ननु निर्विकल्पकरूपं जातिस्मरणं निर्विकल्पकज्ञानभ्युपगमात् व्यक्तिसंबंधज्ञानविरहेण तदंशानु
 द्बोधाद्व्यक्तिस्मरणासंभवरतिनुनाशकनीयं व्यक्तिमुविषयीकृत्य स्वरूपतो गोत्वादिज्ञानासंभवेन गोत्वबोधकस्यैव व्यक्त्युद्बोधकत्वा
 न उद्बोधकस्य फलबलकल्पत्वात् संबंधितावच्छेदकहस्तित्वादिसंबंधाग्रहे हस्त्यादिसंबंधिहस्तिहस्तिज्ञानात्संकोद्बोधकवृत्ते
 दृष्ट्यादिस्मरणे हस्तित्वादेः प्रकारतया भानवद्व्यक्तिः संबंधज्ञानमंतरेणापि जातिसंबंधिपदज्ञानाज्जातिरूपो व्यक्त्यविशेष्यतया भाने
 विरोधविरहात्तद्वर्गप्रकारकस्मृतौ तद्वर्गवच्छिन्नसंबंधितया गृहीतवस्तुज्ञानस्य हेतुतायामदृष्टादिको विरोधजनितस्मृतौ व्यभि
 चारवारणाय कार्यतावच्छेदकसंकोचस्यावश्यकतया ततएव प्रकृतेरप्यभिचारानव ॥ कारणं विरोधविरहेऽप्येव ॥ नियमत इति पदं गोमत
 शक्तिर्वीगोमतीत्यादौ व्यक्तेर्भावेऽपि पदं गोः शक्तिः गौरित्यादिज्ञाने तदभावात् व्यक्तीति ॥ गौरित्यनुभवस्येत्यर्थः जात्युद्बोध ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

कटी

रामः

६०

प्र. वा.
६९

निमध्याहारेति अध्याहारात्मकार्योपस्थितिरित्यर्थः नेनरूपेण अर्थोपस्थितित्वेन॥ सिद्धं तादित्यस्या॥ इति शंकेत्यादिनान्वयः उक्तसिद्धांतोपगमे।
यापि पदज्ञानजन्यपदार्थोपस्थितित्वघटितकारणत्वं च्छेदकेन व्यक्ति लोहणिकपदजन्यवक्तुपस्थितेरसंग्रहो न दोषाय
ध्याहाररूपार्थोपस्थितेर्येनरूपेण हेतुताम्यवस्थापितालक्ष्यार्थोपस्थितेरपितद्रूपात्तांतयेवोपपत्तेः शक्तपदस्यैवानुभावा
कतेनिसिद्धांतमत्सर्वलाक्षणिकस्थलेन्यवबोधानुपगमात्तत्स्थलीयसामग्रीबलात्सर्वार्थाध्याहारस्थलेन्यवबोधायपत्रि
रिति शंका नवकाशादिति वाच्यं यत्र लाक्षणिकपश्चादिपदाद्गोत्वादिप्रकारिकोपस्थितिस्तद्व्यवहितोत्तरद्वितीयादिविभक्ति
तः शक्तकर्मत्वाद्युपस्थितिः कर्मत्वादिविशिष्टको गोत्वाद्यवच्छिन्नप्रकारकः शाब्दबोधः तत्स्थलीयसामग्रीलक्षणाधीनप
दार्थोपस्थितेरध्याहारात्मकोपस्थितिसाधारण्यसमात्रेण हेतुतामने कर्मत्वाद्युपस्थापकविभक्तिप्रकृतिभूतपश्चादिप
दाद्यत्र न गोत्वावच्छिन्नोपस्थितिरपि न निराकांक्षपदोत्तरादनुमानादितोयिवातत्राप्यसत्तैवेति तादृशशाब्दबोधस्य न तत्र
त्रैर्द्वीरत्वात् अर्थध्याहारमतेपियत्र साकांक्षपदान्प्रकृतवाक्यार्थघटकस्याप्यर्थस्योपस्थितिस्तत्र शाब्दबोधोत्पत्तेरनिष्ट
कादिति चेन्न शक्तिलक्षणासाधारणस्यानतिप्रसक्तवृत्तित्वस्य दुर्बलतया शक्तित्वशक्यसंबंधत्वाभ्यामेव तयोर्निवेशनीयत
या शक्तिलक्षणाधीनपदार्थोपस्थित्योः कारणताभेदस्य व्यक्तिशक्तिवादिनामप्यावश्यकतया शक्त्यधीनपदार्थोपस्थितेस्तद्व
क्षेत्रलाक्षणिकस्थलेन्यवबोधानुपयन्निमित्तापत्त्या निराकुरुते सर्वेति अत्रेति अर्थेत्यादिशंकायामित्यर्थः पश्चादिपदस्यापिलोमत्वादावेव शक्ति

क्ष. टी.

लोहवत्फलवत्त्वाच्च॥०

६९

मेमत्वादिविशिष्टावच्छिन्नविषयकशाब्दबोधत्वं तज्ज्ञानकार्यतावच्छेदकं॥ नचलोमपदपञ्चपदयोः पर्यायत्वभ्रमदशायां लोमादिप्रकारकशाब्द-
कपदज्ञानजन्यतद्वर्गप्रकारकोपस्थितित्वेनैव तद्वर्गप्रकारकशाब्दबोधहेतुतायाः कल्पयितुमुचितत्वात् नचतद्वर्गवच्छिन्नविषय-
यत्नानिरूपितशक्तिविषयताशालिज्ञानत्वेनैव तद्वर्गप्रकारकशाब्दबोधहेतुतायाः कल्पयितुमुचितत्वात् नचतद्वर्गवच्छिन्नविषय-
कोपदशक्यसंबन्धिनीगौरित्वाकारके बालक्षणासहेयिगीत्ववच्छिन्नविषयतया समंपरंपरया शक्तिविषयतायानिरूप्य-
भावसत्त्वादिति वाच्यं साक्षान्निरूपितत्वपरंपरयान्निरूपितत्वयोरनुगमकरूपाभावात् यत्र तद्वर्गसंसर्गकपदप्रकारकज्ञान-
द्वबोधोपयोगीयवंचशक्तिसंसर्गान्निरूपकपदप्रकारकान्निरूपिततद्वर्गवच्छिन्नविशेष्यताशालिज्ञानत्वेन तद्वर्ग-
निरूपकशक्तिलक्षणाज्ञानयोरनुगमसंबन्धनत्वेव शक्यसंबन्धेनार्थशेषपदप्रकारकग्रहस्यापितथात्वात् संसर्गताव-
च्छेदकविषयतायामपि संसर्गतात्वसत्त्वादिति तदसत् शक्तिकालीनत्वादिसंबन्धावगाहिज्ञानवारणाय पदप्रकारत्वार्थवि-
शेष्यत्वोभयनिरूपितशक्तिनिष्ठसंसर्गिकविषयतायानिवेशस्यावश्यकतया शक्तिसंसर्गिकज्ञानसंग्राहकेण रूपेण त्वक्षणा-
ग्रहासंभवान् अथ धर्मशक्तपदसंधर्मस्मरणशाब्दबोधजनकत्वे लोमाद्यात्मकोपवच्छिन्नबोधकपञ्चादिपद-
मिशक्तिर्विज्ञानात् नच निर्विकल्पकरूपस्य स्मरणस्य शाब्दबोधजनकत्वमप्यगमाज्जातिवाचकपदादक-
बोधापत्तिरिति चेन्न तद्वर्गप्रकारकशाब्दबोधजनकत्वमप्यगमाज्जातिवाचकपदादक-
विशेष्यकशाब्दबोधोनस्यादिसं-
विशेष्यकशाब्दबोधोनस्यादिसं-

श. वा. १२ किं ज्ञानस्य विशेष्यलोममुख्यविशेष्यकशाब्दबोधहेतुत्वादिति तच्छिष्यप्रतारणमात्रपर्यायं तात्पर्यं क. टी.
 यं संभवेन तस्य व्यक्तिस्मरणादेरजनकत्वं धर्मविषयकस्यापि च लोमत्वाद्यवच्छिन्नविषयकस्मरणादेः संभवात्पञ्चादिपदस्य लोभा
 त्वाद्यवच्छिन्नवाचकाद्योपगमेन धर्मिधीः संभवतीति गतस्य धर्म्यवाचकतेति वाच्यं उपाधेर्धर्मिविनिर्माणेण भानसंभवरूपस्या
 जात्यपेक्षया विशेषस्य सत्त्वेऽपि जातिशक्तपदज्ञानस्य जातिप्रकारिकायामिवोपाधिशक्तपदज्ञानस्याप्युपाधिप्रकारकधर्मिविष
 यकपक्षेकारणताकल्पने बाधकविरहान् उपाधिमात्रशक्तादपि धर्मिधीः संभवादिति चेन्न लोमत्वाद्यवच्छिन्नसंबंधान्तरवन्नया
 हीतात्तद्रूपो वच्छिन्नप्रकारकधर्मिस्मरणस्य नियमनस्वीकारिः नुभवविरोधात् अविशेषितगोत्वादेः संबंधान्तरज्ञानात्पि ध
 र्मिविषयकबोधेन तत्प्रकारकधर्मिस्मरणस्यैव यममेव तादृशस्य तस्य तादृशशक्तिसंबंधज्ञानात्तत्प्रकारकधर्मिस्मरणोपग
 मेऽनुभवविरोधविरहान् अत्रेष्टाय तेरपि सुकृत्वेन प्रातिवर्देदीदिनिवर्तकत्वायोगाच्च अथगवादिपदस्य समवायापेक्षे
 श्वाचकत्वोपगमे तज्जन्यबोधे गोत्वादेः समवाय एव संसृजतया भासने न तु संबंधान्तरमित्यत्र किं नियामकं वाच्यं न तर्भा
 य समवायसाधारण्येन संबंधान्तराभासप्रयोजकत्वासंभवात् न हि जातिव्यक्तिं विना न भासत इति वत्समवायं विना ॥
 यस्यायादिमते द्वयोः पदयोस्तद्धर्मवच्छिन्नशक्तिमत्वज्ञानादिपदत्वात् कालीनस्य विशिष्टशक्तिज्ञानस्य सर्वमते लोममुख्यविशेष्यकलो ॥

प्रकारकफलेजनकतयाभवन्मतेतदनुपपत्तेः अशंकाया एवाशुद्धत्वाच्चपरीयताभ्रमस्यपशुपदंलोमत्वशक्तमित्याकारकतयालोममुखविशेष्य
शास्त्रबोधेबाधकाभावादिति ॥ ॐ ॥ इति श्रीरंगनाथस्वरिस्तुनारायणानुजकृष्णभट्टविरचितं शक्तिवादविवरणं संपूर्णं ॥ ॥ ॥ ॥

: पितृभासतरत्यपिनियमः येन शक्तिज्ञानजन्यत्वादेः समवायभासस्यावश्यकताननुसंबंधांतरभासमिति स्यात् तदा
दिष्टत्वात् समवायमविषयीकृत्यापि संबंधांतरणमोक्षादिविशिष्टविषयबोधोदयादिति चेदेवं सति ज्ञानशक्ति
रक्षणीया तथा च गवादिपदस्य समवायेन गोत्वादिप्रकारकज्ञानवशक्तेरुपगमात् ततो नाभ्यांतानां संबंधा
न्निर्णयत्प्रकारकधीः तत्संबंधेन तत्प्रकारकज्ञाने शक्तिग्रहस्येव तादृशबोधहेतुत्वमिति वाच्यं न तर्भासस्य सम
वायसाधारणसंबंधांतरभासप्रयोजकत्वासंभवादिति कृतं यद्व्यवहितेन ॥ इति श्रीगदाधरभट्टाचार्यविरचितः

संक्षिप्तः समाप्तः ॥ ० ॥

इति मंत्रासहितशालिग्रामस्तोत्रम् ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीमतेर

श. वा

६३

इति मंजुखासहितशक्तिवादसमाप्ता ॥

६३

